

LUND UNIVERSITY

Folkbildning för delaktighet

En studie om bibliotekets demokratiska uppdrag i en digital samtid

Olsson Dahlquist, Lisa

2019

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Olsson Dahlquist, L. (2019). *Folkbildning för delaktighet: En studie om bibliotekets demokratiska uppdrag i en digital samtid*. Lund University.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Lisa Olsson Dahlquist

Folkbildning för delaktighet

EN STUDIE OM BIBLIOTEKETS DEMOKRATISKA
UPPDRAG I EN DIGITAL SAMTID

Hur kan folkbibliotekets demokratiska uppdrag tolkas och utföras i en komplex, mångfacetterad samtid som utmärks av globaliserings- och digitaliseringsprocesser? Hur kan delaktighet förstås och problematiseras i relation till folkbibliotekets lärandeuppdrag? Hur kan mänskliga rättigheter förstås i förhållande till folkbibliotekets demokratiska och folkbildande uppdrag? Dessa är centrala frågor för denna avhandling, i vilken folkbibliotekets demokratiska och folkbildande roll utforskas.

Utifrån teorier om demokrati, delaktighet och medborgarskap studeras hur folkbibliotekets folkbildande arbete tar sig uttryck i en samtid där kunskaps- och kulturinstitutioner, liksom samhället i stort, på många sätt präglas av förändringar kopplade till digitalisering. Med utgångspunkt i tre olika biblioteksverksamheter som på olika sätt arbetar med lärande- och skapandeverksamheter undersöks hur det demokratiska och folkbildande arbetet görs både i avgränsade lärsituationer och i det dagliga arbetet. Avhandlingen är genomförd med etnografiska metoder och har en praktikfokuserad ansats, men även nyinstitutionell teori används för att analysera relationen mellan verksamheterna och bibliotekets institutionella identitetskonstruktion.

Resultaten visar att folkbiblioteket är en institution med flytande gränser där flera identiteter existerar och görs parallellt. Delaktighet kan förstås både som en möjlighet och som ett krav i relation till bibliotekens arbete med att öka den digitala delaktigheten. Avhandlingen visar också hur mänskliga rättigheter kan göras i en lokal kontext genom att biblioteken möjliggör för människors kommunikativa handlingsutrymme och därigenom deras möjlighet att delta i samhällslivet.

Lisa Olsson Dahlquist är verksam vid Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet. *Folkbildning för delaktighet. En studie om bibliotekets demokratiska uppgift i en digital samtid* är hennes doktorsavhandling i biblioteks- och informationsvetenskap.

LUND
UNIVERSITY

LUND STUDIES IN ARTS AND CULTURAL SCIENCES
ISBN 978-91-985459-0-6
ISSN 2001-7529

FOLKBILDNING FÖR DELAKTIGHET

Folkbildning för delaktighet

En studie om bibliotekets demokratiska uppdrag
i en digital samtid

LISA OLSSON DAHLQUIST

LUNDS
UNIVERSITET

LUND STUDIES IN ARTS AND CULTURAL SCIENCES 23

Lund Studies in Arts and Cultural Sciences är en skriftserie för utgivning av monografier och antologier av hög vetenskaplig kvalitet i ämnen med anknytning till Institutionen för kulturvetenskaper vid Lunds universitet. Beslut om utgivning fattas av en redaktionskommitté och alla texter har genomgått peer review.

Lund Studies in Arts and Cultural Sciences kan beställas via Lunds universitet:
www.ht.lu.se/en/serie/lscs/

Avdelningen för ABM och digitala kulturer
Institutionen för kulturvetenskaper

© Lisa Olsson Dahlquist 2019
ISBN 978-91-985459-0-6 (tryck)
978-91-985459-1-3 (pdf)

Lund Studies in Arts and Cultural Sciences 23
ISSN 2001-7529 (print), 2001-7510 (online)

Omslagsdesign Johan Laserna
Omslagsfoto João Marcelo Martins
Tryckt i Sverige av Media-Tryck, Lunds universitet, Lund 2019

Svanenmärkt trycksak, 3041 0903

Innehållsförteckning

I. INLEDNING	9
Ett pluralistiskt, samtalsfokuserat demokratiideal	13
Ett uppdrag med utgångspunkt i mänskliga rättigheter	15
Att utjämna klyftor genom digitalt lärande	17
Ett uppdrag som väcker frågor	21
Kunskapsläget och det empiriska fältet	24
Syfte och frågeställningar	26
Avhandlingens disposition	28
2. BIBLIOTEK OCH (FOLK)BILDNING, DÅ OCH NU	31
Folkbildningen, folkbiblioteket och det demokratiska uppdraget:	
en historisk betraktelse	32
Folkbibliotekens brokiga framväxt i Sverige	35
Folkuppfostran och frigörelse	38
Bibliotekets relation till folkbildning idag	44
Med ett ben i varje sfär	46
Livslångt lärande för ett aktivt medborgarskap	48
Ett samhälle under transformering	51
Medie- och informationskunnighet som demokratiskt verktyg	54
Digitala offentliga rum som kräver förnyade kunskaper	57
Kritisk informationskunnighet	59
Platsens demokratiska potential	61
Bibliotekets roll i samhället	63

3. TEORETISKT RAMVERK	67
En praktikfokuserad forskningsansats	67
Nyinstitutionell teori – en introduktion	72
Institutionella logiker som formar	74
Hur nyinstitutionell teori används som analysstrategi	79
Identitetskonstruktionen	80
Perspektiv på delaktighet och inkludering	82
Medborgarskap(ande) i relation till delaktighet och informations-	
kunnighet	83
När delaktighet blir politik	84
Ett kritiskt perspektiv på den offentliga sfären	89
Sammanfattning och framåtblick	94
4. METOD OCH EMPIRISKT MATERIAL	95
Etnografin som redskap	95
Att närma sig fältet	96
Tillvägagångssätt	99
Hur materialet vuxit fram	102
Etiska överväganden och att göra fältstudier i ett öppet rum	105
Analys och skrivande	108
5. VERKSAMHETERNA INTRODUCERAS	111
En plats för lärande	112
”Hur tar jag bort appar jag inte vill ha?”	114
En digital samhällsorientering på biblioteket	116
”Varför läsa böcker när det finns så mycket på internet och Youtube?”	119
En plats för skapande	120
”Men vad är de tänkta för? Alltså här?”	122
6. ”FÖR DET DEMOKRATISKA SAMHÄLLET UTVECKLING”	125
Delaktighet som formas i samspel med det omgivande samhället	125
Bibliotekens betydelse för nyanlända	129
En plats för resiliens?	133
Biblioteket som del av en social infrastruktur	136

Medskapande som en form av demokratisk delaktighet	140
Delaktighetens varierande uttryck	149
7. PRAKTIKEN VECKLAS UT	153
Människor, teknologi och plats	153
Betydelsen av dialog	154
Med demokratisk kompass och lagen i ryggen	157
Teknik och plats som möjliggörare och begränsning	164
Normer, värderingar och kunskapsmässiga förutsättningar	169
Ett samtida bildningsuppdrag?	169
Medie- och informationskunnighet som digital bildning	172
Samma uppdrag, nya förutsättningar	177
Ansvarsfrågan och det otydliga i uppdraget	185
8. IDENTITETER SOM FORMAS, FÖRÄNDRAS OCH BESTÅR	193
En riktig biblioteksfråga	193
Identiteten som begränsning	195
Beständighet och förnyelse	197
Den reflexiva identiteten	199
En plats för förhandlingar	200
Identiteter som formas i samverkan med andra	201
9. EN AVSLUTANDE DISKUSSION	205
Hur kan delaktighet förstås och problematiseras i relation till bibliotekets demokratiska uppdrag?	205
Konflikter och gränsdragningar	207
Hur kan verksamheternas arbete med digital delaktighet förstås och problematiseras?	211
Ett folkbildande uppdrag för vår tid?	214
Hur kan relationen mellan verksamheterna och bibliotekets institutionella identitetskonstruktion förstås?	218
En institution med flytande gränser	220
En framåtblick	223

SUMMARY	227
TACK!	233
REFERENSER	237
BILAGOR	259

1. Inledning

Jag kan ju tycka – inbillar jag mig i alla fall – om vi backar tillbaka femtio, sextio år i tiden, att demokrati var någonting lite luddigare på ett sätt, men samtidigt så tror jag att det faktiskt var enklare för gemene man. Att känna en delaktighet. Att vara del av ett demokratiskt system på ett annat sätt än vad det är nu. Verkligheten är ju liksom mer... Hur ska jag uttrycka det? Någon sorts högre intersektionalitet. Ja, det är mer komplext helt enkelt. Det är lager på lager. Det kräver att du som person ska kunna ta dig genom många olika steg hela tiden. För att nå fram. För att kunna ha en fungerande kommunikation. Det låter kanske flummigt, men jag tror att du förstår. [...] Och där känner jag liksom i min yrkesroll ett väldigt stort ansvar att kunna hjälpa människor. Det gör jag.¹

Den här avhandlingen handlar om folkbibliotekets demokratiska och folkbildande roll i en samtid där kunskaps- och kulturinstitutioner, liksom samhället i stort, på många sätt präglas av förändringar kopplade till digitalisering. I citatet ovan beskriver Mattias, som är bibliotekarie och en av deltagarna i den här studien, att det har blivit svårare att förstå vad demokrati innebär i takt med att vår samtid blivit allt mer komplex. Denna otydlighet, tror han, kan också leda till att det blir svårare att känna sig delaktig i det demokratiska systemet. Han menar att som bibliotekarie har han ett ansvar att hjälpa människor att förstå och hantera samhällets olika kommunikativa lager.

Citatet från Mattias berör på flera sätt den här avhandlingens centrala spörsmål; hur folkbibliotekets demokratiska uppdrag kan tolkas i en komplex och mångfacetterad samtid som formas och omformas av

¹ Citatet är hämtat från en fråga i en intervju med Mattias. En utförlig beskrivning av materialet presenteras i kapitel fyra.

globaliserings- och digitaliseringsprocesser, liksom om hur begreppet delaktighet kan förstås och problematiseras i relation till folkbibliotekets lärandeuppdrag och demokratifrämjande roll. Dessa frågor, som är av vikt att ta sig an inte bara för folkbiblioteksforskningen, utan för samhället i stort, har varit mina ständiga följeslagare genom arbetet med den här studien.

Folkbibliotekets demokratiska uppgift har kommit att betonas allt mer under senare år, vilket inte minst framträtt i utredningsarbetet med den nationella biblioteksstrategin (Fichtelius, Enarson, Hansson, Klein & Persson 2017; Fichtelius, Persson & Enarson 2018), men också i den svenska biblioteksdebatten. Under våren 2018 skriver till exempel Per T. Ohlsson, senior krönikör i dagstidningen *Sydsvenskan*, i sin återkommande söndagskrönika: ”Tidigare i veckan samlades omkring sexhundra demokratiarbetare i Folkets hus i Stockholm. Nej, det rörde sig inte om någon politisk kongress, utan om Svensk biblioteksförnings årliga möte, *Biblioteksdagarna*, denna gång med finansminister Magdalena Andersson (S) som inledningstalare.” Ohlsson beskriver vidare i artikeln hur demokratin på många platser i världen idag står under hot från politisk populism och högerradikala krafter och hur biblioteken, som plats för kunskapande, det fria ordet och för människor att mötas, blir allt viktigare. Avslutningsvis summerar han att biblioteken nu får en ännu viktigare roll som ”ett slags bastioner, kanske de sista, för den gemensamma offentlighet som är demokratins livsluft” (Ohlsson 2018-05-20).

Bara några dagar senare, i samma dagstidning, recenserar boken *Handbok för demokrater: hur gör en enskild människa för att rädda demokratin?* (Red. Åsbrink, Sörilin och Larsmo 2018) av kulturjournalisten och författaren Anneli Jordahl (Jordahl 2018-05-25). Jordahl beskriver ett samhälle som präglas av klyftor. Klyftor mellan samhällsklasser, klyftor mellan stad och glesbygd, klyftor mellan de som har tillgång till internet och bredband och de som inte har det. Klyftor, som Jordahl menar undergräver demokratin. Vad som behövs, anser hon och även den recenserade bokens författare, är platser för mellanmänniskliga möten. Jordahl skildrar i sin recension hur Ellen Key bildade kvinno- och samtalsgruppen *Tölftierna* i slutet av 1800-talet, en grupp som syftade till att låta kvinnor mötas och utbyta erfarenheter över klassgränserna. Hon

avslutar bokrecensionen med orden: ”Tänk om Tolfternas demokratiidé återuppstår på biblioteken. Ellen Key skulle ha glatt sig” (Jordahl 2018).

Med exemplen ovan vill jag illustrera den uppmärksamhet som riktas mot folkbiblioteket i media, och som på olika sätt framhåller biblioteket² som demokratiskt fundament i samhället. Att jag valt just dessa exempel har också att göra med att de belyser flera av de aspekter av folkbibliotekets roll för demokratiutveckling som jag ämnar diskutera och problematisera i denna avhandling. Det handlar dels om biblioteket som offentligt utrymme i samhället och plats för kunskapsinhämtning och lärande, dels om bibliotekets samhällsbetydelse som potentiell ”gränsinstitution” (Stigendal 2008), det vill säga en plats som möjliggör mellanmännsliga möten och samhällelig inkludering.

I januari 2014, en kort tid efter att jag påbörjat arbetet med den här avhandlingen, trädde den nya svenska bibliotekslagen i kraft. I bibliotekslagens portalparagraf fastslås att biblioteksväsendet ”[s]ka verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning” samt att ”[b]iblioteksverksamhet ska finnas tillgänglig för alla” (SFS 2013:801, § 2). Att det numera är inskrivet i den svenska bibliotekslagen att det demokratiska uppdraget ska genomsyra verksamheten är naturligtvis en anledning till att bibliotekets demokratiska funktion uppmärksammas allt mer i såväl dagspressen som inom den svenska bibliotekssektorn. Men även om formuleringen om bibliotekets demokratifrämjande roll är ny i den svenska lagtexten har bibliotekets koppling till demokrati långa rötter. Utifrån ett svenskt perspektiv kan det demokratifrämjande uppdraget spåras tillbaka till folkbildningsrörelsen i början av det förra seklet och etableringen av folkbiblioteket som del av det medborgerliga bildningsprojekt som kom att präglade det framväxande svenska välfärdssamhället under hela 1900-talet (Carlsson 2013; Hansson 2010b; 2015). Den demokratifrämjande rollen är på många sätt tätt kopplad till biblioteket som välfärds- och samhällsinstitution utifrån ett historiskt perspektiv, men det är först nu som detta har synliggjorts i lagtext.

Folkbiblioteket, precis som andra samhälleliga institutioner, både

2 När begreppet *bibliotek* används i avhandlingen är det genomgående folkbiblioteksverksamhet som avses om inget annat anges.

utvecklas och formas i samspel med det omgivande samhället (Caidi 2006; Carlsson 2013; Hansson 2010b; Hvenegaard Rasmussen & Jochumsen 2007). Enligt propositionen till den nya bibliotekslagen ska lagen förstås i ljuset av de stora förändringar samhället genomgått sedan den föregående bibliotekslagen antogs 1996, inte minst när det gäller den digitala utvecklingen (Kulturdepartementet 2012/2013, s. 8). I propositionen beskriver författarna hur den digitala utvecklingen har medfört förändrade medievanor, vilka i sin tur påverkar användningen av bibliotekets utbud av medier och tjänster, samt att sätten att framställa och distribuera kultur- och informationsbärande medier har förändrats i grunden. Det är dessa stora omvärldsförändringar, liksom behoven av ökad samordning och uppföljning, som uppges vara de främsta motiven till en förändrad bibliotekslag där demokratiuppdraget lyfts fram som bibliotekets huvuduppgift. Flera remissinstanser hade efterfrågat att den demokratiska uppgiften skulle skrivas in i lagen – och där med förankra den svenska bibliotekslagen i Unescos folkbiblioteksmanifest (Kulturdepartementet 2012/2013, s. 11). För även om betoningen av bibliotekets demokrati-främjande roll är ny i den svenska lagtexten har den tidigare varit synlig i andra styrdokument, så som i det nyss nämnda Unescos folkbiblioteksmanifest från 1949³. I manifestet, vilket har spelat stor roll för utvecklingen av folkbibliotek i såväl Sverige som i andra länder, står att läsa under rubriken *The public library – a democratic agency for education*: "The public library is a product of modern democracy and a practical demonstration of democracy's faith in universal education as a life-long learning process". Manifestet skapar alltså en relation mellan demokratiutveckling och det livslånga lärandet och biblioteket framhålls som en verksamhet sprungen ur ett modernt demokratiideal. I texten framträder kopplingen mellan kunskap, lärande och demokrati i förhållande till folkbiblioteket. Detta är en koppling som bör förstås i ljuset av ett deliberativt demokratiideal, ett ideal som genom historien varit nära sammankopplat med biblioteket som demokratisk institution i egenskapen av att vara en plats för information, kunskapsinhämtning och deltagande.

3 Manifestet har därefter reviderats, vilket jag återkommer till längre fram i kapitlet.

Ett pluralistiskt, samtalsfokuserat demokratiideal

Demokrati är ett begrepp som inte låter sig definieras på ett enkelt eller entydigt sätt. Etymologiskt härstammar ordet från grekiskans *demos* [folket] och *kratos* [styre], vilket mestadels översätts till folkstyre eller folk-makt. I praktiken innebär demokrati vanligtvis ett representativt liberalt styrelseskick där den politiska makten i en stat utgår från medborgarna genom fria val (Held 1997, s. 17; Spång 2005). I ett representativt liberalt demokratiskt styrelseskick är det således betydelsefullt att medborgarna har (lika) tillgång till information och möjlighet att kunna inhämta kunskap för att bilda sig en uppfattning om de politiska företrädarna (se till exempel Dahlgren 2009, s. 108f). Likaså är det centralt att det finns öppna platser, idag såväl fysiska som digitala, för att kunna diskutera och argumentera kring politiska frågor och beslut.

Betoning av samtal och diskussion för en levande demokrati är nära förknippat med ett deliberativt demokratiideal. Det deliberativa idealet framhåller det offentliga rummets diskursiva karaktär, där samtal och dialog ses som de främsta politiska verktygen för att fatta rationellt grundade beslut (Habermas 1974 [1964]). Vidare grundas ett deliberativt demokratiideal i en syn på den deltagande medborgaren som en förutsättning för en levande demokrati (Dahlgren 2009, s. 12). En viktig del av den demokratiska processen handlar därmed om att kunna söka och bearbeta information och i samtal med andra bilda sig politiska uppfattningar, samt att det finns platser i samhället där kommunikation och argumentation mellan medborgare och beslutsfattare kan komma till stånd och där alla kan göra sig hörda. I dagens Sverige genomsyras vanligen offentliga dokument om demokratiutveckling av det deliberativa perspektivet. Det är också det perspektiv som är synligt i förarbetena till den svenska bibliotekslagen där flera av remissinstanserna konstaterar att det allmännas stöd till biblioteket står att finna i övertygelsen om att:

bibliotekens verksamhet bidrar till en önskvärd samhällsutveckling i stort och att demokratin fördjupas genom att välinformerade individer får bättre möjlighet till insyn, inflytande och deltagande i den demokratiska processen. Biblioteket i det allmänna biblioteksväsendet förmedlar

kunskap och ger förutsättningar för ett offentligt samtal där enskilda fritt kan behandla gemensamma angelägenheter och utbyta åsikter (Kulturdepartementet 2012/2013, s. 13).

Som utdraget från förarbetet visar sätts kommunikation och deltagande i fokus liksom betydelsen av diskussion och samtal för demokratiutveckling. Utifrån ett deliberativt demokratiperspektiv, med utgångspunkt i Habermas, sätts ofta deliberativa samtal i relation till de formella, politiska arenorna, något som exempelvis Peter Dahlgren (2009, 86ff) ser som begränsande. Dahlgren pekar på betydelsen av att även lyfta fram de mer informella, vardagliga samtalens politiska potential och demokratiska betydelse. Dessa samtal kallar han för *civic talks* (2009, s. 89). Det handlar om samtal som äger rum utanför de politiskt beslutsfattande sammanhangen, men som ändå innehåller möjligheten till någon form av politiskt medvetandegörande eller som kan leda till aktörskap. I avhandlingen låter jag mig inspireras av Dahlgrens resonemang om *civic talks* och tar min utgångspunkt i en förståelse för demokrati som en kommunikativ process som också sker i vardagen, vilken är intimt förknippad med information, kunskapsspridning och åsiktsbildning (jfr Ilshammar 2013, s. 354). Förståelsen av demokrati som en kommunikativ och social process som sker i vardagen är en viktig utgångspunkt i avhandlingen och något som kommer att utvecklas vidare i analyskapiteln.

Att demokrati bör ses som något mer än valdeltagande vart fjärde år är något som även lyfts fram i den svenska demokratiutredningen *Låt fler forma framtiden!* (Demokratiutredningen 2016, s. 74). I utredningen tar man bland annat fasta på den amerikanske statsvetaren Robert Dahls pluralistiska demokratideal, där möjligheten till deltagande ses som ett av de bärande kriterierna. Medborgarnas tillgång till information och kunskap för att kunna fatta väl övervägda beslut, ett så kallat upplyst kunnande – vilket hänger samman med medias (liksom bibliotekens) förutsättningar att kunna förmedla allsidig och opartisk information liksom med rätten till yttrandefrihet – lyfts också fram i utredningen. Utöver detta beskriver utredarna dessutom demokrati som ett sätt att leva eller en form av kultur som utgår från att individer i ett samhälle tar ansvar för demokratin i sitt agerande gentemot andra människor, med ömsesidig respekt oavsett om

de är överens eller ej. Det är ett perspektiv på demokrati som utredningen hämtar från den amerikanska filosofen John Dewey (Demokratiutredningen 2016, s. 75). Dewey (2005 [1916], s. 38f) framhåller i synnerhet betydelsen av mellanmänsklig kommunikation och skriver i *Demokrati och utbildning*: ”Det är inte bara så att socialt liv är detsamma som kommunikation, utan all kommunikation (och därmed allt verkligt socialt liv) är bildande” (2005, s. 39). Utifrån ovanstående perspektiv blir det därmed betydelsefullt att uppmärksamma platser i samhället som främjar såväl mellanmänskliga möten som kunskapsspridning och åsiktspluralism, det vill säga platser som antas kunna främja ett samhälles demokratiska utveckling.

Ett uppdrag med utgångspunkt i mänskliga rättigheter

I Unescos och International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA) styrdokument om folkbibliotek formuleras demokratiuppdraget utifrån artikel 19 i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna, som fastslår rätten till yttrande- och åsiktsfrihet; en rättighet som bland annat innefattar frihet att söka, ta emot och sprida information och idéer med hjälp av alla uttrycksmedel och oberoende av gränser. FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna tillkom 1948, en kort tid efter FN:s bildande⁴, medan Unescos folkbiblioteksmanifest tillkom året efter. I det då relativt nybildade FN-organet Unesco, som har till syfte att verka för fred genom utbildning, vetenskap och kultur med utgångspunkt i FN-stadgan, fick biblioteken tidigt en central roll vad gäller bildning, utbildning och tillgängliggörande av information, med det övergripande syftet att verka för fred och internationellt samarbete.

Idéerna om demokrati, utbildning och mänskliga rättigheter, som är bärande i Unescos folkbiblioteksmanifest, speglar på så sätt en tidpunkt i historien då världen höll på att resa sig efter andra världskrigets förstörelse och brott mot mänskligheten. Det ursprungliga folkbiblioteksmanifestet från 1949 har en tydlig utgångspunkt i bibliotekets folkbildande funktion i samhället vilket inte minst avspeglas i titeln, *The public library a living force of popular education* (Unesco 1949). Som tidigare nämnts är bibliotekets roll

⁴ FN (Förenta Nationerna) bildades formellt 1945.

för allmänhetens tillgång till utbildning och bildning central i det ursprungliga manifestet, liksom kopplingen mellan lärande och demokratiutveckling. Svenska Unescorådet (1995) framhåller i en publikation att de revideringar som har gjorts sedan dess (1972 och 1994) har tillkommit för att bättre reflektera samtiden och de samhällsförändringar som har skett. Bland annat tillkom under 1970-talet att biblioteken bör ägna särskild uppmärksamhet åt att underlätta för vissa grupper att nyttja biblioteket. Barn lyfts här fram som en prioriterad grupp. Dessutom betonas bibliotekets roll för så kallad "nöjesläsning" och avkoppling genom litteratur. Vid nästa revidering, 1994, ändrades skrivningen om att folkbibliotekens tjänster ska vara avgiftsfria, till att folkbibliotekens tjänster *i princip* ska vara avgiftsfria. Bakgrunden till ändringen uppges vara att det vid tidpunkten ansågs vara svårt att förutse vad den tekniska utvecklingen kunde få för konsekvenser gällande folkbibliotekens möjligheter att tillhandahålla alla slags tjänster avgiftsfritt (Svenska Unescorådet 1995, s. 9ff).

Med genomgången ovan om framtagandet och utvecklingen av Unescos folkbiblioteksmanifest har jag framförallt velat visa hur styrdokumentet speglar hur folkbiblioteket som institution påverkas och omformas i samspel med samhällets förändringar, men också synliggöra hur folkbibliotekets roll för utbildning och bildning vid manifestets tillblivelse framhölls som bibliotekets huvudsakliga uppgift. Det är i folkbibliotekets utbildande och bildande roll som kopplingen till demokratiutveckling framstår som tydligast. Det vill säga, genom att tillgängliggöra information och kunskap anses folkbiblioteket vara både "en produkt av ett modernt demokratiideal och en praktisk manifestering av demokratins tro på universell utbildning som en livslång läroprocess" (Unesco 1949, *min översättning*). I denna formulering blir den nära förbindelsen mellan FN:s upprättande av den allmänna förklaringen om mänskliga rättigheter och antagandet om bibliotekets demokratifrämjande roll i arbetet med att införliva rättigheterna synlig. Folkbibliotekets roll i den demokratiska processen genom att främja tillgången till information och kunskap för alla går längre tillbaka än skapandet av FN, vilket jag nämnde inledningsvis, men genom upprättandet av Unescos folkbiblioteksmanifest stärks folkbibliotekets betydelse för främjandet av mänskliga rättigheter genom rätten till information och rätten till kultur.

I och med att biblioteket har till syfte att främja allmänhetens tillgång till utbildning och bildning skrivs därmed en förbindelse fram mellan mänskliga rättigheter och bibliotekets demokratiuppdrag. Folkbiblioteksmanifestet deklarerar att ”folkbiblioteket som lokalt kunskapscenter utgör en grundförutsättning för ett livslångt lärande, ett självständigt ställningstagande och en kulturell utveckling för den enskilde och för olika grupper i samhället” (Svenska Unescorådet 1995). Idag har bibliotekets funktion utifrån ett rättighetsperspektiv dessutom fått ytterligare förnyad relevans genom FN: s globala mål för hållbar utveckling, Agenda 2030, där flera av målen berör verksamhet som bedrivs av folkbibliotek, även om inte biblioteken uttryckligen nämns i agendan. Bland dem som kan kopplas till folkbibliotekens verksamhet kan nämnas målet att främja det livslånga lärandet (mål 4) och att bidra till att göra städer inkluderande, motståndskraftiga och hållbara genom att säkerställa allmän tillgång till information (mål 11) (Regeringskansliet 2016). Även IFLA framhåller biblioteken som centrala aktörer för att målen ska uppnås och organisationen har även varit en aktiv part i FN: s framtagande av agendan. I en publikation beskriver IFLA hur biblioteken både direkt och indirekt kan bidra till att målen uppfylls. I skriften framhålls särskilt bibliotekens roll för att tillgängliggöra information, men också deras roll i att säkra kulturarv för framtiden, att tillgängliggöra informations- och kommunikationsteknologi samt främjandet av litteracitet (IFLA 2016). Att biblioteken relateras till mänskliga rättigheter och FN: s globala mål för social hållbarhet är en central utgångspunkt för min studie.

Att utjämna klyftor genom digitalt lärande

Kopplingen mellan lärande, kunskap och kulturell utveckling i folkbiblioteksmanifestet är även synlig i den nya bibliotekslagen, som fastslår att folkbiblioteken särskilt ska främja läsning och tillgång till litteratur, men också verka för att öka kunskapen om hur informationsteknik kan användas för kunskapsinhämtning, lärande och delaktighet i kulturlivet (SFS 2013:801, § 7). Lagen föreskriver således ett uppdrag som innefattar att främja både läsning och individers digitala kompetens (Kulturdepartementet 2012/2013, s. 25). I propositionen till lagen framhålls att

även de som är ”tekniskt kunniga” kan behöva mer kunskap kring hur man kritiskt ska förhålla sig till, och värdera, de stora mängder information som idag finns att tillgå på nätet; en förmåga som i propositionen beskrivs som ”digital kompetens” men som i såväl biblioteks- som skolsammanhang på senare år kommit att ingå i benämningen medie- och informationskunnighet – MIK (Carlsson 2014; Dunås 2014; Francke, Söderlind, Pilerot, Elf & Limberg 2016; Sundin & Rivano Eckerdal 2014; Sundin & Carlsson 2017; Sundin 2018). Vidare betonas i propositionen ytterligare en viktig anledning till den nya formuleringen i bibliotekslagen; trots att många idag har stora kunskaper om hur digital informationsteknik fungerar, gäller inte detta för alla grupper i samhället (Kulturdepartementet 2012/2013, s. 25). Att digital ojämlikhet ofta följer de sociala, ekonomiska och kulturella klyftor som finns i samhället i övrigt visar även tidigare forskning och undersökningar kring internetanvändning (Abalo 2010; Davidsson & Findahl 2016; Davidsson & Thoresson 2017; Davidsson, Palm & Mandre 2018; Hansson 2005; Helsper 2012; Helsper & Reisdorf 2017; Muddiman, Durrani, Dutch, Linley, Patman & Vincent 2000; Norris 2001; Thompson, Jaeger, Taylor, Subramaniam & Bertot 2014; Zetterlund 2013). Delaktighet bör således undersökas utifrån ett brett perspektiv, där digitaliseringen är en av flera samhällsförändringar som påverkar såväl biblioteket som samhället i stort, samt möjligheten till samhälleligt deltagande.

Utifrån ett idealt demokratiperspektiv förutsätter offentliga rum i den digitala sfären (liksom i den analoga) ett jämlikt deltagande där alla kan delta med samma förutsättningar. Ett jämlikt deltagande kräver i sin tur att spridningen och användningen av IT och ny teknik sker på ett jämlikt sätt, vilket inte är fallet. Det finns idag fortfarande stora skillnader vad gäller tillgång och användning; både på ett globalt plan mellan olika länder och inom länder mellan olika sociala grupper och mellan stad och landsbygd. I vissa länder, som i Sverige, är utanförskapet räknat i hur många som inte har tillgång till och använder sig av internet relativt litet, medan det på andra platser är betydligt större. Socioekonomisk status, utbildningsnivå, geografi, funktionsnedsättning eller funktionsvariation, ålder och språk är faktorer som påverkar och formar människors möjligheter till inkludering och delaktighet. Oavsett orsak till ett helt eller partiellt utanförskap, kan de

exkluderande effekterna bli stora (Thompson et al. 2014). När det gäller internetanvändningen i Sverige har den årliga undersökningen *Svenskarna och internet* som görs av Internetstiftelsen i Sverige kontinuerligt visat att utbildningsnivån spelar roll för i vilken utsträckning individer använder internet för information och fakta. Eftersom undersökningen genomförts under en serie av år ger den en god bild av utvecklingen av internetanvändningen i Sverige. Undersökningen visar att det är personer med hög utbildningsnivå som är mest aktiva när det gäller att använda internet som informationskanal, medan skillnaderna är små mellan hög- och lågutbildade när det gäller kommunikation och sociala nätverk (Davidsson & Thoresson 2017). Den senaste mätningen av antalet internetanvändare i Sverige visar att cirka en halv miljon människor inte är uppkopplade eller har tillgång till internet. Ytterligare 600 000 räknas som "sällananvändare". I rapporten framkommer att ytterligare fler kan räknas till sällananvändarna om man räknar in icke-användningen av specifika tjänster, som exempelvis *Mobilt BankID* (Davidsson, Palm & Melin Mandre 2018, s. 4). Även om icke-användarna blir allt färre, är det sammantaget över en miljon människor i Sverige som inte, eller i liten utsträckning, använder internet som informations- och kommunikationskanal.

De flesta som inte använder internet är personer över 65 år, men även andra faktorer än ålder påverkar. De icke-uppkopplade är i högre grad kvinnor, har lägre hushållsinkomst och bor oftare på landsbygden. Som redan har nämnts är utbildning en annan faktor som påverkar, liksom att de som är sällan- eller ickeanvändare oftare arbetar i branscher som domineras av arbetare istället för tjänstepersoner. De är också oftare arbetslösa, ensamstående eller sjukskrivna (Davidsson, Palm & Melin Mandre 2018, s. 4; Davidsson & Thoresson 2017, s. 122). Huruvida man känner sig delaktig i informationssamhället hänger också ihop med utbildningsnivå och det är sällan- och ickeanvändarna som uppges känna minst delaktighet (Davidsson, Palm & Melin Mandre 2018, s. 23; Davidsson & Thoresson 2017, s. 124). Ointresse och krånglig teknik nämns som de främsta skälen till att inte använda internet bland dem som deltagit i studien (Davidsson, Palm & Melin Mandre 2018, s. 27), men att välja bort att använda internet har samtidigt blivit allt mer komplicerat. I takt med den tilltagande digitaliseringen har andra kommunikationsvägar än de

digitala, till exempel för kontakt med offentliga institutioner eller med banker, blivit allt svårare – och ibland även dyrare – att använda.

I *Svenskarna och internet* identifieras också en ”kompetenslucka” som handlar om förmågan att kunna använda internets sökmotorer. Även i detta fall konstateras att huruvida människor upplever det som svårt eller ej att formulera bra sökord för att hitta information på nätet är kopplat till såväl ålder som utbildningsnivå (Davidsson & Thoresson 2017, s. 127f). Mellan åren 2017 och 2018 sker det en minskning av antalet människor som helt och fullt tycker att det är lätt att hitta bra sökord på nätet från 62 till 47 procent (Davidsson, Palm & Melin Mandre 2018, s. 99ff), vilket är en anmärkningsvärd förändring. Rapportförfattarna menar att den här förändringen kan höra samman med att förtroendet för information på internet har minskat under denna period, något som bekräftas i den valspecial av *Svenskarna och internet* som gjordes innan det allmänna valet 2018 (Internetstiftelsen 2018, s. 35f). Under senare år har det även uppmäts en ökad oro kring frågor kopplade till integritet och säkerhet, vilket delvis kan hänga samman med att förtroendet för information på internet minskat. Deltagarna i studien uppger att de är betydligt mer oroad för näringslivets intrång i den personliga integriteten än att myndigheter ska inkräkta på den. Det handlar således om en oro för att stora internetföretag och kommersiella plattformar som *Google* och *Facebook* ska göra intrång på den personliga integriteten. Detta är en oro som enligt undersökningen tycks växa med utbildningsnivån (Davidsson & Thoresson 2017, s. 128 jfr Haider & Sundin 2019).

Sammantaget konstateras i rapporten att det finns ett fortsatt behov av ”folkbildningsinsatser” för vuxna, inte minst vad gäller utbildning kring källkritik (Davidsson & Thoresson 2017, s. 122). Bibliotekens arbete med att fritt tillgängliggöra informationsteknik liksom att öka kunskapen om hur den kan användas för kunskapsinhämtning, lärande och delaktighet i samhälls- och kulturlivet kan därmed också förstås som ett sätt för biblioteken att främja social rättvisa och demokratiutveckling (se Thompson et al. 2014; Hvenegaard Rasmussen & Jochumsen 2007; Samek 2007), och därigenom som en del av en samtida folkbildningspraktik. Emellertid bör folkbibliotekens utbildningssatsningar för en ökad digital inkludering också analyseras i ljuset av ett stärkt fokus på lärande och

utbildning överlag, både i samhället i stort och i folkbibliotekssfären (Hansson 2010b, s. 41; Hedemark 2009, s. 10). Den snabba utvecklingen av ny informations- och kommunikationsteknologi, men också en generell politisk utveckling där det i allt större utsträckning kommit att sättas likhetstecken mellan utbildning och ekonomisk utveckling, kan ses som bidragande anledningar till detta. Utifrån det sistnämnda kan ett ökat fokus på utbildning och lärande förstås som ett sätt för folkbiblioteken att legitimera sin verksamhet och visa på dess relevans utifrån ett samhällsekonomiskt perspektiv (jfr Vestheim 1997). Hur ett ökat fokus på utbildning och lärande både kan förstås utifrån ett folkbildningsperspektiv och som ett sätt för biblioteken att legitimera sin verksamhet i en marknadsekonomisk diskurs⁵ kommer att utvecklas vidare i kapitel två.

Ett uppdrag som väcker frågor

Att folkbiblioteken har i uppdrag att bistå användarna med hjälp och handledning att hantera digitala tjänster är ovedersägligt, men inte helt oproblematiskt då det är en uppgift som både kan medföra förändrade arbetssätt och kräva nya kompetenser för bibliotekarierna. Det är därmed ett arbete som öppnar för frågor och diskussion kring bibliotekets samtida roll och funktion och vilka tjänster biblioteken ska och inte ska bistå med. Svensk biblioteksförning (2018) beskriver att det pågår en diskussion inom bibliotekssektorn där vissa anser att för mycket av bibliotekariernas tid går åt till att hjälpa människor med digitala samhällstjänster på bekostnad av förmedling av medier och litteratur. Föreningens ordförande lyfter dock fram att det numera är inskrivet i bibliotekslagen och att "[d]et är en av bibliotekens kärnuppgifter att arbeta för digital delaktighet". Samtidigt påtalas att det kan uppstå problem med exempelvis integritetsfrågor när bibliotekarierna ska hjälpa enskilda användare att hantera en tjänst som *BankID* eller olika myndigheters e-tjänster (Svensk biblioteksförning 2018).

Att biblioteken idag tar ett stort ansvar för att hjälpa människor att

⁵ Jag använder mig i avhandlingen av begreppet diskurs som ett visst sätt att tala om, förstå och resonera kring ett specifikt samhälleligt fenomen, det vill säga som ett samlingsbegrepp för ett visst sammanhang, en kontext eller ett utsnitt av världen (jfr Winter Jørgensen & Philips 2000, s. 7).

använda myndigheters och andra institutioners och företags e-tjänster innebär att delvis nya arbetsuppgifter tillkommit i biblioteksarbetet. Det handlar om arbetsuppgifter som i hög utsträckning relaterar till biblioteket som en utbildningsinstitution men också en form av medborgarservice, en trend som inte minst varit synlig i Danmark (Kann-Rasmussen & Tank 2016). Nanna Kann-Rasmussen och Elsebeth Tank (2016) skriver till exempel att (digitala) medborgarserviceriktade praktiker på danska folkbibliotek kan ses som en form av legitimeringsstrategi och som ett strategiskt svar på de samtida utmaningar som folkbiblioteket idag anses stå inför. Det är utmaningar som ofta kopplas till såväl teknologisk utveckling som ekonomiska nedskärningar i den offentliga sektorn. Författarna frågar sig vad som händer med folkbibliotekets kärnuppdrag – att verka för upplysning, bildning och kulturell verksamhet – när bibliotekets existens i allt högre utsträckning legitimeras med hjälp av strategier med fokus på ökad tillgänglighet och effektivt resursnyttjande, något som till viss del även innefattar nya (myndighetsutövande) arbetsuppgifter för bibliotekarierna.

Genom den danska digitaliseringsstrategin har de danska biblioteken till skillnad från de svenska fått ett tydligare uppdrag som innebär att de ska ge stöd och hjälp till användarna i användningen av offentliga digitala tjänster (Digitaliseringsstyrelsen 2011; 2017). Detta uppdrag behöver inte ses som något nytt, utan kan anses vara en förlängning av en tidigare informationsförmedlande uppgift. Uppdraget har dock inneburit att vissa danska bibliotek fått en medborgarservicefunktion, vilken kan medföra nya arbetsuppgifter för bibliotekarierna som exempelvis att hjälpa till att söka ekonomiska bidrag eller justera skatteuppgifter (Gottrup & Möller 2016). Det är också ett uppdrag som innebär att bibliotekarier i handledningssituationer kan få rollen som myndighetsrepresentant och därigenom får vad som kan kallas för ”myndighetsidentitet”. Det blir därmed än viktigare för bibliotekarier att vinnlägga sig om medborgarens rätt till att få kvalificerad hjälp i mötet med det offentliga, både i form av information och i form av stöd att agera med hjälp av den (Gottrup & Möller 2016, s. 35). Medborgarservicefunktionen är också ett uppdrag som kräver såväl digitala- som juridiska kompetenser hos bibliotekarierna samt tydliga riktlinjer om var bibliotekets ansvar börjar och slutar. En intressant

fråga i sammanhanget är således hur sådana arbetsuppgifter påverkar folkbibliotekets identitet som kulturinstitution och institution för kunskapsförmedling. Ytterligare en fråga handlar om huruvida biblioteket får ta ett för stort ansvar i att bistå människor med hjälp att hantera digitala tjänster på grund av andra myndigheters effektivisering och besparingskrav. I *Biblioteksbladet*, Svensk biblioteksförnings tidskrift, skriver chefredaktören under hösten 2018:

De som inte alls kan eller vill delta i det digitala samhället hamnar i alla fall ofta på biblioteket. De tillhör inte sällan bibliotekets prioriterade målgrupper. Och i informationsdisken får de faktiskt hjälp när ingen annan hjälper. Men det är mysco att biblioteken ska betala notan för Skatteverkets vinst (Persson 2018).

Bibliotekets uppdrag att ge stöd och hjälp i användningen av digitala tjänster är således på flera sätt problematiskt. Samtidigt kan olika former av läraaktiviteter, exempelvis digital handledning, också ses som ett sätt för folkbiblioteken att knyta an till sitt historiska folkbildningsuppdrag och ett uppdrag grundat i tankar om biblioteken som nödvändiga för att upprätthålla demokratiska ideal, bland annat genom att tillgängliggöra ny informationsteknologi för grupper i samhället som är i behov av den (jfr Hansson 2010b, s. 37f). Den delen av folkbildningsuppdraget handlar således om att tillgängliggöra ny informationsteknologi och visa på vägar till användning, men också om att främja social jämlikhet och inkludering. Betydelsen av biblioteket som tillgängliggörare av digitala kommunikationsredskap har som jag tidigare nämnt blivit viktigare då samhällets offentliga tjänster i allt högre utsträckning blivit digitala (se även Bertot, Jaeger, Langa & McClure 2006). Det så kallade e-samhället kräver att människor har tillgång till internet och kunskap om hur digitala tjänster ska användas då invånare idag möter allt fler av den offentliga förvaltningens tjänster, som Försäkringskassans, Skatteverkets eller förskolans kösystem på en *Facebook*-sida, i en chatt eller på kommunens webbplats (Jansson 2013; Wihlborg 2018). Bibliotekets pedagogiska roll som inkluderar såväl bildning som informellt lärande balanserar således mellan uppgifter som tillkommit i takt med att samhället går i en riktning mot en ökad digital

självförvaltning. Det handlar om en balansakt där biblioteket blir ett medel för att det offentliga ska kunna rationaliseras och samtidigt får ett utjämnande uppdrag att bistå med hjälp, vägledning och resurser till de individer som har behov av det.

Kunskapsläget och det empiriska fältet

Många svenska folkbibliotek var under åren 2010–2013 på olika sätt involverade i den nationella kampanjen *Digidel 2013* som hade till syfte att få 500 000 människor att bli så kallat digitalt delaktiga. Efter att kampanjen tagit slut har bibliotek runt om i landet fortsatt arbetet med digitala lärsatsningar gentemot olika användargrupper, både som en del av den ordinarie verksamheten och som enskilda satsningar under exempelvis det årliga europeiska initiativet *Get online week* samt den återkommande svenska *eMedborgarveckan*, vilka båda avser bidra till en ökad digital delaktighet. Arbetet med att utjämna det som brukar kallas den digitala klyftan eller digital ojämlikhet motiveras ofta utifrån argument om samhällsinkludering och demokrati, eftersom digital delaktighet enligt dessa initiativ anses vara ett krav för en välfungerande demokrati (Digidel 2018a). Som jag tidigare har beskrivit kan folkbiblioteket utifrån ett demokrati- och rättighetsperspektiv ha en potentiellt utjämnande effekt, när det gäller att bidra till såväl tillgång som kunskap kring användningen av ny informations- och kommunikationsteknologi. Förutsättningarna för ett sådant arbete varierar dock från bibliotek till bibliotek. Tidigare forskning visar också att det behövs både kunskap och kompetens bland bibliotekspersonalen liksom tillräckliga resurser för att folkbiblioteken långsiktigt ska kunna arbeta med att tillhandahålla digitala redskap och ge stöd och vägledning i användandet av dessa, det vill säga arbetet med medie- och informationskunnighet (Gärdén 2014, s. 69). Detta är något som också lyfts fram i utkastet till den nationella biblioteksstrategin (Fichtelius, Persson & Enarson 2018, s. 8).

Samtidigt som folkbiblioteken riktar digitala lärsatsningar till grupper som anses stå utanför den digitala sfären arbetar de kontinuerligt med att öka den digitala delaktigheten utifrån ett bredare perspektiv. På flera folkbibliotek har det till exempel startats så kallade lärcentra med syftet att

främja det fria lärandet, där digitala lärresurser ofta står i fokus. Makerspace eller så kallade skaparbibblor har också gjort sitt inträde på folkbibliotek som platser för informellt lärande och skapande, ofta med inslag av elektronik och digital teknik (Claesson, Grenholm & Östman 2015; Nordisk Tidskrift for Informationsvidenskab og Kulturformidling 2018). Digitala handledningsärenden präglar numera också i hög utsträckning den ordinarie verksamheten.

Även om folkbiblioteken i Sverige inte har ett formellt nationellt uppdrag att bistå människor i användningen av digitala tjänster visar exempelvis förarbetena till den nationella biblioteksstrategin att folkbiblioteket blivit en institution som människor vänder sig till för att få hjälp och handledning när det gäller användningen av såväl offentliga digitala tjänster som digitala tjänster av mer konsumtionsorienterad karaktär (se till exempel Fichtelius, Persson & Enarson 2018). Likaså framhålls i den svenska regeringens digitaliseringsstrategi att "biblioteken har en viktig roll för att öka den digitala kompetensen hos allmänheten" samtidigt som det också konstateras att många bibliotek redan idag arbetar med digital kompetens och medie- och informationskunnighet (Regeringen 2017, s. 13). Arbetet med digital handledning och digitala lärsatsningar, ett arbete som ofta beskrivs som främjande av digital delaktighet, har således börjat få en institutionell förankring på de svenska folkbiblioteken. Vilken typ av delaktighet det är som biblioteken ska understödja, hur detta arbete ska utföras, samt hur långt bibliotekets ansvar sträcker sig, är däremot fortfarande på många sätt oklart. Frågan är vidare på vilket sätt dessa, till viss del nya, praktiker bidrar till formandet av folkbibliotekets institutionella identitet. Folkbibliotekens uppdrag med att verka för digital delaktighet har tidigare problematiseras i liten utsträckning, vilket gör det betydelsefullt att analysera de bärande idéerna bakom arbetet för att förstå vad dessa säger oss om synen på såväl medborgaren som institutionens roll i samhället.

Folkbibliotekens arbete med medie- och informationskunnighet, som jag betraktar bibliotekens arbete med att främja digital delaktighet som en del av, är ett relativt outforskat fält både i en svensk och internationell kontext (Francke et al. 2016, s. 521). I Svensk biblioteksförnings antologi kring bibliotekens arbete med medie- och informationskunnighet

framkommer också att kopplingen mellan bibliotekets demokratiska funktion och arbetet med informationskunnighet främst varit synlig på en retorisk nivå. Hur arbetet faktiskt kan gå till, det vill säga själva ”görandet”, har däremot inte undersökts i samma utsträckning inom den biblioteks- och informationsvetenskapliga forskningen (Sundin & Rivano Eckerdal 2014, s. 16; jfr Gärden 2014, s. 72). John Buschman (2003) för fram att bibliotekens demokratiska funktion ytterligare behöver synliggöras och fyllas med faktiskt innehåll för att inte stanna vid enbart retorik. Han skriver: ”the connections between libraries and democracies are more a matter of rhetoric and faith than substance” (2003, s. 7). Den demokratiska funktionen, menar Buschman, kan synliggöras genom att visa hur biblioteken aktivt arbetar med att inkludera människor, oavsett medborgarskap, och med att ge tillgång till resurser människor kan behöva för att delta i samhället. Min förhoppning är att genom den här avhandlingen försöka nå bortom retoriken och genom en praktikinära studie bidra med ökad kunskap kring hur bibliotekets demokratiska och folkbildande uppdrag kan tillföras mening och förstås, samt på olika sätt omsättas i handling.

Syfte och frågeställningar

Avhandlingens övergripande syfte är att utveckla fördjupad kunskap om demokrati och delaktighet som ett görande på folkbibliotek. Avhandlingen tar avstamp i bibliotekets demokratiska uppdrag i ett samhälle som präglas av snabb informationsteknologisk utveckling, migration och globalisering, men också av tilltagande sociala och ekonomiska klyftor. Studiens mer specifika syfte är att undersöka hur biblioteksverksamheter, som på olika sätt har till uppgift att öka människors digitala färdigheter, informationskunnighet och delaktighet i samhället, kan förstås och problematiseras utifrån teoretiska perspektiv på delaktighet. I avhandlingen studeras hur sådant folkbildande arbete *görs* och *framställs* i tre olika biblioteksverksamheter. Därmed studeras både hur arbetet utförs i praktiken och hur arbetet gestaltas i intervjuer och samtal med företrädare för respektive verksamhet och i relevanta dokument för verksamheterna. Såväl berättelser som dokument studeras i avhandlingen som delar av en folkbildningspraktik.

Utifrån en förståelse av folkbildning som en mobiliserande och social praktik, undersöker jag folkbibliotekens arbete med att öka individers digitala färdigheter samt medie- och informationskunnighet. Vidare analyseras relationen mellan folkbildningspraktiken och folkbibliotekets institutionella identitetskonstruktion, så som denna tar sig uttryck i tre lokala kontexter.

För att uppnå syftet ställer jag följande forskningsfrågor:

1. Hur kan folkbibliotekens arbete med att skapa förutsättningar för delaktighet förstås och problematiseras utifrån bibliotekets uppdrag att verka för det demokratiska samhällets utveckling?
2. Hur kan folkbibliotekens arbete med att skapa förutsättningar för digital delaktighet förstås och problematiseras i relation till de verksamheter som studeras?
3. Vilka relationer finns mellan de studerade verksamheterna och folkbibliotekets institutionella identitet och hur kan dessa förstås?

De verksamheter som står i fokus för studien utgörs av ett *Lärforum* med fokus på digitala läraaktiviteter riktade mot vuxna; *Samhällsorientering*⁶ på bibliotek för nyanlända flyktingar och invandrare med fokus på internet, e-tjänster och biblioteksinformation, samt starten av ett så kallat makerspace eller en *Skapandeverkstad* med fokus på bland annat lärande och ny teknik.

I avhandlingen intresserar jag mig för hur kontextuella, historiska, sociala och materiella faktorer skapar förutsättningar för verksamheternas utformning och praktikens sammansättning, vilket lett mig till använda ett institutionellt- och praktikteoretiskt perspektiv i min analys av verksamheterna. Ytterligare centrala analytiska redskap utgörs av teorier kring demokrati och delaktighet, folkbildning och medborgarskap. Jag kommer att vidareutveckla och återkomma till de teoretiska perspektiven i kapitel tre.

6 En utförligare beskrivning av vad samhällsorientering innebär kommer i beskrivningen av verksamheterna i kapitel fem.

Avhandlingen har en normativ utgångspunkt i den bemärkelsen att jag menar att delaktighet och demokratiutveckling är viktiga frågor för såväl folkbiblioteken som samhället i stort, inte minst i tider då samhället snabbt förändras och även på många håll präglas av politisk osäkerhet, ökade samhällsklyftor och ett allt mer polariserat samhällsklimat (se till exempel Barker 2018; Caidi, Ghaddar & Allard 2017; Rivano Eckerdal 2017). Avhandlingen är också normativ så till vida att jag anser att folkbiblioteket är en viktig samhällsinstitution.

Avhandlingens disposition

I detta första, inledande kapitel har jag redogjort för – och kontextualiserat – avhandlingens ämne samt presenterat studiens syfte och frågeställningar. I kapitel ett har jag också introducerat den demokratisyn som jag utgår från i avhandlingen, det vill säga demokrati som en kommunikativ och social process som också sker i vardagen. Jag har även redogjort för bibliotekets relation till mänskliga rättigheter och hur denna relation är en central utgångspunkt i avhandlingen. Dessutom har jag diskuterat relationen mellan bibliotek, demokrati och lärande och hur denna relation förhåller sig till den digitala samhällsutvecklingen. I ljuset av denna genomgång kan bibliotekets lärandeuppdrag både förstås som ett sätt att utjämna digitala kunskapsklyftor i samhället och som ett sätt för biblioteken att behålla sin relevans utifrån ett samhällsekonomiskt perspektiv.

I kapitel två presenterar och diskuterar jag den tidigare forskning som min studie tar avstamp i. Jag gör även en historisk kontextualisering samt placerar avhandlingen inom ramen för ett specifikt område inom den biblioteks- och informationsvetenskapliga forskningen: *bibliotekets roll i samhället*. I kapitlet diskuterar jag begreppen *bildning* och *folkbildning* och hur dessa förhåller sig till folkbiblioteksutvecklingen i Sverige. Jag diskuterar vidare hur folkbildning kan förstås både som en form av folkuppfostran och som ett steg mot social förbättring, mobilisering och frigörelse. I kapitel två redogör jag också för det pragmatiska folkbildningsbegrepp som jag utgår från i avhandlingen, och diskuterar den samtida relationen mellan bibliotek och folkbildning. Därefter övergår jag till att sätta in folkbildning och folkbibliotek i en kontext av samhällets

transformering och tilltagande globaliserings- och digitaliseringsprocesser. Begreppet livslångt lärande introduceras i relation till samhällets ökade krav på ett aktivt medborgarskap liksom till svensk digitaliseringspolitik. Likaså diskuterar jag *medie- och informationskunnighet* i relation till människors förmågor och möjligheter att kritiskt kunna ta del av och agera i ett digitaliserat och förändrat informations- och medielandskap, ett perspektiv på medie- och informationskunnighet som benämns för *critical information literacy*. Avslutningsvis diskuterar jag i kapitel två tidigare forskning som har undersökt hur biblioteket som plats har en potentiellt demokratisk funktion, och jag introducerar även *gränsinstitution* som ett centralt analytiskt begrepp för min studie.

I avhandlingens tredje kapitel redogör jag för studiens teoretiska ramverk och dess epistemologiska utgångspunkt. Det teoretiska ramverket innefattar en praktikorienterad forskningsansats där jag analyserar folkbildning som en sammanhängande *praktik*. Ytterligare ett teoretiskt verktyg är det *nyinstitutionella* perspektivet som jag även tar till hjälp för att analysera hur bibliotekets institutionella identiteter formas. I kapitel tre introducerar jag även teoretiska perspektiv på *delaktighet* och *medborgarskap*, liksom ett kritiskt perspektiv på den *offentliga sfären*. Avslutningsvis diskuterar jag begreppen *social infrastruktur* och *resiliens* som även de sätts i spel i analysen. I det fjärde kapitlet beskriver jag den etnografiska forskningsmetod som jag använt mig av för att göra studien och som består av observationer, intervjuer, samtal och dokumentstudier. I kapitel fyra redogör jag också för hur analysen utförts.

I kapitel fem introducerar jag verksamheterna – *Lärforum*, *Samhällsorienteringen* och *Skapandeverkstaden* – som alltså utgör studiens empiriska exempel, samt ger en bild av respektive verksamhet genom illustrativa berättelser från fältanteckningarna. Kapitel fem fungerar på så sätt som en passage in i avhandlingens analysdel. I kapitel sex analyserar jag, med utgångspunkt i de verksamheter som står i fokus för studien, folkbibliotekets uppdrag med att verka för det demokratiska samhällets utveckling. Analysen knyter här an till teorier om delaktighet, ett praktiserat medborgarskap och platsens betydelse för utvecklandet av socialt hållbara städer. I kapitel sex riktas analysen särskilt mot hur biblioteken agerar för att möta behoven bland de många nyanlända som sökte skydd i Sverige

under hösten 2015. I kapitlet undersöker jag hur biblioteken genom plats, mänskliga och digitala resurser möjliggör för kommunikativa handlingar som kan förstås utifrån ett rättighetsperspektiv. Vidare analyseras i kapitlet biblioteket som en plats för *resiliens* och som en del av en *social infrastruktur*, liksom hur medskapande kan förstås utifrån ett demokrati- och delaktighetsperspektiv.

I kapitel sju riktar jag analysen mot folkbildningspraktikens olika delar samt de materiella och kunskapsmässiga förutsättningar som finns för att främja delaktighet och digital bildning genom medie- och informationskunnighet. I detta kapitel diskuteras styrdokumentens roll för görandet av demokrati och delaktighet, liksom bibliotekens digitala infrastruktur. I det åttonde kapitlet analyseras relationen mellan bibliotekets institutionella identitetskonstruktion och den folkbildningspraktik som verksamheterna utgör exempel på. I analysen av hur identiteter formas och omformas tar jag hjälp av förståelsen av biblioteket som ett *assemblage*, ett begrepp som relaterar till studiens praktikteoretiska utgångspunkt och utifrån vilket även identitetskonstruktionen förstås som ett görande. I kapitel nio, avhandlingens sista, fördjupar jag analysen ytterligare och redogör för avhandlingens slutsatser och resultat. Kapitlet får på så sätt en uppsamlande karaktär, men blickar också framåt med förslag på vidare forskning.

2. Bibliotek och (folk)bildning, då och nu

I detta kapitel sätter jag min studie i relation till tidigare forskning som knyter an till folkbibliotekets arbete med lärande, (folk)bildning och delaktighet. I denna del av avhandlingen initierar jag resonemang och diskussioner som jag senare ska återvända till för att vidareutveckla i analysen. Jag kommer först att ta avstamp i hur folkbiblioteket historiskt har kopplats samman med folkbildning och lärande. Därefter skisserar jag en bild av hur bibliotekens folkbildande arbete kan förstås och ta sig uttryck i en samtida kontext där aspekter som globalisering, migration och digitalisering påverkar verksamheternas utformning, liksom folkbibliotekets samtida roll i samhället. Att jag i rubriken ovan sätter begreppet folk inom parentes har att göra med att jag i kapitlet både diskuterar bildningsbegreppet och dess relation till folkbildning.

Avhandlingen har ett institutionellt fokus. Det innebär att jag framförallt analyserar demokratiska och sociala aspekter av en samtida folkbildningspraktik, snarare än hur denna praktik bedrivs ur pedagogiskt hänseende. I detta kapitel diskuterar jag forskning som relaterar till bibliotekets roll och demokratiska uppgift i förhållande till det omgivande samhället. Kapitlet kan således läsas som en översikt av tidigare forskning från flera olika ämnesområden som är relevanta för att kunna besvara avhandlingens syfte och frågeställningar, men inkluderar också en översikt av det forskningsområde inom den biblioteks- och informationsvetenskapliga disciplinen där jag positionerar avhandlingen, det vill säga det område som brukar benämnas *bibliotekets roll i samhället*.

Folkbildningen, folkbiblioteket och det demokratiska uppdraget: en historisk betraktelse

Bildning är ett begrepp som förekommer med ett flertal förstavelser så som *allmänbildning*, *självbildning*, *folkbildning* och *medborgarbildning*. Etymologiskt kan ordet bildning härledas till tyskans *Bildung*, som historiskt haft en stark ställning i den tyska kulturen. Begreppet bildning anses härstamma från två ordled: *bilda* och *bild* i betydelsen skapa och forma (Gustavsson 2007, s. 10). Bilda syftar här till skapandet och den fria processen, vilken är en essentiell del av bildningen, medan bild snarare syftar till målet – förebilden, det vill säga vartåt bildningen ska leda. Den fria delen av bildning kan förstås i likhet med ett växande: ”Lika lite som bonden kan tvinga säden att gro och växa kan läraren tvinga fram en bildningsprocess [...]” (Skoglund 1991, s. 46). Utifrån ett perspektiv på bildning som en fri process kan den aldrig vara påtvingad, däremot gynnas av villkor som underlättar för varje individ att söka kunskap utifrån sina egna förutsättningar och behov (Skoglund 1991, s. 46). Förebilden, det vill säga målet, handlar mer om samhälleliga och sociala målsättningar, det som finns utanför individen (Gustavsson 2017, s. 30). Inneboende i begreppet finns därmed en ständigt närvarande motsättning eller rörelse mellan två poler; den mellan den fria, skapande processen och det bestämda målet. Bildning är också en dragkamp mellan jämlikhet och elitism som varit synlig i bildningsdiskursen genom historien (Gustavsson 2017, s. 23f; jfr Skoglund 1991, s. 45).

I de nordiska länderna har bildning under den moderna epoken varit nära förbunden med en folklig bildningstradition. Utifrån ett europeiskt perspektiv är det något ovanligt eftersom bildning historiskt sett varit förbehållen den övre, privilegierade klassen (Gustavsson 2007, s. 16f). Folkbildningen har en lång tradition i Sverige där folkrörelserna, folkbiblioteken och studiecirkelarna var en betydelsefull del av den framväxande offentlighet som möjliggjorde för olika grupper av människor att kunna delta i samhällslivet och ta del av olika former av kultur (Gustavsson 1992, s. 21f). Den nordiska bildningstraditionen, och i synnerhet den svenska folkbildningen, har sina rötter i 1800-talets stora folkrörelser, det vill säga väckelserörelsen, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen, samtidigt som den hämtade inspiration från framförallt

tyska bildningsidéer och franska upplysningsideal, det vill säga tanken om att man med frihet, förnuft och kunskap skulle kunna skapa ett bättre samhälle (Burman & Sundgren 2012, s. 9). Det innebär att samtidigt som den svenska folkbildningen hämtade inspiration från nyhumanistiska bildningsideal, hade den också en politisk dimension med förhoppningen om att kunskapen skulle bidra till att göra det svenska samhället mer jämlikt (Burman 2011, s. 17).

Bernt Gustavsson (1991), som i sin avhandling undersöker folkbildning i relation till arbetarrörelsen, pekar på tre bildningsideal som i ett komplext och delvis konfliktfyllt samspel varit framträdande under första halvan av 1900-talet: *medborgarbildningsidealet*, *självbildningsidealet* och *nyhumanismens personlighetsbildande ideal*. Av dessa menar han att den medborgerliga bildningen framför allt varit ledstjärnan. Det så kallade medborgarbildningsidealet har en tydlig demokratikoppling eftersom det företräder en kunskapssyn där medborgare ska tillskansa sig kunskap för att nå vissa mål, som att kunna utnyttja sin rösträtt. För folkbildningen och folkrörelserna kunde målet med bildningen därmed vara ett rättvist samhälle (jfr Gustavsson 2017, s. 12). Självbildningsidealet vilar istället på en kunskapssyn där målet inte är det viktigaste, utan kunskapens innehåll har ett egenvärde i sig. I fokus för självbildningsidealet står individens sökande efter förståelse av den omgivande verkligheten. Det nyhumanistiska personlighetsbildande idealet skiljer sig från de båda andra och relaterar mer till en bildningssyn inom den högre utbildningen med ett fokus på klassisk kunskap och skönlitteratur (Gustavsson 1991, s.189f). Även om Gustavssons studie rör arbetarrörelsen, anser jag att i synnerhet de två första bildningsidealerna även går att applicera på folkbildningen i en bredare bemärkelse.

En av de bärande idéerna kring folkbildning har varit och är alltså frivillighetsprincipen. Likväl fanns det under 1800-talet även ett filantropiskt och socialt incitament till folkbildningen i betydelsen att de mer privilegierade samhällsgrupperna skulle bistå de sämre bemedlade grupperna med kunskap och en slags moralisk fostran. Folkbildningen kunde därmed förstås som en lösning på sociala problem (Burman & Sundgren 2012, s. 13; jfr Skoglund 1991; Lorentz 2016), med tydliga inslag av medborgarfostran. Till exempel menar Crister Skoglund (1991, s. 93) att den tidiga svenska folkbildningsrörelsen

hade patriarkaliska⁷ drag och vilade på en socialpacifistisk målsättning där folket skulle veta sin plats och inte sätta sig upp mot överheten, syftet var att undvika revolution. Den växande skaran arbetare som flyttade in till städerna i och med industrialiseringen uppfattades inte sällan som hotfull och behövde därför hållas på sin plats. Det samhällsbevarande syftet var således lika mycket del av den tidiga folkbildningsrörelsen som upplysningstanken. Utifrån ett samhällsbevarande perspektiv kan folkbiblioteken ses som en del av de bildningsinstitutioner vilka växte fram för att fostra – och bidra till – skötsamma medborgare.

Vid slutet av 1800-talet växte sig arbetarrörelsen allt starkare och med den en annan typ av folkbildningsideal. Här handlade det om en rörelse med motiv som byggde på ett radikalt bildningsideal och som hade en emancipatorisk målsättning, snarare än en socialpacifistisk (Skoglund 1991). Istället för att bilda folket skulle folket bilda sig själv och därigenom få möjlighet att ändra på sina sociala villkor. Det handlade således om att tillskansa sig makt och att öka det demokratiska inflytandet. Ett uttryck för denna typ av folkbildningsrörelse var de framväxande studiecirkelarna, vilka byggde på självstudier (Skoglund 1991, s. 94f; Rydbeck 2001). För arbetarrörelsen blev folkbildning en metod för att erövra den bildning och kunskap som tidigare enbart varit avsedd överklassen (Burman & Sundgren 2012, s. 13). Folkbildning hade således också en social utgångspunkt, men mindre i avseende att fostra dugliga och moraliska medborgare, utan mer som medel i kampen för ett rättvist och jämlikt samhälle. Växelspelet mellan bildning som frigörelse och bildning för ett bestämt mål gör sig här återigen synlig. Som Maj Klasson (1997, s. 13f) skriver kan betydelsen av begreppet folkbildning tolkas olika beroende på om man anlägger ett uppifrån- eller nerifrån perspektiv (jfr Gustavsson 2017, s. 34; Rydbeck 2012, s. 189f). Det vill säga, frågan är om folkbildning är något som ska förmedlas eller erbjudas uppifrån och ner till de grupper som antas sakna

7 Crister Skoglund introducerar begreppen patriarkaliskt bildningsideal i motsättning till ett radikalt bildningsideal. Dessa har varit mer eller mindre framträdande vid olika historiska tidpunkter där de också samspelat med olika utbildningsfilosofiska ideal. Det förstnämnda begreppet avser att någon (den som redan är bildad, så som den akademiska läraren) måste "leda" den som ska bildas, medan det radikala bildningsidealet istället sätter fokus på bildningens inneboende frihet.

en viss typ av kunskap, eller utgör ett medel för människors och gruppers strävan att finna egna vägar till kunskap och frigörelse och därmed skapa förutsättningar för att på sikt kunna förändra och förbättra samhället i demokratisk riktning (Klasson 1997, s. 13f). Detta tudelade sätt att se på folkbildning finns kvar även idag, antingen som en form av bildning som främst påverkar den personliga utvecklingen eller bildning för att utveckla delaktiga individer i samhället (Lorentz 2016, s. 20). Den sistnämnda bildningsformen kan emellertid också delas in i minst två former beroende på hur begreppet delaktighet tolkas. Tudelningen rör då huruvida det handlar om delaktighet som ett *krav* eller delaktighet som en *möjlighet*.

Folkbibliotekens brokiga framväxt i Sverige

Som framgår ovan har folkbibliotek och folkbildning utifrån ett historiskt perspektiv haft en nära koppling och flera beröringspunkter. Under andra halvan av 1800-talet⁸ fanns i Sverige sockenbibliotek, vilka vuxit fram som en konsekvens av folkskolestadgan, och från och med början av 1900-talet olika slags förenings- eller rörelsebibliotek, vilka var knutna till studiecirkelverksamheter inom folkrörelserna, till exempel inom nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen. På vissa håll började det i början av 1900-talet också växa fram så kallade allmänna bibliotek (Frenander 2012, s. 24; Hansson 2005, s. 19f; Torstensson 2001, s. 145; Vestlund 2010, s. 86ff; Myrstener 2012, s. 172).

Magnus Torstensson (2001, s. 151f, 165), som har analyserat de moderna folkbiblioteksidéernas framväxt, konstaterar att folkbiblioteken i Sverige utvecklades och växte fram i nära samspel med de stora samhällsförändringar i form av industrialisering och demokratisering som ägde rum kring slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Det var samhällsförändringar som bland annat bestod av snabb ekonomisk utveckling, omfattande demografiska förändringar med en stor inflyttning till städerna men också en

8 Nils-Åke Sjösten menar dock i sin avhandling *Sockenbiblioteket – ett folkbildningsinstrument i 1870-talets Sverige. En studie av folkskoleinspektionens bildningssyn i relation till sockenbiblioteken och den tillgängliga litteraturen* (1993) att beroende av hur ett sockenbibliotek definieras, har det funnits sockenbibliotek i Sverige sedan början av 1700-talet och eventuellt tidigare än så.

kamp för allmän rösträtt. Torstensson (1996) konstaterar att det vid tiden runt det förra sekelskiftet argumenterades för folkbibliotek som ett sätt att ”råda bot på den tidens allt mer alarmerande nykterhets- och sedlighetsproblem inom de s.k. bredare folklagen”, men att det därefter alltmer kom att handla om en förhoppning om att genom de framväxande folkbiblioteken skapa en plats där olika samhällsklasser kunde mötas. Som en effekt började folkbiblioteken därmed att betraktas som ett slags demokratiskolor och fortbildningsanstalter i ett samhälle präglad av teknisk utveckling och mer konkurrens än tidigare (Torstensson 1996, s. 43). Utifrån den senare argumentationen går det således att se stora likheter med den roll som biblioteken tillskrivs idag (också nu i en omvälvande och turbulent tid), det vill säga som en mötesplats och som en instans för lärande och medie- och informationskunnighet.

Biblioteken, som även tidigare i historien hade associerats till bildning och tanken om upplysning, kom under början av 1900-talet att få en betydelsefull position för att bilda *alla* medborgare i det nya framväxande samhället (Frenander 2012, s. 27). Folkbiblioteken spelade därigenom en roll i folkrörelsernas politiska mobilisering för att förändra samhället i en mer demokratisk riktning med målet att göra utbildning tillgänglig för alla, oavsett klasstillhörighet. Genom att fungera som stöd för kunskapsinhämtning och kunskapsutveckling blev folkbiblioteken tillsammans med andra aktörer och institutioner en faktor för social förändring. Emellertid sågs inte biblioteket enbart som en *metod* för folkbildning, utan dess lokaler var också en materiell förutsättning för att folkbildning skulle kunna bedrivas (Zetterlund 1997, s. 27; Klasson 1997, s. 14). Laura Skouvig (2005), som har studerat relationen mellan bildning och folkbibliotekets framväxt i Danmark åren 1880–1920, menar att utvecklingen av folkbiblioteken både hängde samman med en förändrad syn på bildning och på statens roll i bildningsprojektet. Precis som i Sverige blev bildning vid den här tiden en angelägenhet som skulle omfatta hela folket och inte enbart de mest privilegierade samhällsgrupperna. Bildning ansågs inte heller som tidigare vara en privat angelägenhet, utan blev nu ett område för statlig inblandning. Staten fick därmed utökade ansvarsområden, vilka bland annat innebar att sörja för att befolkningen fick tillgång till information (Skouvig 2005, s. 251).

I Sverige beslutade riksdagen om det första statliga stödet till folkbiblioteken 1905, vilket kom att stimulera biblioteksverksamheten ytterligare. Det statliga stödet innebar ett årligt anslag på 75 kr till församlings-, kommun och föreningsbibliotek, medan studiecirkelbiblioteken vid den tidpunkten inte omfattades av något ekonomiska stöd (Vestlund 2010, s. 88; Torstensson 2001, s. 154). Biblioteksförordningen 1905 innebar även en viss central reglering av en biblioteksverksamhet som tidigare varit betydligt mer splittrad. I och med den nya förordningen gick det svenska biblioteksväsendet in i en ny fas (Herder 1986, s. 27), men det var framförallt 1912 som staten på riktigt kom att ta på sig ansvaret för biblioteksutvecklingen i Sverige, även om huvudmannskapet stannade kvar hos kommunerna och folkrörelserna (Frenander 2012, s. 27).

Efter att bibliotekspionjären Valfrid Palmgren (senare gift Munch-Petersen) slutfört och lagt fram en statlig utredning kring utvecklingen av svensk biblioteksverksamhet som sedermera antogs kom statsbidraget 1912 att höjas till 400 kr och omfattade nu även de större riksorganisationernas studiecirkelbibliotek (Herder 1986, s. 30; Torstensson 2001, s. 154). En särskilt viktig konsekvens av den nya biblioteksförordningen var tillsättandet av bibliotekskonsulenter som fick en vägledande funktion för hur biblioteksverksamheten skulle utvecklas. Staten fick därmed en ökad kontroll över biblioteksutvecklingen. Tre år senare bildades Sveriges allmänna biblioteksörening, ett opinionsbildande organ som kom att påverka utvecklingen av den framväxande bibliotekssektorn i Sverige ytterligare. Gösta Vestlund skriver om reformen 1912 att: "Isen var bruten. Landets högsta politiska organ hade fastslagit att folkbiblioteken var ett samhällsintresse" (2010, s. 89).

Under 1940-talet kom den svenska folkbiblioteksutvecklingen att stärkas ytterligare och det började även ske en integrering av förenings- och rörelsebiblioteken. År 1949 lades också en utredning fram som förespråkade en kommunalisering av alla kommunens bibliotek, det vill säga en centralisering på lokal nivå (Frenander 2012, s. 43). Inkorporeringen av föreningsbiblioteken i folkbiblioteken skedde dock inte helt utan friktion och till exempel skrev man i ABF:s förbundstidning *Fönstret* att följden av kommunaliseringen av ABF-biblioteken "har i oroväckande stor utsträckning blivit att biblioteken fjärmats från folkbildningsarbetet"

(*Fönstret* 1961, s. 28 i Herder 1986, s. 38). Samtidigt menar till exempel Kerstin Rydbeck (2010, s. 50) att centraliseringen också ledde till förbättringar i form av mer ändamålsenligt anpassade lokaler med ökade öppettider och möjligheter att driva verksamheten med avlönad personal. Det går således att tolka denna utveckling som att biblioteken distanserade sig allt mer från folkbildningsrörelsen, samtidigt som organisationen och arbetsförhållandena för folkrörelsebiblioteken förbättras i och med kommunaliseringen. Joacim Hansson (2010a, s. 16) menar också att det var kommunaliseringen, och med den bibliotekens upptag i den offentliga sektorn, som skapade förutsättningar för biblioteken att bli en betydelsebärande del av den svenska demokratiutvecklingen. Hansson (2005, s. 22) framhåller att folkbiblioteket därefter, under stora delar av 1900-talet, befunnit sig mellan den fria folkbildningen och det formella utbildningsväsendet. I avhandlingen intresserar jag mig för hur detta mellanrum kan förstås i relation till folkbibliotekets arbete med medie- och informationskunnighet. Det är ett arbete som jag i denna avhandling förstår som ett samtida folkbildningsuppdrag, men som samtidigt balanserar mellan att verka för ekonomisk samhällsnytta, social jämlikhet och individens fria utveckling genom bildning – en balansgång som känns igen från historien.

Folkuppfostran och frigörelse

De idéer som ligger till grund för utvecklingen av folkbiblioteket är delvis baserade på olika föreställningar om demokratiska ideal, med rötter både i USA och Sverige (Hansson 2010b, s. 8, 18f). I USA kan de demokratiska ideal som formade folkbiblioteket närmast beskrivas som filantropiska och antog ett uppifrån-och-ner (*top-down*) perspektiv. I Sverige såg utvecklingen något annorlunda ut i det avseende att delar av organiseringen kring de framväxande folkbiblioteken tenderade att komma från arbetarrörelsen och andra folkrörelser, det vill säga nerifrån-och-upp (*bottom-up*), med självbildning och delaktighet i den demokratiska processen som mål (Hansson 2010b, s. 8, 19). Men också här gör sig dubbelheten synlig, för samtidigt som folkbibliotekens utveckling kan sägas vila på ideologiska grunder nära kopplade till folkbildning och folkrörelser, fanns det också

en ideologisk hållning som snarare hämtade näring ur konservativa idéer kring folkuppfostran (Hansson 1998, s. 139f). Angela Zetterlund (1997, s. 27) uttrycker det som att "[f]olkbibliotekens folkbildande uppgifter kan karaktäriseras som både kontrollerande och mobiliserande" i tidig folkbiblioteksutveckling.

I början av 1900-talet reste den tidigare nämnda folkbibliotekspionjären Valfrid Palmgren till USA för att studera framväxten av amerikanska allmänna bibliotek – *public libraries*. Efter sin hemkomst ansåg hon att den svenska biblioteksverksamheten borde utvecklas i linje med de verksamheter hon studerat i USA, där biblioteken på ett annat sätt än i Sverige riktade sig till *alla* samhällsklasser och där de allmänna biblioteken liksom de allmänna skolorna bekostades av samhället, inte av enskilda individer (Munch-Petersen 1909, s. 9ff). Samtidigt som Palmgren betonade biblioteksbesökets frivillighet, underströk hon också bibliotekets uppfostrande roll, vilket inte minst framkommer av titeln på den reserapport som gavs ut år 1909: *"Bibliotek och folkuppfostran – anteckningar från en studieresa till Amerikas förenta stater"*. I rapporten framhålls bibliotekets samhälleliga relevans; biblioteket skulle utgöra en "mönstermiljö i samhället" och även ha en demokratisk organisatorisk struktur med avdelningar för barn och information (Vestlund 2010, s. 88). I slutordet kallar Palmgren den amerikanska biblioteksinstitutionen för "den mest sant demokratiska i världen, hvilken som sitt mål satt upp att uppfostra det amerikanska folket till goda medborgare" (Munch-Petersen 1909, s. 169). Det blir här synligt att bibliotekets verksamhet syftar till bildning för ett visst mål, det vill säga för att utbilda välanpassade medborgare. Samtidigt lyfter Palmgren även fram bildningens självändamål och det fria lärandets potential för att utveckla "individuella anlag" (Munch-Petersen 1909, s. 168). Hon skriver:

Hvar finna ett uppfostringsmedel, som mera uppmuntrar, ja, tvingar till självverksamhet än biblioteket, som icke säger: det och det ska du lära dig, utan som blott visar på sina skatter med en inbjudan: kom välj hvad som passar dig, och hvad som kan leda dig till det mål, du eftersträfvat?
(Munch-Petersen 1909, s. 168).

Växelspelet mellan bildning som frigörelse och bildning för ett bestämt mål gör sig återigen synlig genom Palmgrens ord. Det går således att konstatera att det fanns inslag av en form av medborgarfostran i de förslag som Palmgren lade fram och som låg till grund för 1912 års riksdagsbeslut om utökat statsbidrag till folkbiblioteket, även om huvudfrågan handlade om bibliotekens styrning, behov av ökad samordning och möjligheten att enligt amerikansk modell utveckla ett bibliotek för alla. Biblioteksdebatten i Sverige kom även efter 1912 att vara fortsatt påverkad av de nordamerikanska biblioteksidéerna. I samband med 1930-års nya biblioteksförfattning diskuterades till exempel termen "folkbibliotek" som av vissa ansågs föra tankarna till ett tidigare välgörenhetsideal. Såväl Valfrid Palmgren som den förste bibliotekskonsulenten Fredrik Hjelmqvist ansåg att biblioteken liksom i Amerika borde kallas för "allmänna bibliotek" för att visa på deras öppenhet gentemot alla (Herder 1986, s. 34).⁹

Det folkuppfostrande inslaget i folkbiblioteksverksamhet har betecknats som bärande av Dan Andersson (2009, s. 176ff) i hans avhandling om det moderna folkbibliotekets framväxt i relation till medborgaren. Andersson (2009) skriver bland annat att biblioteken introducerades av borgerligheten som en lösning på sociala samhällsproblem i början av 1900-talet och att det därmed fanns en disciplinerande och fostrande agenda som han menar var avgörande.¹⁰ Anderssons studie får emellertid kritik av Rydbeck (2010) som i en recension av avhandlingen menar att analysen av folkbiblioteket som ett enkom disciplinerande projekt är både förenklad och inte alltigenom

9 Anledningen till detta var att begreppet *folk* vid tidpunkten avsåg enbart de lägre samhällsklasserna. Maj Klasson (1997, s. 10f) kopplar följande positioner till begreppet folk: folk som motsatsen till staten, det vill säga en politisk positionering som handlar om maktrelationer; folk tolkat som den breda "obildade" massan i motsats till den bildade, privilegierade klassen, det vill säga en klass- och bildningspositionering; folk som "hela" folket, det vill säga alla invånare i ett land. I det sistnämnda är begreppet ofta kopplat till demokrati och medborgaraspekter. Hur begreppet tolkas påverkar även uppfattningen om funktionen av ett folkbibliotek. Samma sak föreligger när begreppet folk kopplas samman med bildning, vilket jag tidigare har diskuterat i relation till ett uppifrån-och-ner eller nerifrån-och-upp-perspektiv; uppfostrande eller mobiliserande.

10 Andersson resonemang liknar på så sätt hur den brittiska biblioteksforskaren Allistair Black (2001) beskriver att det utifrån ett historiskt perspektiv fanns tydliga disciplinerande, fostrande och övervakande aspekter i den brittiska biblioteksutvecklingen.

rättvis. Rydbeck anser att Andersson bortser från att folkbibliotekets framväxt i Sverige (med sin nära koppling till folkbildningsrörelsen) också kan ses utifrån ett nerifrån-och-upp-perspektiv där de demokratiska och emancipatoriska inslagen var framträdande (Rydbeck 2010, s. 50).

Likväl konstaterar Bosse Jonsson (2003, s. 80) i en studie om den pedagogiska diskursen kring folkbibliotek att staten i den tidiga folkbiblioteksutvecklingen intog en fostrande roll och en myndighetsfunktion, men att det senare skett en förskjutning i statens förhållningssätt till hur de demokratiska målen ska uppnås. Förskjutningen innebär att staten gått från en fostrande roll till en som ska ge stöd för ett aktivt medborgarskap och individuella intressen snarare än kollektiva. Denna utveckling, vilken Jonsson menar utgör en del av en marknadsekonomisk diskurs, har allt sedan dess utgjort normen och det är också i relation till denna som den pedagogiska diskursen inom folkbiblioteken framträder (Jonsson 2003, s. 178). Det vill säga synen på biblioteket som ett stöd för ett aktivt medborgarskap och den enskilda individens tillgång till kultur och kunskap är den framträdande, medan kollektiva intressen allt mer kommit i skymundan. Ett ökat fokus på individens intressen står här emellertid inte i motsättning till samhälleliga målsättningar eller statens vilja, utan är kännetecknande för den nyliberala, marknadsanpassade samhällsutvecklingen i stort. Dock konstaterar Jonsson (2003, s. 80) att det hela tiden från statens sida finns en förhoppning att medborgarna ska använda folkbiblioteket som kunskapskälla för ett aktivt politiskt deltagande.

I ett sammanhang av bibliotek och folkbildning anser jag att det också är viktigt att framhålla perioden i skiftet mellan 1960- och 70-talet och de kulturpolitiska strömningar som då präglade folkbiblioteksverksamheten i stor utsträckning; inte minst de kulturpolitiska målen från 1974. I målen fastslogs bland annat att kulturpolitiken ”skall motverka kommersialismens negativa verkningar inom kulturområdet” (Prop. 1974:28), ett uppdrag som således även omfattade folkbiblioteken. Under denna tidsperiod vidgades synen på bibliotekets funktion i samhället liksom dess sociala roll och rollen som ett kulturhus för alla kom att stärkas (Hansson 2005, s. 23ff; Hedemark 2009, s. 151). Det innebar att bibliotekens betydelse i lokalsamhället fick en mer framskjuten plats, vilket medförde större fokus på verksamheter för att öka människors delaktighet i det lokala kulturlivet (Frenander 2012, s. 55).

Förskjutningen från litteratur till kultur kan förstås som att folkbiblioteket fjärmade sig ytterligare från folkbildningen och den läsfrämjande rollen.¹¹ Folkbiblioteket sågs nu allt mer som en kulturinstitution och inte som en institution som skulle ”stå i centrum för bildningsarbetet” som det tidigare hetat i folk- och skolbiblioteksutredningen från 1949 (Folkbiblioteks-sakkunniga 1949, s. 43)¹². Anders Frenander skriver: ”Med viss överdrift kan man säga att när processen är över och den nya kulturpolitiken ’satt sig’ har folkbiblioteken förflyttats från att vara statsunderstödda folkbildningsfrämjande institutioner till att bli kommunalt finansierade nav i det lokala kulturlivet” (Frenander 2012, s. 83).

I sin avhandling om den mediala debatten kring folkbibliotek under tidsperioden 1970–2006 pekar Åse Hedemark (2009) i analysen fram till tre dominerande diskurser¹³: *den bokliga*, *allaktivitetsdiskursen* och *den informationsförmedlande diskursen*. Den bokliga diskursen, där biblioteket som en plats för skönlitteratur och läsning framhävs, är ständigt närvarande under hela tidsperioden, men under 1970-talet präglas biblioteksdebatten i synnerhet av en allaktivitetsdiskurs som är unik för just detta decennium. Biblioteket framställs under 1970-talet framförallt som en plats för en mängd olika slags aktiviteter, från att tidigare framförallt varit en plats för böcker och läsning. Därmed får biblioteket under denna tidsperiod en betydligt mer aktiv och samtidigt bredare funktion, bland annat genom att arbeta med uppsökande verksamhet på arbetsplatser samt med kultur- och litteraturförmedling, men också genom att vidga verksamheten till att innefatta allt från politiska utställningar till rum för debatter och teater (Hedemark 2009, s. 151; jfr Herder 1986; Hansson 2005, s. 22 ff, 2010, s. 28). Det är således under denna period som folkbiblioteket får en allt mer social funktion (jfr Hansson 2005), vilket även påverkar den professionella

¹¹ Samtidigt bör här tilläggas den uppsökande verksamheten främst hade till syfte att öka lusten för läsning, vilket bland annat Hansson (2005, s. 23ff) skriver om.

¹² I utredningen konstateras likväl att biblioteken ska samarbeta med andra organisationer som har *kulturell* verksamhet på sitt program: skolor, universitet, muséer, folkbildningsinstitutioner, föreningar o. s. v., och att detta ska stå i centrum för bildningsarbetet (s. 43). Relationen mellan bildning och en bredare kulturell verksamhet lyfts således fram även här.

¹³ En viktig utgångspunkt i Hedemarks diskursanalys är Foucaults teorier om hur diskurser (dominerande synsätt) organiserar och formar vår verklighet.

identiteten bland bibliotekarierna. Under denna tidsperiod präglas den professionella identiteten bland vissa bibliotekarier av vad som kan betecknas för en socialarbetaridentitet (Schreiber 2006, s. 28).

I Hedemarks (2009, s. 153, 155) analys präglas biblioteksdebatten från 1980-talet fram till 2006 både av den bokliga- och den informationsförmedlande diskursen, där fokus i den senare ligger på ny teknik och information. Inte sällan har de båda diskurserna, den bokliga och den informationsförmedlande, ställts mot varandra i debatten. Hedemark menar att i den informationsförmedlande diskursen är det individens intressen som står i centrum liksom vikten av att verksamheten tar sin utgångspunkt i användaren. Det gör att den har vissa gemensamma drag med allaktivitetsdiskursen där fokus också ligger på användarens behov liksom på en breddad biblioteksverksamhet. Hedemark anser också att det i den form av lärande som framhålls i den informationsförmedlande diskursen snarare verkar finnas en "underliggande instrumentell hållning" som går stick i stäv med den fria folkbildningens ideal (Hedemark 2009, s. 152). Inom ramen för denna diskurs sätts biblioteket istället i samband med det formella lärandet och det framträder en bild i medierna där biblioteket inte finns till för sin egen skull utan ska bidra till den enskilda individens utveckling (Hedemark 2009, s. 152).

I Hedemarks (2009, s. 151ff) studie framträder det folkbildande uppdraget som tydligast i den bokliga diskursen, vilken har ett större fokus på det fria lärandet och skönlitterärt läsande. Emellertid menar jag att det även i den diskurs som Hedemark kallar för allaktivitetsdiskursen, det vill säga i den kulturförmedlande och sociala roll som biblioteket allt mer iklär sig under 1970-talet, finns en folkbildande ansats utifrån ett emancipatoriskt perspektiv. Att folkbiblioteken under denna tidsperiod aktivt arbetade med en social agenda genom att tillgodose behovet av information, litteratur och kultur för *alla*, och prioriterade de grupper som tidigare inte kommit till biblioteken, anser jag kan förstås som en del av en folkbildningspraktik utifrån ett socialt och mobiliserande perspektiv. Detta är något som jag återkommer till i analysen av de verksamheter som står i fokus för avhandlingen.

I ovanstående avsnitt har jag introducerat tre olika perspektiv på lärande och bildning i relation till folkbibliotekens roll och funktion. Dessa är således: folkuppfostran i statens intresse; lärande för ett aktivt

medborgarskap samt folkbildning för social förbättring och frigörelse. Sammanfattningsvis kan jag konstatera att det finns olika sätt att se på folkbiblioteksutvecklingen och på de ideal som den baserades på. Spänningen mellan bildning som frigörelse och socialt projekt eller bildning för ett specifikt mål har präglat folkbibliotekens verksamhet genom historien och gör så även idag. Folkbibliotekets folkbildningsarbete kan följaktligen både ses som ett stöd för individens personliga utveckling och som ett uttryck för medborgerlig fostran, något som även Hanna Carlsson (2013) konstaterar i sin avhandling. Oavsett perspektiv är etablerandet av folkbiblioteket och dess tidiga bildningsuppdrag nära förbundet med de idéströmningar som vi förknippar med det moderna samhällets framväxt och tanken om att utbildade medborgare är bättre lämpade att delta i den demokratiska processen (jfr Carlsson 2013, s. 42f).

Bibliotekets relation till folkbildning idag

Folkbibliotekets förhållande till folkbildningsrörelsen idag skiljer sig på många sätt från när folkbiblioteken växte fram. Formellt är det idag enbart folkhögskolor och studieförbund som räknas som folkbildande organisationer i Sverige eftersom dessa tar emot statliga bidrag för folkbildning (Folkbildningsrådet 2018). Klasson (1997) konstaterar att kopplingen mellan folkbildning och folkbibliotek tonats ned sedan banden mellan dem blivit svagare, medan Hansson (2002, s. 89) framhåller att relationen mellan folkbibliotek och folkbildning alltid varit komplicerad. Vissa delar av folkbildningen har ansett folkbiblioteken vara allt för institutionaliserade i förhållande till folkbildningen, medan folkbiblioteken däremot alltid har identifierat sig med olika folkbildningsideal (Hansson 2002, s. 89). Att folkbiblioteket fortfarande på många sätt kan anses vara en folkbildningsinstitution torde ha att göra med såväl den idémässiga som den historiska kopplingen till folkbildningsrörelsen, men också genom att man inom folkbiblioteken anlägger en vidare förståelse av begreppet folkbildning.

Som tidigare nämnts har folkbildningsarbetet i de nordiska länderna utgått från idéer som förmedlar en syn på bildning utifrån ett demokratiskt perspektiv i motsats till mer elitistiska bildningsideal – det vill säga bildning som en möjlighet för *alla*. Utifrån ett sådant perspektiv kan målen med

folkbildningen kopplas till social förbättring och jämlikhetssträvan (Mark 2014, s. 15). Folkbildning kan också ses som en förutsättning för en form av medborgerlig bildning som berör kunskap och förståelse kring relationen mellan individ och stat; en kunskap som sedermera kan omsättas i handling. Det handlar därmed om förmågor som att kunna använda kritiska perspektiv och att kunna delta i det demokratiska samhället på olika sätt. På så sätt kan folkbildning och medborgarbildning förstås som två sidor av samma mynt (Mark 2014, s. 15; jfr Burman 2011).

Folkbildningen befinner sig därmed i ett gränsland mellan utbildning, socialt arbete och kultur (Gustavsson, 2003 [1996], s. 218). I och med att även folkbiblioteket som institution verkar inom områdena informellt lärande, socialt arbete och kultur, menar jag att folkbiblioteket inte bara har en historisk, utan även samtida förankring inom folkbildningssfären, om inte på ett formellt plan, så utifrån ett praktiskt perspektiv, men också utifrån ett identitetsperspektiv. Folkbildning kan ur ett brett perspektiv förstås som olika former av verksamhet kopplad till föreläsningsföreningar, radio, museer, bibliotek, folkhögskolor, studieförbund och kulturarrangemang (Niklasson 2002, s. 13; Arvidson 1987, s. 3). I avhandlingen förstår jag folkbildning som en process vilken är knuten till både samhället och den enskilda individen (jfr Niklasson 2002, s. 29), och det är utifrån den tolkningen som begreppet sätts i relation till de verksamheter som står i fokus för studien. Detta sätt att se på folkbildning menar jag ligger nära Samuel Edquists (2015, s. 17ff) utveckling av ett pragmatiskt folkbildningsbegrepp, vilket är det perspektiv på folkbildning som jag i avhandlingen tar som utgångspunkt och ämnar bygga vidare på. Ett pragmatiskt folkbildningsbegrepp innebär ett vidgat folkbildningsbegrepp inom vilket såväl den organiserade folkbildningen som andra former av verksamheter med fokus på informellt lärande ryms. Edquist anser att folkbildningsbegreppet är snudd på omöjligt att använda som analytiskt begrepp på grund sina vagheter och värdeladdade associationer. Samtidigt skriver han att det ändå är möjligt att *utgå* från begreppet just på grund av dess oprecisa karaktärsdrag (2015, s. 18f). Genom ett vidgat folkbildningsbegrepp menar Edquist (2015, s. 36) att folkbildningsforskningen i högre grad skulle kunna öppna sig mot nya och tämligen outforskade fält.

Relationen mellan folkbildning och folkbiblioteket kan inte påstås vara ett utforskat fält, vilket inte minst föregående stycke visar. Däremot har folkbibliotekets relation till folkbildningen i en mer samtida kontext inte utforskats i lika stor utsträckning. Genom att studera verksamheterna som arbetar med lärande- och skapandeaktiviteter som en form av folkbildningspraktik öppnas för större möjligheter att synliggöra och problematisera en eventuell spänning mellan det informella och mer formella lärande som äger rum på folkbibliotek idag. Detta möjliggör i sin tur en problematisering av folkbibliotekets samtida folkbildande roll i relation till digitalt lärande och medie- och informationskunnighet.

Med ett ben i varje sfär

Allt sedan folkbiblioteket kom att bli en del av den offentliga sektorn har förhållandet mellan biblioteket och folkbildningen beskrivits som ambivalent (Hansson 2010a; Klasson 2007). Folkbiblioteket har redan från början haft en nära koppling till det formella utbildningsväsendet, en koppling som Hansson (2010a, s. 15) hävdar till och med skulle kunna anses vara både äldre och starkare än den till folkbildningsrörelsen. Många av de tidiga sockenbiblioteken placerades i skolbyggnader och när Valfrid Palmgren i början av 1900-talet utformade sina idéer om vad ett folkbibliotek skulle och borde vara, var kopplingen mellan bibliotek och skola en redan etablerad del av dessa (Hansson 2010a, s. 15; Lundgren 2015; Sjösten 1993, s. 27).

Folkbiblioteksverksamhet har som redan tidigare berörts varit förankrad i såväl den utbildningspolitiska som den kulturpolitiska sfären, för att under 2000-talet befinna sig med ett ben i varje sfär – eller som det uttrycks i rapporten *Profession, utbildningen, forskning: Biblioteks- och informationsvetenskap för en stärkt bibliotekarieprofession* i en slags ”diffus ställning mellan kultur- och utbildningspolitikens områden” (Hansson, Hedemark, Kjellman, Lindberg, Nolin, Sundin & Wisselgren 2018, s. 26 jfr Frenander & Lindberg 2012, s. 310; Höglund 2012, s. 272). Folkbiblioteken hörde från början till Skolöverstyrelsens verksamhetsområde (där även biblioteks-konsulenterna var placerade, liksom ansvaret för utbildningen av folkbibliotekarier). När Kulturrådet bildades i början av 1970-talet flyttades ansvaret för folkbiblioteken istället dit. Folkbiblioteken kom därmed att

skifta både organisatorisk och politisk hemvist; från utbildningspolitik till kulturpolitik (Frenander 2012, s. 59; jfr Rydbeck 2001, s. 19f). Kopplingen till den utbildningspolitiska sfären har emellertid återigen förstärkts i och med att Kungliga biblioteket, som har en mer utbildningspolitisk tillhörighet, år 2009 tilldelades uppdraget att analysera och följa upp verksamheterna vid folkbiblioteken (Hedemark & Börjesson 2014, s. 99; Johannisson 2012, s. 294). Som Frenander och Johannisson (2012, s. 310) konstaterar, kan folkbibliotekets relation till det utbildningspolitiska och det kulturpolitiska området således förstås som en komplex pendelrörelse genom historien och in i vår samtid. Samma slags pendelrörelse återfinns också i bibliotekets relation till det informella och det mer formella lärandet.

Som jag inledningsvis konstaterat kan ett ökat fokus på såväl formellt som informellt lärande i samhället överlag också leda till att folkbiblioteket allt mer knyter an till utbildningssektorn. Genom att betona utbildning kan det vara lättare att (ekonomiskt) legitimera verksamheten eftersom utbildning och lärande har ett tydligt samhällsnyttoperspektiv. Utbildning, och inte minst begreppet *livslångt lärande*, har i växande grad kommit att betraktas utifrån ett ekonomiskt perspektiv sprunget ur en nyliberal ideologisk diskurs (Gustavsson 1996, s. 48f). Geir Vestheim (1997), som i sin avhandling har analyserat norsk folkbibliotekspolitik, menar i detta sammanhang att den norska bibliotekspolitiken i takt med välfärdsstatens uppluckring utvecklats från en tradition av frivillig folkbildning med betoning på medborgarupplysning till ett mer nyttoinriktat perspektiv. Denna utveckling kan förstås som att folkbiblioteken rör sig mot ett mer instrumentellt förhållningsätt till lärande där den kunskapsfrämjande verksamheten allt mer motiveras i samhällsekonomiska termer och där biblioteken får en servicebetonad och användarorienterad roll. Därigenom legitimeras bibliotekens verksamhet genom att den finns till för användarnas specifika, individuella behov snarare än för att tillgodose ”kollektiva samhällsbehov” (Vestheim 1997, s. 445, *min översättning*; jfr Hansson 2010b, s. 37f). Utifrån ett demokratiperspektiv finner Vestheim denna utveckling problematisk. Detta eftersom folkbiblioteken då behöver legitimera sin verksamhet utifrån ett nyttoperspektiv snarare än att de anses som nödvändiga för att upprätthålla demokratiska ideal och värderingar (1997, s. 445).

En ökad ekonomisk instrumentalitet i norsk bibliotekspolitik som Vestheim finner i sin analys bör förstås i ljuset av de ökade avregleringar av offentlig förvaltning som skett sedan 1980-talet och som brukar betecknas *New Public Management* (NPM). Det innebär att idéer och metoder från den privata sektorn överförs till den offentliga förvaltningen för att göra denna mer effektiv och mätbar (se till exempel Buschman 2003; Hansson 2010b; Jochumsen & Hvenegaard Rasmussen 2007; Kann-Christensen 2009; Kann-Christensen & Andersen 2009). Utvecklingen mot att offentlig verksamhet drivs enligt marknadsekonomiska ideal kan i sin tur relateras till den mera allmänt nyliberala samhällsutvecklingen, som bland annat inneburit ökade krav på utbildning, anställningsbarhet och aktivt medborgarskap, vilket manifesteras i förväntningar på livslångt lärande med mera.

Livslångt lärande för ett aktivt medborgarskap

Utvecklingen från en industriell ekonomi till en mer kunskaps- och informationsdriven tjänstebaserad ekonomi har bland annat medfört en ökad grad av professionalisering på arbetsmarknaden där det blivit allt svårare att hitta anställningar som inte kräver utbildning eller specialisering (Miller 2011, s. 49). Den så kallade post-fordistiska¹⁴ (Harvey 1990; Miller 2011) samhällsutvecklingen innefattar en globaliserad och rörlig ekonomi som underlättas av ny informations- och kommunikationsteknologi samt avregleringar och en ökad marknadsanpassning inom en rad sektorer (Miller 2011; Castells 2002). I ett västerländskt sammanhang kan kunskap, tjänster och information numera anses vara de dominerande ekonomiska

¹⁴ Fordism och post-fordism syftar till en åtskillnad mellan två historiska tidperioder med olika normer kring produktions- och konsumtionsförhållanden, en åtskillnad som framför allt är applicerbar på västvärldens politiska och ekonomiska system. Den så kallade fordistiska tidsperioden, som anses ta slut i början av 1970-talet, kännetecknas både av ett visst sätt att producera varor (och en viss typ av marknad för dessa) och ett specifikt förhållande mellan staten och marknaden där ekonomin var mer reglerad. Den efterföljande postfordistiska eran utmärks istället av ett förändrat förhållande mellan stat och marknad i riktning mot en mer nyliberal ekonomisk utveckling med avregleringar och skattelättnader. Likaså finns en allt rörligare arbetsmarknad med en större osäkerhet genom del- och visstidsanställningar, liksom flexibla, nätverksliknande organisationsstrukturer och en nischad global marknad (se till exempel Miller 2011; Stevenson 2010).

aktiviteterna snarare än tillverkning av fysiska varor. Omvandlingen till vad som kan förstås som ett kunskapssamhälle innebär att en stor del av den vuxna befolkningen kontinuerligt är involverad i någon form av läroprocess (Hansson 2005, s. 36). Det är läroprocesser som äger rum både innanför och utanför formella utbildningsinstitutioners väggar, exempelvis på bibliotek, och som kan förstås både som en form av demokratisk bildning och som en anpassning till arbetsmarknadens krav.

Mot bakgrund av ovan skisserade beskrivning av den samhällsutveckling som skett, blir utbildningspolitiken således ett viktigt redskap för att förbereda människor att klara omställningen till en allt mer global och rörlig ekonomi, och till en tillika "flexibel" arbetsmarknad. Kathy Nicoll och Andreas Fejes (2008) använder sig av Foucaults teorier om styrning för att analysera livslångt lärande utifrån ett samhällsperspektiv där diskursen om en så kallad kunskapsekonomi varit rådande under de senaste decennierna. De båda forskarna menar att det livslånga lärandet har anammats av politiker i den postindustriella eran för att öka individens delaktighet i olika utbildningsformer, men också för att öka den samhälleliga delaktigheten i stort. Livslångt lärande kan därmed ses som en lösning på såväl kunskapsklyftor som på en bristande delaktighet i samhället. I såväl nationella som internationella riktlinjer framställs livslångt lärande som en lösning inom ramen för en kapitalistisk rationalitet där de som inte anpassar sig till kunskapssamhällets krav kommer att hamna utanför (Nicoll & Fejes 2008, s. 2). Det vill säga, det livslånga lärandet framställs som lösningen på såväl ekonomiska som kunskapsmässiga och sociala samhällsproblem.

Människors engagemang i det livslånga lärandet beskrivs inte sällan som en nödvändighet för att möta nya kunskapskrav som kommer med den digitala utvecklingen och där digital kompetens numera anses vara en nödvändighet.¹⁵ Detta kan relateras till en nyliberal (ekonomisk) politisk

15 I EU: s nyckelkompetenser för livslångt lärande från 2006 framhålls såväl "digital kompetens" som "social och medborgerlig kompetens" och "initiativförmåga och företaganda" (European Commission 2006, *min översättning*). Sven-Eric Liedman (2008, s. 23) har kritiserat nyckelkompetenserna för deras fokus på kvantitativ mätbarhet, men också för att digital kompetens begränsas till att handla om tekniska färdigheter, snarare än att fokus läggs på bildning och utvecklandet av ett kritiskt och reflekterande förhållningsätt. I den uppdatering av EU:s nyckelkompetenser för livslångt lärande som gjordes på ett rådsmöte i juni 2018 byttes "initiativförmåga och företaganda" ut mot "entreprenörskompetens".

diskurs med anställningsbarhet som betydelsefullt incitament och där det livslånga lärandet blir till ett ekonomiskt verktyg (jfr Fejes 2017, s. 296). I den digitaliseringsstrategi som presenterades av regeringen 2017, och som jag återkommer till i nästa avsnitt, fastslås att ”alla ska vara förtroga med digitala verktyg och tjänster samt ha förmåga att följa med och delta i den digitala utvecklingen utifrån sina förutsättningar” (Regeringen 2017, s. 12). Detta ska åstadkommas genom utvecklandet av digital kompetens, som i strategin definieras på följande sätt:

Digital kompetens handlar dels om tekniska färdigheter att använda digitala verktyg och tjänster, dels om medie- och informationskunnighet, som omfattar de kunskaper och förmågor som krävs för att finna, analysera, kritiskt värdera och skapa information i olika medier och sammanhang. Digital kompetens innefattar även förmågan att följa med i den digitala utvecklingen på ett sätt som ger möjlighet att få och behålla en anställning, att kunna starta och driva företag eller för att stärka organisationers eller företags innovationsförmåga och konkurrenskraft (Regeringen 2017, s. 12).

I digitaliseringsstrategin framkommer följaktligen att samtida och framtida digitala kompetenser omfattar såväl medie- och informationskunnighet som ökade möjligheter till anställningsbarhet och förmåga att bidra till företags- och organisationers konkurrenskraft på marknaden. Det finns i strategin således både individuella och samhällsekonomiska incitament för att människor ska utveckla sina digitala färdigheter för att möta nya kunskapskrav. Här framträder en nära koppling mellan lärande och föreställningar om en framåtriktad social och ekonomisk utveckling samt önskningskrav om förbättrade levnadsvillkor (jfr Säljö 2010). En välutbildad befolkning uppfattas som en viktig förutsättning för ett ökat välbefinnande och för det demokratiska samhällets utveckling. Kunskaper och färdigheter kopplade till ny informations- och kommunikationsteknologi anses därmed som en förutsättning för såväl utbildning och arbetsliv som samhällelig och social delaktighet (se till exempel Thompson et al. 2014).

Johanna Rivano Eckerdal (2012, s. 42) skriver i sin avhandling att i de sammanhang som det argumenteras för betydelsen av informations-

kompetens¹⁶ bortom utbildningssfären, görs ofta en koppling till demokrati. Informationskompetens formuleras då som något som krävs för att människor ska kunna delta som aktiva medborgare i samhällslivet, inte minst för att kunna utnyttja medborgerliga rättigheter och skyldigheter i det samtida kunskapssamhället. Att individen i det nyliberala samhället har fått en allt mer framflyttad roll i förhållande till staten spelar också in. Att kunna söka efter och samla in information, vara välinformerad och ta aktiva och goda beslut om hälsa och livsföring blir ett uttryck för att vara en duglig medborgare (Rivano Eckerdal 2012, s. 48; jfr Bella 2010, s. 24). Emellertid kan individens ansvar och möjlighet att göra egna val också ses som ett uttryck för egenmakt (*empowerment*) (se till exempel Askheim s. 18ff). Det finns således en dubbelhet kring synen på den aktiva och delaktiga medborgaren: egenmakt kan i det här fallet både innebära en möjlighet och ett krav (Rivano Eckerdal 2012, s. 48). Det blir ett krav på så sätt att medborgare också förväntas göra egna val, vara delaktiga och ta eget ansvar, inte minst i förhållandet till myndigheter och offentliga institutioner (Abalo 2010, s. 72). Det är också ett krav som har förstärkts i och med digitaliseringen av de svenska myndigheterna liksom många andra samhällsliga och kommersiella tjänster där människor förväntas vara delaktiga och kunna navigera på egen hand.

Ett samhälle under transformering

Nätbaserade kommunikationskanaler utgör idag förstahandsvalet för offentliga institutioners samt civila och politiska organisationers kommunikation och dialog med medborgare. Själva kärnan i digitaliseringen av de svenska myndigheterna ligger i att kontakten mellan myndighet och flertalet medborgare ska ske via digitala kanaler. Information i andra former än de digitala kan till och med i vissa fall vara svår att hitta. Medborgare förväntas använda de nya kanalerna, inte bara dra nytta av nya kontaktmöjligheter och serviceerbjudanden (Abalo 2010, s. 72). Även

16 I sin avhandling använder Rivano Eckerdal begreppet informationskompetens i samma betydelse som jag i avhandlingen använder begreppet medie- och informationskunnighet.

om det fortfarande går att komma i kontakt med myndigheter och samhällseliga institutioner på mer traditionella sätt, som exempelvis via telefon eller genom fysiska möten, är det kontakterna i de digitala kanalerna som medborgarna uppmuntras att använda.

Att man i Sverige strävar efter att kontakterna med myndigheter ska ske digitalt går inte minst att utläsa i handlingsplanen *It i människans tjänst: en digital agenda för Sverige* (Näringsdepartementet 2011) där det bland annat fastslås att Sverige ska bli bäst i världen på att använda digitaliseringens möjligheter. I agendan framhålls bland annat att IT, använt på rätt sätt, ”kan göra demokratin tillgänglig från köksbordet” (Näringsdepartementet 2011, s. 6). Det understryks också att IT-utveckling kan bidra till ekonomisk tillväxt och social välfärd liksom att det kan underlätta för företagare och medborgare att utöva ”delaktighet och självbestämmande utifrån sina egna förutsättningar” när individuellt anpassad service och e-tjänster utvecklas i allt större utsträckning (Näringsdepartementet 2011, s. 13f). År 2012 beslutade regeringen att tillsätta en Digitaliseringskommission med uppgiften att verka för målsättningen i den digitala agendan. Fyra år senare överlämnade kommissionen sitt slutbetänkande *För digitalisering i tiden* (Digitaliseringskommissionen 2016) och året därpå antogs den tidigare nämnda digitaliseringsstrategin *För ett hållbart digitaliserat Sverige* (Regeringen 2017), i vilken den svenska digitaliseringspolitiken presenteras. Målet från den digitala agendan, att Sverige ska vara bäst i världen på att använda digitaliseringens möjligheter, kvarstår även i digitaliseringsstrategin (Regeringen 2017, s. 10), men i strategin framhålls också att ”visionen är ett hållbart digitaliserat Sverige”. Hållbarhet sätts i strategin i relation till såväl sociala som ekonomiska och miljömässiga aspekter (Regeringen 2017, s. 6). Ett av målen i strategin beskrivs som ”digital trygghet” vilket innebär att de bästa förutsättningarna ska finnas för alla ”att på ett säkert sätt ta del av, ta ansvar för samt ha tillit till det digitala samhället” (Regeringen 2017, s. 16). Målet om digital trygghet berör således såväl frågor om digitala färdigheter och delaktighet som frågor om integritet och säkerhet. Jag återkommer till samtliga dessa aspekter längre fram i detta kapitel.

Att Sverige har fått en egen digitaliseringspolitik ligger i linje med en ökad digitalisering i samhället i stort, inte minst när det gäller hur den offentliga förvaltningen har flyttat ut i det digitala rummet. Även det vi

kan benämna ”den civila delaktigheten” har på många sätt flyttat ut i digitala kanaler när det gäller allt från politiskt och samhällsligt engagemang till socialt umgänge i sociala medier. Digitaliseringen innebär nya möjligheter för medborgare att skaffa information och interagera med tjänstepersoner varhelst ifrån, men det ställer även nya krav där medborgare också förväntas använda sig av de digitala tjänsterna och därmed veta *hur* man använder sig av dem. Den framväxande e-förvaltningen berör därmed centrala aspekter av förhållandet mellan stat och medborgare (Giritli Nygren & Wiklund 2010). Omställning till att allt fler av samhällets myndigheter och institutioner kommunicerar i de digitala kanalerna innebär att relationen mellan medborgare och myndigheter ändrar sin struktur, vilket i sin tur väcker frågor om inkluderings- och exkluderingsmönster (Abalo 2010, s. 72). Att inte vara uppkopplad, eller att bara delvis kunna tillgodogöra sig information digitalt, kan idag innebära att vara uteslängd från såväl möjligheter till information som ett mer aktivt deltagande i det digitala rummet (Thompson et al. 2014).

Som jag inledningsvis nämnt visar de senaste rapporterna i serien *Svenskarna och internet* (Davidsson & Findahl 2016; Davidsson & Thoreson 2017; Davidsson, Palm & Mandre 2018) på små klyftor när det gäller tillgång till internet och informations- och kommunikationsteknologi, men betydande skillnader identifieras i användning mellan olika samhälls- och åldersgrupper. Skillnaden i användning mellan olika grupper visar på vikten av att studera digital ojämlikhet utifrån teorier och perspektiv med fokus på social ojämlikhet och social rättvisa. Att digital ojämlikhet bör studeras utifrån ett bredare perspektiv än enbart ett tillgänglighetsperspektiv är de flesta forskare inom fältet överens om (se till exempel van Dijk 2012; Ferro, Helbig & Gil-Garcia 2011; Hargittai & Walejko 2008; Helsper & Reisdorf 2013; Reneland-Forsman 2018; Samuelsson 2014; Selwyn 2004; Warschauer 2002). När Mark Warschauer (2002) diskuterar digital ojämlikhet gör han det utifrån uppdelningen av *device* (fysiska redskap), *conduit* (den sociopolitiska dimensionen så som vem som står för försörjningen av elektricitet, bredband etc.) och *literacy*, det vill säga den aspekt som sammanbinder tillgången till fysiska redskap med hur redskapen och informationen används och förstås.

Engelskans *literacy*, som på svenska kan översättas till litteracitet, avsåg från början läs- och skrivfärdigheter, men innefattar idag kunskaper och färdigheter kopplade till informationsrelaterade praktiker i en vidare bemärkelse. Denna utvidgning av begreppet bör förstås i ljuset av den digitala utvecklingen i vilken textbegreppet har blivit allt bredare och en stor del av informationen vi möts av kommer i olika digitala format. Förmågan att själv kunna producera innehåll är ytterligare en aspekt av litteracitet i ett allt mer digitaliserat samhälle. Inom litteracitetsbegreppet ryms således även begreppen informationslitteracitet (*information literacy*) och digital litteracitet (*digital literacy*).

I Sverige har översättningen av *information literacy* varit omdiskuterad. Det har under senare år skett en förskjutning i översättningen av begreppet, från informationskompetens till informationslitteracitet, där det senare lägger större fokus på sammanhang och sociala aspekter av informationsanvändning (se Hanell 2019, s. 18f). Emellertid väljer jag att i avhandlingen framförallt använda mig av begreppet medie- och informationskunnighet. Detta val är grundat i att medie- och informationskunnighet på ett bättre sätt fångar att det handlar om människors förmågor och möjligheter att aktivt ta del av och agera i ett samhälle som präglas av ett digitaliserat och förändrat medielandskap och information genom internet, men också i att medie- och informationskunnighet är det begrepp som i allt större utsträckning har börjat användas inom bibliotekssektorn (Francke et al. 2016; Sundin & Rivano Eckerdal 2014). Jag använder således begreppet medie- och informationskunnighet, men med betoning på informationskunnighetsdelen, vilken framförallt relaterar till bibliotekens verksamheter liksom till avhandlingens biblioteks- och informationsvetenskapliga ämnestillhörighet.

Medie- och informationskunnighet som demokratiskt verktyg

Medie- och informationskunnighet har, som inledningsvis nämnts, kommit att användas som ett samlingsbegrepp för de förmågor som handlar om att människor ska kunna hitta i, förstå, kritiskt värdera, använda sig av och uttrycka sig genom medier och andra informationskanaler

(Dunås 2014, s. 19). Informationslitteracitet kan således förstås som en aspekt av medie- och informationskunnighet. Unesco presenterade 2011 ett ramverk för medie- och informationskunnighet som tar sin utgångspunkt i rätten till åsikts- och yttrandefrihet, artikel 19 i FN: s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter (1948). Unescos ramverk syftar till att öka kunskapen om mediernas roll i dagens kommunikations-samhälle och vill därigenom främja yttrandefrihet och demokratiutveckling (Dunås 2014, s. 19). Begreppet medie- och informationskunnighet kan på så sätt kopplas till frågor om medborgarliga rättigheter och demokratiska färdigheter, så kallade medborgarkompetenser (*civic competences*) (Forsman 2014, s. 114), det vill säga färdigheter som antas behövas för att kunna vara delaktig i samhället och för att kunna hantera den egna vardagen.

Den representativa demokratin är beroende av åtminstone en minimal nivå hos invånarna ifråga om engagemang och delaktighet, annars riskerar den att förlora sin legitimitet (Dahlgren 2009, s. 1; jfr Carpentier 2016, s. 78). Utifrån ett deliberativt demokratiideal, som diskuterades i avhandlingen inledningsvis, utgör aktiva och delaktiga medborgare själva fundamentet i samhället, något som också bygger på att medborgarna är kommunikativa och kritiskt reflekterande. Även om den aktiviteten enbart innebär att medborgare röstar vart fjärde år, är det en handling som kräver vissa färdigheter och kunskaper som skulle kunna diskuteras som ett slags medborgarliga förmågor som kan hänföras till begreppet *civic literacy* (jfr Åberg 2014, s. 239). Det engelska begreppet *civic literacy* har ingen självklar översättning i det svenska språket, men kan definieras som människors kunskap och förmåga att förstå och ge mening åt sin politiska värld (Milner 2002, s. 1); en kunskap, eller form av bildning, kring samhälls- och omvärldsfrågor som också inkluderar förmågan att kunna agera i omvärlden som politiskt subjekt. Det innebär att *civic literacy* kan förstås som både ett medel och ett mål och även som en aspekt medborgarlig bildning.

Med utgångspunkt i filosofen Martha Nussbaums resonemang om medborgarlig bildning diskuterar Pelle Åberg (2014, s. 235f) kopplingen mellan utbildning, demokrati och medborgarskap. Nussbaum (2010) kritiserar hur utbildningssystemen idag allt mer kommit att präglas av en instrumentalitet som ska leda till anställningsbarhet och ekonomisk nytta. Istället argumenterar hon för ett utbildningsideal som i lika stor ut-

sträckning bör främja det kritiska tänkandet och reflektion, och därigenom lägga grunden för en form av demokratisk medborgarbildning. En grogrund för utvecklandet av det kritiska tänkandet ser Nussbaum inom humanioraämnena, ett område som hon menar är nedprioriterat på bekostnad av ämnen som bättre anses leda till ekonomisk tillväxt (2010, s. 23). Åberg (2014) menar att den typ förmågor som Nussbaum framhåller som centrala i ett medborgarbildningsideal, det vill säga reflektion och kritiskt tänkande men också förmågan att sätta in sig in i andra människors situation, har en nära koppling till folkbildningens bildningsideal. Åberg (2014, s. 249f) pekar på möjligheten att även folkhögskolor och studieförbund kan bidra till att utveckla förmågor som kritiskt tänkande. Härtill vill jag även lägga biblioteken och möjligheterna att genom arbetet med medie- och informationskunnighet främja utvecklandet av en form av kritisk samhällskunskap och informationskunnighet.

Utifrån ett medborgarbildningsperspektiv kan medie- och informationskunnighet också ses som en form av kulturell förståelse (jfr Erstad 2005, s. 145), en förståelse som handlar om att kunna agera som politiskt subjekt i ett samhälle som på många sätt präglas av digital kultur. Det innebär att medie- och informationskunnighet omfattar flera olika dimensioner: det handlar dels om att ha tillräcklig teknisk kunskap för att kunna använda sig av olika digitala redskap, dels om en slags social och kulturell förståelse som snarare relaterar till situationsbunden kunskap. Det handlar således också om att kunna förstå och (kritiskt) tolka sin samtid, vilket idag betyder att utveckla en förståelse för hur den digitala kommunikations- och informationstekniken påverkar såväl hur vi kommunicerar med varandra som hur vi söker och tar till oss information, liksom hur och på vilka grunder informationen framställts, vem som förmedlar den samt i vilket syfte (jfr Haider & Sundin 2019). Det senare menar jag ingår i en slags digital samhällskunskap.

Det krävs emellertid likvärdiga förutsättningar att tillgodogöra sig den typen av kunskaper som beskrivs ovan liksom likvärdig tillgång till de materiella resurserna, för att den demokratiska potentialen till fullo ska kunna realiseras. När det gäller barn och unga har skolan ett kompensatoriskt uppdrag att ge alla elever likvärdig utbildning med hänsyn till deras specifika behov och förutsättningar, ett uppdrag som även omfattar tillgång

till informations- och kommunikationsteknologi (SFS 2010:800; se även Samuelsson 2014, s. 26). När det gäller vuxna och äldre som saknar tillgång till digitala resurser och internet, eller som behöver hjälp i användningen av dessa, kan folkbiblioteken utgöra ett pedagogiskt stöd liksom ge materiell tillgång.

Digitala offentliga rum som kräver förnyade kunskaper

Internet och det digitaliserade medielandskapet har på många sätt förändrat och omformat förutsättningarna för deltagande i de offentliga rummen. Nya vägar för delaktighet och påverkan har blivit möjliga och genom digitala mötesplatser etableras nya debattforum och förutsättningar för kontaktskapande mellan medborgare. Det har ofta framhållits att internet och medieutvecklingen kan medföra nya och vidgade möjligheter för människor att delta i demokratiska processer och utöva sina demokratiska fri- och rättigheter, ett optimistiskt synsätt som inte minst var framträdande i tidig forskning kring internets demokratiska potential (se till exempel Poster 1995; Rheingold 1993). Utifrån ett sådant perspektiv finns det därmed större möjligheter till interaktion i nya nätverk, fler nya debattforum, en större öppenhet och möjlighet till mer dubbelriktad kommunikation.

Samtidigt lever vi i en tid då förhållandet mellan stat, marknad och medborgare omformas i takt med ökade avregleringar, vilket leder till utmaningar utifrån ett demokrati- och välfärdsperspektiv (Carlsson 2014, s. 11). Många av de digitala offentliga utrymmena, som exempelvis *Facebook* eller *Twitter*, ägs av kommersiella aktörer vars regler påverkar såväl innehåll som hur innehållet synliggörs. Det handlar om sociala nätverksplattformar som utvecklas och formas efter användarnas behov, men också efter ägarens syfte och ekonomiska intressen (se till exempel Andersson Schwarz 2016; van Dijck 2013; van Dijck, Poell & Waal 2018; Haider & Sundin 2016, 2019). Förutom en utveckling mot ett mer kommersialiserat medielandskap finns också tendenser till en ökad fragmentering när det gäller medieanvändningen, vilket även detta kan vara problematiskt ur ett demokratihänseende. Jesper Strömbäck (2015, s. 356f) menar att människor idag i högre utsträckning än tidigare väljer vilka åsikter de exponerar sig

för och prioriterar informationskällor som bekräftar den egna åsikten eller de egna värderingarna, en form av selektivitet som kan betraktas som en konsekvens av det expanderande medieutbudet. Det handlar om en fragmentering som riskerar att förstärkas i och med att människor i ökad utsträckning tar del av nyheter via sociala medier där det är vanligt att användare har vänner vars åsikter de delar, eller där de följer politiker vars budskap de sympatiserar med (Strömbäck 2015, s. 357).

Till den ovannämnda utvecklingen mot ett allt mer kommersialiserat och fragmenterat medielandskap kommer att algoritmer idag ofta styr vilken information vi möts av online och att en ökning av individanpassad information kan leda till så kallade *filterbubblor*, ett begrepp myntat av Eli Pariser (2011). Individanpassningen är baserad på användarens digitala fotspår i form av sökhistorik och digitala konsumtionsmönster, vad användaren ”gillar” för information hos sociala nätverkstjänster eller vad användarens vänner i sin tur ”gillar”. Genom sådan information försöker sedan algoritmerna i de webbaserade tjänsterna, som till exempel *Google* och *Facebook*, förutsäga vad användaren vill ta del av när det gäller allt från varurekommendationer till politiska partier, som användaren sedan får till sig i form av reklam (se Haider & Sundin 2016; Strömbäck 2015). De kommersialiserade digitala kommunikationsredskap som idag i hög utsträckning präglar det digitala kommunikations- och medielandskapet medför att människor behöver förhålla sig till en ökad kommodifiering av sociala relationer och vardagsliv (Bengtsson & Johansson 2017, s. 190). Kommodifiering innebär, som ovan har beskrivits, att den information människor delar med sig av i sociala nätverkstjänster eller på en sökmotor som *Google* omvandlas till en vara som kan köpas och säljas för att i förlängningen bli till riktad reklam.

En positiv effekt av att information blir mer individanpassad är att det kan underlätta för användaren att få fler relevanta sökträffar på exempelvis *Google*. En negativ konsekvens är att användaren inte har möjlighet att se den information som filtreras bort och att den del av den offentliga sfären som möjliggörs av internet tenderar att domineras av ett fåtal kommersiella nätverksplattformar samt ett antal separata rum med allt mindre kontakt sinsemellan (jfr Strömbäck 2015). Den ökade ”plattformiseringen” kan förstås i termer av en ny slags styrning där plattformarnas ägare ges allt

större en makt, vilket har beskrivits som *platform governance* (van Dijck, Poell & Waal 2018). Detta medför ett ökat behov av en kritisk förståelse för hur affärsmodeller hos företag som *Google* och *Facebook* fungerar, något som Jutta Haider och Olof Sundin (2019) benämner ”infrastructural meaning-making”.

Strömbäck (2015) menar att fragmenteringen av den offentliga sfären kan leda till att den sociala sammanhållningen bland individer försvagas eftersom det finns en risk att känslor av gemenskap och tillit mellan människor minskar. Vikten av gemensamma platser i såväl den fysiska som i den digitala sfären, där människor med olika bakgrund och erfarenheter kan mötas och knyta kontakter, anses vara stor utifrån ett demokratiperspektiv. Likaså föreligger ett ökat behov av medie- och informationskunnighet, ett kunskapsområde där vikten av ett kritiskt förhållningssätt till information är centralt. Medie- och informationskunnighet måste därför idag även omfatta kunskap om hur de bakomliggande principerna, som sökmotorernas algoritmer, påverkar exempelvis sökresultaten i *Google* eller *Facebooks* nyhetsflöde (Bucher 2012; Haider & Sundin 2016, 2019; Sundin & Carlsson 2016; Sundin 2018), samt kring frågor om integritet på nätet. Som jag inledningsvis tagit upp finns det idag en framväxande oro kring säkerhets- och integritetsfrågor på nätet som kan kopplas till hur de stora internetföretagen hanterar användarnas data (Davidsson & Thoresson 2017).

Kritisk informationskunnighet

Det nya framväxande informations- och medielandskapet kräver således nya kunskaper och en ökad förmåga att kunna urskilja användbar information i stora informationsflöden. Det handlar fortfarande om läs- och skrivkunnighet, men också om att utveckla en förståelse för sammanhangen informationsanvändandet sker i. Man kan därför säga att det handlar om en form av medie- och informationskunnighet som omfattar såväl sök- som flödeskritiska färdigheter (Sundin 2018, s. 116). Det är ett perspektiv på informationskunnighet som inom biblioteks- och informationsvetenskapen brukar benämnas *critical information literacy* (Elmborg 2006, 2016; Gregory & Higgins 2013; Hall 2010; Kapitzke 2003;

Rivano Eckerdal 2017; Samek 2007). Det är också ett perspektiv som sätter fokus på medie- och informationskunnighet som en del av en större social praktik, vilken inte bara innefattar kritisk reflexivitet (Buschman 2009, s. 107) utan också ser till informationspraktikers politiska potential för en ökad social jämlikhet. Perspektivets fokus på både kritisk reflexivitet och informationspraktikers politiska potential och rättvisansansats anser jag gör det lämpligt att använda som utgångspunkt i analysen av folkbibliotekens arbete med digital delaktighet och medie- och informationskunnighet utifrån ett folkbildningsperspektiv.

I min avhandling förstår jag medie- och informationskunnighet som en sociokulturell praktik (jfr Lankshear & Knobel 2011). Det handlar ytterst om förmågor för att människor ska kunna hitta i, förstå, kritiskt värdera, använda sig av och uttrycka sig genom medier och andra informationskanaler. Det finns dock ingen bestämd uppsättning kunskaper eller färdigheter som inkluderas i begreppet, utan dessa kan variera och förhandlas mellan människor som befinner sig på samma plats och som deltar i utförandet, där också de materiella aspekterna är av vikt. Förståelse, meningsskapande och kontext är således alltid fundamentalt grundläggande komponenter, medan färdigheter och tekniker kan variera och ta olika form beroende på sammanhang (jfr Bawden 2011; Bruce 1997; Lloyd 2012). Genom att anta ett kritiskt perspektiv på informationskunnighet lägger jag också fokus på sociopolitiska aspekter, liksom på ifrågasättande och kritisk granskning av maktstrukturer på olika nivåer i samhället, däri inräknat hur kunskap och information organiseras och framställs. Det innebär att kritisk informationskunnighet också handlar om en förståelse för hur, varför och i vilket syfte en viss typ av information produceras och framställs som den gör (jfr Andersen 2006, s. 221).

Rachel Hall (2010, s. 166f) menar att ett första steg för biblioteken att börja arbeta i riktning mot ett kritiskt informationskunnighetsperspektiv är att erbjuda gratis informations- och kommunikationsteknologi och även visa på dess olika användningsområden. Men detta är inte tillräckligt. Hall (2010) anser att biblioteken också behöver inta en aktiv problemformulerande roll och agera i syfte att förändra samhället i en mer jämlik och demokratisk riktning. I studien tar jag utgångspunkt i Halls resonemang i min analys av folkbibliotekets demokratiska och folkbildande uppdrag.

Platsens demokratiska potential

Bibliotekets sociala och demokratiska roll i samhället har undersökts i ett flertal biblioteks- och informationsvetenskapliga studier utifrån olika infallsvinklar. Inte minst har det norska forskningsprojektet PLACE¹⁷, som genomfördes 2007–2011, genererat ett antal studier på området. I projektet undersöktes huruvida biblioteket kan fungera som en gränsöverskridande mötesplats i ett digitalt och mångkulturellt samhälle samt hur biblioteket som mötesplats främjar social inklusion och genererandet av socialt kapital (Aabø, Audunson & Vårheim 2010, s. 16). Socialt kapital kan definieras som det värde som skapas i mellanmänniskliga relationer och i sociala nätverk samt de normer för ömsesidighet och tillit som uppstår ur dem, en tillit som anses vara positiv utifrån ett demokratihänseende (Putnam 2006). Enligt Andreas Vårheim (2007, s. 416f) kan socialt kapital genereras på bibliotek på flera sätt; för det första genom samarbeten med frivilligorganisationer för att på sikt öka deltagandet i det lokala samhällslivet, för det andra genom att biblioteket fungerar som en informell mötesplats för medborgare och för det tredje genom att det ger universell service till allmänheten. Vårheim (2007, 2009, 2011) sällar sig till de biblioteks- och informationsvetenskapliga forskare som lyfter fram bibliotekets civilsamhälleliga mötesplatsfunktion i relation till utvecklandet av socialt kapital (se till exempel Aabø & Audunson 2012; Johnson 2010, 2012; Johnson & Griffis 2014) och bibliotekets roll som offentligt rum.

I biblioteksforskningen analyseras biblioteket ofta som en öppen och fri plats i samhället i relation till sociologen Jürgen Habermas idé om en *offentlig sfär*, det vill säga som ett slags socialt rum eller en mötesplats (se till exempel Aabø, Audunson & Vårheim 2010; Audunson 2005; Løjdal 2004; Leckie & Buschman 2007; Bushman 2003). En offentlig sfär kan förstås som en plats i samhället där människor kan utbyta idéer och tankar och som erbjuder en plattform för medborgerligt deltagande och kommunikativa handlingar (Dahlgren 2009 s. 72; Skot-Hansen 2001, s. 49). Ragnar Audunson (2005, s. 429) har till exempel studerat folkbiblioteket som offentlig sfär i dess roll som lågintensiv mötesplats i ett samhälle

17 En akronym för *Public Libraries – Arenas for Citizenship*.

präglat av digitalisering och mångkultur. Den lågintensiva mötesplatsen beskrivs som en plats i samhället där människor kan bli exponerade för olika åsikter, värderingar och intressen, medan den högintensiva mötesplatsen istället präglas av möten som människor oftare utsätts för, som i familjen, på arbetsplatsen, i religiösa grupperingar eller liknande. Audunson menar att båda typer av mötesplats är viktiga, men att den lågintensiva är av extra betydelse i ett mångkulturellt samhälle för att motverka fragmentering. Audunson (2005, s. 436f) konstaterar att ett (mångkulturellt) demokratiskt samhälle är beroende av platser där människor från olika samhällsgrupper kan träffas och utbyta åsikter. Biblioteket som en öppen och tillgänglig lågintensiv mötesplats skulle på så sätt ha potential att generera överbryggande socialt kapital (Audunson, Essmat & Aabø 2011, s. 222), vilket utifrån ett deliberativt demokrati-perspektiv antas främja det demokratiska samhällets utveckling.

Utifrån ovanstående resonemang finns det en nära koppling mellan engagerade medborgare i en slags civilsamhällelig gemenskap och utvecklandet av socialt kapital; att ge människor institutionella förutsättningar för att kunna engagera sig blir därför viktigt och biblioteket kan utifrån ett sådant perspektiv bli en plats för såväl engagemang som mellanmänniskliga möten. Även Dorte Skot-Hansen (2001) har studerat biblioteket som mötesplats utifrån teorier om en offentlig sfär och det offentliga rummets betydelse för det demokratiska samhället. Skot-Hansen (2001, s. 45, 49–52, 56f) betonar dels möjligheten till diskussion och dialog mellan människor på biblioteket, dels gratisprincipen som viktiga aspekter för tillgången till biblioteket som offentligt rum och därmed möjligheten att delta i samtalet. Den form av öppenhet som kännetecknar biblioteket menar hon blir allt mer sällsynt i samhället.

Jonas Söderholm och Jan Nolin (2015, s. 244) anser att det skett en social vändning inom den biblioteks- och informationsvetenskapliga forskningen där alltmer fokus kommit att riktas mot folkbibliotekets sociala funktion snarare än den samhälleliga. Denna vändning menar de bland annat är synlig i forskningen kring biblioteket som mötesplats, där de sociala aspekterna samspelar med de rumsliga (Audunsson 2005; Ljødal 2004; Skot-Hansen 2001). Söderholm och Nolin (2015) menar att genom att i för stor utsträckning rikta fokus mot hur folkbiblioteket möjliggör sociala

processer, det vill säga bibliotekets relationella betydelse, riskerar man att inte se dess samhällsbyggande roll. Emellertid anser jag att bibliotekets relationella betydelse och dess samhällsbyggande roll inte ska ses som uteslutande kategorier, utan snarare som samspelande med varandra, något som jag återkommer till längre fram i avhandlingen.

Bibliotekets roll i samhället

Som redan nämnts placerar jag i huvudsak avhandlingen inom forskningsområdet *bibliotekets roll i samhället* (*libraries & society*). Det innefattar bland annat forskning kring bibliotekets demokratiska funktion (Buschman 2003, 2019; Rivano Eckerdal 2017, 2018), biblioteket som plats (Carlsson 2013; Leckie & Buschman 2007), folkbibliotek och folkbildning (Hansson 2010a; Klasson 1997; Rydbeck 2001); bibliotekets roll i relation till social rättvisa (Samek 2007) samt folkbibliotekets institutionella identitet (Hansson 2010b). Emellertid berör avhandlingens ämne också forskning kring informationslitteracitet och informationspraktiker (*information literacy & information practices*) (se till exempel Haider 2012; Haider & Sundin 2019; Lloyd 2007, 2009, 2012; Lund 2011; Lindh 2015; Rivano Eckerdal 2012; Sundin, Francke & Limberg 2011). Ett forskningsområde som min studie i synnerhet har beröringspunkter med är det biblioteks- och informationsvetenskapliga forskningsområde som på engelska betecknas *critical information literacy* (Hall 2010; Elmborg 2006, 2016; Rivano Eckerdal 2017). Det innebär studier som fokuserar på en form av informationskunnighet som har till syfte att bidra till en ökad jämlikhet samt gör det möjligt för människor att ifrågasätta maktstrukturer och kritiskt granska och använda sig av information och ny informationsteknologi, men också studier kring folkbibliotekens möjlighet att kunna anta en aktiv roll i ett sådant arbete.

I min studie har jag inspirerats av Mikael Stigendals (2008) undersökning av biblioteket som en gränsöverskridande mötesplats i samhället. Genom intervjuer med bibliotekarier på folkbibliotek undersöker Stigendal biblioteket som en plats för mötet mellan innanförskap och utanförskap. Stigendal ställer sig frågan huruvida biblioteket, liksom skolan, kan ses som en *gränsinstitution*, det vill säga en plats i samhället för möten mellan

innanförskap och utanförskap. En av frågorna som föranledde Stigendals studie är hur biblioteken ska hantera den moderna bildningsrollen i en samtid som präglas av ett förändrat socialt och etniskt landskap som på olika sätt påverkar biblioteket som samhällsinstitution, bland annat genom att man på biblioteken möter nya grupper användare med olika behov av hjälp och stöd. Den kunskapssyn som framträder i Stigendals (2008, s. 12f) studie lägger stor vikt vid reflektion och kritiskt tänkande och ser lust och motivation som avgörande aspekter av kunskapsutveckling.

Hur en modern bildningsroll kan eller bör se ut menar jag är nära förknippat med den kunskapssyn som bibliotekets arbete utgår från. Stigendals studie relaterar därmed till Henrik Jochumsens och Casper Hvenegaard Rasmussens (2006a, 2006b, 2007, 2012) forskning om de problem och möjligheter som de menar karaktäriserar folkbiblioteksutveckling i det senmoderna samhället. Bland annat har de danska forskarna beskrivit hur det senmoderna, reflexiva samhället gör det svårt för folkbiblioteken att bibehålla *en* identitet, men att detta snarare än ett problem är något som bör ses som en styrka. Forskarna beskriver ett samhälle som karaktäriseras av en ökad reflexivitet och en minskad tro på upplysningstidens ideal, något som de menar också återspeglas i folkbiblioteksutvecklingen (Jochumsen & Hvenegaard Rasmussen 2007).

Jochumsen och Hvenegaard Rasmussen (2007) framhåller att folkbiblioteket, liksom andra institutioner, måste förhålla sig till att samhället är allt mer differentierat. Det blir därför nödvändigt för folkbiblioteket att ompröva sitt värdebaserade ursprung och se det i relation till ett senmodernt, alltmer komplext samhälle. Samtidens allt mer reflexiva förhållningssätt (se till exempel Giddens 1991) medför en osäkerhet som gör det svårt för biblioteket att upprätthålla en konkret identitet. Folkbiblioteket har fortfarande ett uppdrag som är grundat i ideologiska värden som går bortom en slags nyttobetonad rationalitet. Men istället för att förmedla traditionella upplysningsideal och ”god litteratur”, menar forskarna att folkbiblioteket bör stimulera och bidra till utvecklingen av kulturell mångfald och på så vis vara en aktiv aktör i formandet av det mångkulturella samhället. Vidare menar de att folkbiblioteket har ett uppdrag att verka för att individer kan använda ny informationsteknologi på ett jämlikt sätt, liksom att det bör spela en aktiv roll i civilsamhället genom att vara en

plattform som ger stöd till demokratiska debatter och människors självbestämmande. Ett hinder som lyfts fram är emellertid att folkbibliotekets förhållande till sociala och kulturella trender i samhället överskuggas av en debatt som primärt fokuserar på olika sätt att legitimera bibliotekets verksamhet inför dess finansörer, det vill säga att den ekonomiska diskursen är styrande i folkbiblioteksutvecklingen (2007, s. 46ff).

Jochumsen och Hvenegaard Rasmussens diskussion om folkbibliotekens möjlighet att bidra till formandet av det mångkulturella samhället liksom dess roll som stöd och plattform för kommunikativa handlingar har inspirerat min egen undersökning. Forskarna vill också rikta fokus mot *varför* biblioteket ska ägna sig åt en viss typ av verksamhet istället för att fokusera på vad biblioteket kan eller behöver göra för att legitimera sin roll i samhället. Detta *varför* utgör ytterligare en viktig utgångspunkt i avhandlingen. Likaså ser jag min studie som en fördjupning av Stigendals (2008) utforskande av biblioteket som en möjlig gränsinstitution i samhället. En skillnad är emellertid att jag i avhandlingen också undersöker vilken roll såväl lärande som ny informations- och kommunikationsteknologi spelar i formandet av en sådan roll, liksom min studies etnografiska karaktär.

3. Teoretiskt ramverk

I avhandlingen undersöks hur folkbibliotekens demokratiska arbete görs, och tillskrivs mening, i relation till bibliotekets uppdrag att verka för att öka människors digitala färdigheter, informationskunnighet och delaktighet i samhället. Det vill säga, genom det folkbildningsarbete som bedrivs på bibliotek. Själva görandet liksom de institutionella förutsättningarna är därmed betydande analysenheter i studien och jag har därför valt att använda mig av analysredskap från ett praktikteoretiskt ramverk såväl som från nyinstitutionell teoribildning. Samtidigt tar jag hjälp av teorier kring demokrati och delaktighet, folkbildning och medborgarskap för att analysera det empiriska materialet. Nedan redogör jag för hur jag förstår och använder mig av teorierna som analysstrategier samt hur de förhåller sig till varandra och de metoder jag valt att arbeta med i studien.

En praktikfokuserad forskningsansats

Forskning som fokuserar på informationsrelaterade aktiviteter med en praktikinriktad ansats har under senare år kommit att få allt mer utrymme inom det biblioteks- och informationsvetenskapliga fältet. Praktikteori är ingen enhetlig teoribildning, utan bör snarare förstås som en familj av olika teorier med en praktikfokuserad ansats vilka är sammankopplade genom såväl historia som konceptuella likheter (Nicolini & Monteiro 2016). Praktikteori har också använts på olika sätt inom den biblioteks- och informationsvetenskapliga disciplinen (Pilerot, Hammarfelt & Moring 2016). Centralt för denna typ av teorier är att de tar sin utgångspunkt i materiellt medierade *göranden* och *säganden* (praktiker) för att förstå och förklara sociala fenomen i samhället (Schatzki 2002, s. 73). Utifrån ett

praktikteoretiskt synsätt uppstår, upprätthålls och förändras företeelser som institutioner, kunskap, makt och ojämlikhet genom sociala praktiker och praktikernas sammankopplingar (se Nicolini & Monteiro 2016). En praktikfokuserad forskningsansats har därmed en performativ utgångspunkt där praktikerna ses som meningsbärande och identitetsformande aktiviteter (Nicolini 2012, s. 7, 216f).

Praktikteori hjälper till att lösa upp distinktionen mellan ett makro- och mikroperspektiv, då teorierna snarare än att befästa uppdelningen av system/aktör, praktik/teori och mänskligt/icke-mänskligt fokuserar på det dynamiska samspelet dem emellan med utgångspunkt i sociala handlingar (Gherardi 2012, s. 3). Med ett praktikteoretiskt perspektiv blir det möjligt att förstå hur samhället reproducerar sig genom praktiker, men också hur förändring kan åstadkommas genom praktiker (se Nicolini 2012, s. 42f). Genom att samhället förstås som ett system som kan vara hindrande, men som också har potential att förändras genom mänskligt agerande och interaktion, skapas utrymme för aktörskap (Nicolini 2012, s. 5). Emellertid bortser inte praktikteori från betydelsen av makt, konflikt och politik som konstitutiva element av den upplevda sociala verkligheten; element som både kan frånta eller ge människor möjlighet att göra vissa saker. På så sätt kan praktiker både producera och reproducera skillnader och ojämlikheter samt främja vissa intressen på bekostnad av andra (Nicolini 2012, s. 6). För att analysera de element som ger eller fråntar människor möjligheter att utföra vissa göranden anser jag mig emellertid i avhandlingen behöva ta hjälp av teorier om demokrati och delaktighet, vilka jag återkommer till längre fram i kapitlet.

I avhandlingen är den praktikteoretiska linsen en epistemologisk utgångspunkt för hur jag förstår och förklarar vad som händer i de verksamheter som jag studerar¹⁸. Praktiklinsen blir ett verktyg för att studera säganden och göranden i verksamheter som befinner sig i en specifik institutionell kontext – på folkbibliotek – och som har till syfte att uppnå specifika mål som finns uppsatta i lagtext och styrdokument, vilka

¹⁸ Jag vill emellertid klargöra att ordet praktik också förekommer i avhandlingen i empirisk betydelse och ska då inte förstås som ett analytiskt begrepp. Det vill säga begreppet *praktik* används då som en benämning på hur något faktiskt görs eller utförs, inte som en teoretisk lins.

även de utgör en del av praktiken. En praktik består på så sätt både av rutiner och upprepade handlingar, men genererar också normer och värderingar kring hur dessa handlingar bör utföras och vad de bör innefatta. En central praktikteoretisk utgångspunkt är att normer och föreställningar både produceras och reproduceras genom praktiker (Nicolini 2012, s. 5). Schatzki (2002, s. 77–80) menar till exempel att en praktik hålls samman av en förståelse för vad praktiken innebär och betyder, samt av regler och teleoaffektiva strukturer (*teleoaffective structures*) – det vill säga normativa element som kan liknas vid en form av diskursiv styrning. Att bli en del av en existerande praktik involverar därmed att lära sig hur man ska agera och hur man talar, men också om förväntningar och en slags övergripande förståelse för vad saker betyder. Utifrån ett praktikteoretiskt perspektiv är det emellertid inte tillräckligt att enbart studera kringgärdande normer, utan dessa måste sättas i relation till sociala och materiella aktiviteter. Utifrån ett sådant synsätt både formas och omformas institutioner med hjälp av diskursiva och materiella faktorer (Nicolini 2012, s. 8).

Nicolini (2012, s. 3) skriver: "institutions, and organizations are all kept in existence through the recurrent performance of material activities, and to a large extent they only exist as long as those activities are performed". En praktik är således inte något som plötsligt uppstår, utan bör snarare förstås som en del av en kedja eller ett nätverk av praktiker, bundna tillsammans av exempelvis rumsliga, temporala eller historiska omständigheter. Institutioner innefattar historicitet på så sätt att det krävs en gemensam historia för att bygga upp gemensamma typifierade handlingar (Eriksson-Zetterquist 2009, s. 17); handlingar som i föreliggande avhandling studeras och analyseras som en samtida *folkbildningspraktik*. Valet av folkbildningspraktik som benämning för mitt analytiska fokus är fattat då jag menar att de empiriska exemplen som står i fokus för analysen kan, och bör, förstås i ljuset av folkbibliotekets folkbildande roll genom historien och därmed kan ses som upprepade aktiviteter, men som antar nya former. Biblioteket har, som tidigare diskuterats, genom historien varit en central plats för folkbildning, vilket är något som kännetecknar folkbiblioteket som institution. Folkbiblioteket är på så sätt en produkt av sin historia samtidigt som den formas och omformas i samspel med det omgivande samhällets diskursiva och sociomateriella beståndsdelar.

Folkbildning förstår jag i avhandlingen som en mobiliserande, social praktik och som en form av bildning som syftar till samhällelig och kulturell delaktighet eller social förändring (jfr Arvidson 1987, s. 10), och det är utifrån ett sådant perspektiv på folkbildning som jag analyserar biblioteksverksamheterna.

Verksamheterna som står i fokus i avhandlingen ska emellertid inte förstås som praktiker i sig, utan utgör snarare empiriska exempel på hur folkbibliotekens samtida arbete med lärande- och skapandeverksamhet kan ta sig uttryck. Det försiggår en mängd olika aktiviteter inom dessa verksamheter, men i fokus för avhandlingen står de aktiviteter som jag menar utgör en del av bibliotekets arbete med att verka för att öka kunskapen om hur informationsteknik kan användas för kunskapsinhämtning, lärande och delaktighet i kulturlivet (SFS 2013:801, § 7) och som jag i avhandlingen betraktar som exempel på en samtida folkbildningspraktik. Jag förstår liksom Sundin och Francke (2009, s. 3) en praktik som olika utföranden av upprepade aktiviteter, inklusive sociala, kulturella och materiella sådana. Aktiviteterna är således en konstituerande del av praktiken, men praktiken som analysobjekt ska i det här fallet förstås på en överordnad nivå från de enskilda aktiviteterna (jfr Hedemark & Börjesson 2014).

Emellertid analyserar jag också hur institutionella villkor – regler och normer – påverkar arbetet med de empiriska exempel som står i fokus för studien. Därigenom analyserar jag verksamheterna som de kommer till uttryck på folkbiblioteken, men också de institutionella och ideologiska förutsättningarna som omgärdar dem och som jag menar binder dem samman till en praktik. Såväl institutionella som sociala och materiella förutsättningar är betydelsefulla aspekter i formandet av en praktik. Praktiker existerar således i konstellationer som kan liknas vid ett slags nätverk eller *assemblage* (se Gheradi 2012, s. 49). De ska därmed inte förstås som separata enheter utan som sammanvävda i socio-materiella relationer, bestående av både mänskliga och materiella aktörer, vilka formar och omformar varandra (Gherardi 2012, s. 3). Jag använder begreppet *assemblage*, så som det utvecklats av Gilles Deleuze och Félix Guattaris (2013[1988]), för att analysera hur biblioteket kan förstås som sammankopplad med andra institutioner och sammanhang i ett nätverk av olika

relationer som inte är förutbestämda av ekonomiska och politiska kopplingar, något som jag kommer att återkomma till analysen.

När en eller flera verksamheter studeras genom en praktikteoretisk lins ges möjlighet att fånga upp detaljer kring hur människor använder de resurser som finns tillgängliga för dem för att utföra olika typer av handlingar. Vidare kan man med en sådan lins utforska hur dessa handlingar sedermera ges innebörd och mening, det vill säga man har en möjlighet att komma nära och få ta del av de uppfattningar, diskussioner och materiella förutsättningar som omger och formar de lärande- och skapandeverksamheter som står i fokus för studien. Lärande ska i det här fallet förstås i vid mening och jag tar i avhandlingen fasta på Säljös (2010) sociokulturella förståelse av lärande, som i sin mest grundläggande form handlar om vad individer och kollektiv tar med sig från sociala situationer som därefter kan brukas i framtiden.

Annemaree Lloyd (2007, 2009, 2012, 2017) har i sin forskning använt sig av ett sociokulturellt och praktikteoretiskt perspektiv för att studera olika aspekter av informationslitteracitet som en socialt situerad praktik i skilda sammanhang, till exempel när det gäller nyanländas informationsbehov och informationsanvändning. Istället för fokus på individuella kompetenser står informationsaktiviteternas formande i interaktion mellan människor och artefakter i specifika sammanhang i centrum, vilket är utmärkande för ett litteracitetsperspektiv. Lloyd (2012, s. 773) beskriver informationslitteracitet som en kollektiv, social praktik vilken förhandlas mellan människor som befinner sig på samma plats och som deltar i utförandet. Det handlar således om en kunskapssyn där den sociala verkligheten består av en uppsättning praktiker som fungerar som fundament för vardagslivet; praktiker som organiseras kring en gemensam förståelse och överenskommelse. Individer blir därmed informationskunniga (*information literate*) och utövar informationsrelaterade aktiviteter på ett sätt som återspeglar den överenskomna uppfattningen om vad kunskap är och består av (Lloyd 2012, s. 775). Praktiken uppstår på så sätt både i den semantiska sfären (vilken återspeglar de rådande kulturella och diskursiva mönstren) och i den materiella-ekonomiska sfären (vilken skapar förutsättningar för en viss praktik) samt genom de historiska förutsättningarna (Lloyd 2012, s. 776). I min användning av praktikteori

som analysstrategi låter jag mig inspireras av Lloyds sätt att betona betydelsen av kontexten och den sociala inramningen för praktikens utformning, liksom den semantiska sfären (hur vi talar om praktiken) och de materiella-ekonomiska förutsättningarna (bibliotekens resurser). Emellertid ligger den folkbildningspraktik som jag analyserar på en mer överordnad nivå än vad praktiken gör i Lloyds studier.

När jag i avhandlingen tar mig an den andra forskningsfrågan, det vill säga hur folkbibliotekets arbete med att skapa förutsättningar för digital delaktighet kan förstås och problematiseras i relation till de verksamheter som studeras, gör jag det utifrån praktikteoretiska aspekter av *materialitet*, *kunnighet* och *mening*. När jag sedan i nästa steg riktar fokus mot relationen mellan folkbibliotekens arbete med lär- och skapandeverksamhet och formandet av bibliotekets institutionella identitet tar jag istället hjälp av analysstrategier från det nyinstitutionella teoretiska ramverket. Från detta ramverk har jag främst låtit mig inspireras av teorier kring hur institutioner legitimeras samt kring identitetskonstruktion. I ljuset av resonemanget ovan, övergår jag nu till att ge en presentation av den institutionella teoribildningen för att därefter beskriva hur jag använder mig av ett antal centrala begrepp från denna som analytisk lins i min studie.

Nyinstitutionell teori – en introduktion

Liksom när det gäller praktikteori ska inte institutionell teori förstås som en enhetlig teori. Snarare handlar det om ett teoretiskt ramverk, vilket ger analytiska verktyg för att förklara och synliggöra organisationers förhållande till och samspel med det omgivande samhället. Kärnan ligger i att organisationers handlande måste betraktas i förhållande till den institutionella kontexten, inom vilken organisationer påverkas av såväl andra organisationer som av omgivande normer och regler. Den institutionella teoribildningen lägger stor vikt vid hur historiska, sociala och kulturella aspekter formar och påverkar organisationers institutionaliseringsprocess (se till exempel Eriksson-Zetterquist 2009; Scott 2014). Den sociala strukturen är därmed betydelsefull, men det institutionella perspektivet utesluter i likhet med praktikteorin inte att individuella aktörer kan agera för att skapa, upprätthålla och förändra

institutioner (Scott 2014, s. 93). Såväl institutionell teori som praktikteori är därmed användbara som teoretiska redskap för att överbrygga tidigare nämnda dikotomi mellan struktur och individ. Även om det finns likheter mellan de både teoretiska ramverken ska emellertid inte praktikteori förstås som nyinstitutionell teori och vice versa, något som jag kommer att återkomma till. Både begreppet institution och organisation är centrala inom den institutionella teoribildningen, och jag använder mig också av båda i avhandlingen. Med organisation syftar jag emellertid på de enskilda biblioteken, medan folkbiblioteket som institution utgörs av en samling normer, regler, rutiner och förståelser som påverkar de enskilda organisationernas utformning (jfr March & Olsen 1989). Organisationerna ska således förstås mot bakgrund av det institutionella ramverk som de verkar inom och min analys av organisationerna ligger på en institutionell nivå.

Den tidiga institutionella teorin växte fram i slutet av 1800-talet, där man inom en rad vetenskapliga discipliner, som exempelvis sociologi och statsvetenskap, började ifrågasätta synen på organisationer som rationella aktörer. Istället lades fokus på hur organisationer påverkas av sin omgivning och historia och hur organisationers handlande måste betraktas i förhållande till den institutionella kontexten (Eriksson-Zetterquist 2009). Begreppet institution kan definieras på många olika sätt, men utifrån ett organisationsperspektiv pekar det på att det finns en organiserad och etablerad procedur som representerar en social ordning, vilken uppnår en särskild status eller ställning. Processen som äger rum när institutionen uppnår denna speciella status kallas därmed för institutionalisering (Jepperson 1991 i Eriksson-Zetterquist 2009, s. 15; Selznick 1957, s. 16). I avhandlingen definierar jag folkbiblioteket som en social institution, som reflekterar och reproducerar vissa sociala normer och värderingar (jfr Hansson 2010b).

Den nyinstitutionella teoribildningen, som växte fram på 1970-talet, kom att i ännu högre utsträckning lägga fokus på hur historiska, kulturella och sociala aspekter formar och påverkar organisationers handlande, men också på hur organisationer inom ett visst fält påverkar den enskilda organisationen och hur organisationer strävar efter att bli stabila. Utifrån ett sådant synsätt är stabilitet något som uppnås genom att organisationer

inom ett organisationsfält efterliknar – imiterar – varandra (Meyer & Rowan 1991; DiMaggio & Powell 1983). Utifrån ett nyinstitutionellt perspektiv består ett organisationsfält av organisationer inom samma område och kan därmed förstås som en slags (institutionell) ram inom vilken en organisation verkar. DiMaggio och Powell (1983) menar att det inom ett organisationsfält förekommer såväl samarbete som informationsutbyte där det utvecklas normer för hur organisationer ska utvecklas. Det kan handla om organisationer inom en viss sektor eller organisationer som är kopplade till varandra på andra sätt, både på nationell och internationell nivå. Kopplingarna behöver emellertid inte bestå av direkt interaktion, utan avser också hur organisationer påverkas av varandra genom kulturella och normativa processer där de inte har någon direkt kontakt med varandra (Eriksson-Zetterquist 2009, s. 73). Det kan till exempel handla om föreningar för professionella, lagstiftning eller en viss typ av media.

Användningen av begreppet organisatoriska fält blir således ett sätt att synliggöra organisationers omgivningar (DiMaggio & Powell 1983). I avhandlingen avgränsar jag organisationsfältet med utgångspunkt i de empiriska exempel som står i fokus för min analys. Verksamheterna interagerar (så vitt jag vet) inte direkt med varandra, men är ändå en del av ett gemensamt folkbiblioteksfält genom såväl kulturella, historiska och normativa processer, som genom lagstiftning och intresseorganisationer, som Svensk biblioteksförening och internationella organ som Unesco och IFLA.

Institutionella logiker som formar

I avhandlingen använder jag mig av nyinstitutionell teori för att undersöka relationen mellan verksamheterna som står i fokus och formandet av bibliotekets institutionella identitet. Den skandinaviska nyinstitutionalismen, som är den teoribildning jag låter mig inspireras av från det institutionella teoribygget, har även tidigare använts i fältnära studier där olika slags praktiker står i fokus, men också för att studera processer kring hur identiteter formas i organisationer (Eriksson-Zetterquist 2009, s. III; Czarniawska & Sevón; Røvik 2004). Den skandinaviska nyinstitutionella

teoribildningen står i motsättning till synen på organisationer som stabila och rationella aktörer, som handlar för att uppnå vissa mål utan att påverkas av exempelvis trender i det omgivande samhället. Utifrån ett nyinstitutionellt perspektiv följer organisationers handlande en logik av vad som anses vara lämpligt snarare än rationellt (se till exempel March & Olsen 1989; Scott 2014).

En institutionell logik kan förstås som ett delat konceptuellt ramverk som förser ett organisationsfälts deltagare, som folkbiblioteksområdet, med mer eller mindre uttalade riktlinjer för hur man ska bete sig och omfattar både normativa och kognitiva element (Scott 2014, s. 225). På så sätt kan organisationens handlande mer förstås som utfallet av en intention i jämförelse med praktikteori. Det kan handla om inflytande från flera håll i samhället, som från staten, utbildningsväsendet eller professionsnätverk, men också om moraliska plikter och värderingar, det vill säga vad som anses vara ett moraliskt önskvärt beteende (jfr Eriksson-Zetterqvist 2009, s. 80f). James G. March och Johan P. Olsen (1989, s. 160) har myntat begreppet lämplighetslogik (*logic of appropriateness*) för att förklara hur organisationer styrs och är uppbyggda kring regler och normer som anger vad som är lämpligt handlande för verksamheten snarare än en logik baserad på rationalitet (*logic of consequentiality* eller *logic of instrumentality*). Det behöver således inte vara det egna vinstintresset hos en organisation som styr handlandet, utan snarare vad som anses vara det bästa sättet att handla på inom ramarna för den givna situationen och den uppfattade rollen (Scott 2014, s. 65). Den uppfattade rollen menar jag kan förstås som en form av institutionell identitet, vilket jag återkommer till längre fram i kapitlet.

Genom att följa en lämplighetslogik kommer offentliga institutioner som folkbiblioteket att stå för stabilitet och förutsägbarhet, men kan samtidigt utvecklas genom att anpassa sig i relation till den egna rollen eller identiteten (jfr Eriksson-Zetterqvist 2009, s. 99f). Institutioner kan därmed också verka för sin överlevnad genom att ställa sig frågan: vilka är lämpliga handlingar för oss i relation till den egna rollen? Utifrån ett folkbiblioteksperspektiv kan det till exempel handla om avgiftsfria boklån eller om vilka teknologier som man väljer att använda i verksamheten, men också om sociala konventioner och mer rutinmässigt handlande i vardagssituationer (jfr Zetterlund 2004, s. 80). Kring sådana handlingar finns inte

sällan antaganden om vad som anses vara bra eller dåligt, ont eller gott. Ofta kan organisationer inom ett fält behöva förhålla sig till flera, ibland motstridiga, logiker. Inom ett fält finns det vanligtvis också starka normbildare, som staten och professioner, vilket gör att vissa idéer och organisationsformer kan få starkare fäste än andra (DiMaggio & Powell 1983). Dessa idéer kan emellertid översättas i olika slags handlingar i olika organisationer (Czarniawska & Joerges 1996). Utifrån en nyinstitutionell förståelse färdas normativa idéer, så som formuleringarna i bibliotekslagen om att biblioteken ska "bidra till det demokratiska samhällets utveckling" och "öka den digitala delaktigheten", inom folkbiblioteksfältet men kan komma att översättas på olika sätt beroende av den lokala kontexten och de socio-materiella förutsättningarna.

Alla fält är i viss utsträckning utsatta för konkurrerande logiker och även inom olika delar av en och samma institution kan man ha utvecklat skilda lämplighetslogiker. Det kan alltså uppstå konflikter eller debatter om vad som är det rätta sättet att handla och varför. Omvärlden kan också ställa krav på ett visst arbetssätt som gör att olika slags logiker kan stötas mot varandra. Ett organisationsfält påverkas alltså inte bara av en logik (med vidhängande rationalitet) utan snarare av flera olika samtidigt (Eriksson-Zetterquist 2009, s. 102ff). Ett exempel på detta när det gäller folkbiblioteksutveckling är den ökade ekonomiseringen av offentlig verksamhet som skett sedan 1980-talet och framåt, och som har inneburit att offentlig förvaltning och verksamhet i högre utsträckning än tidigare bedrivs i enlighet med marknadsorienterade principer (Buschman 2003; Carlsson 2013, s. 13; Kann-Christensen 2009; Kann-Christensen & Andersen 2009). Detta har medfört att folkbibliotekets uppdrag, vilket traditionellt sett haft en stark koppling till en värdebaserad logik, allt mer kommit att ses utifrån en ekonomisk logik där mätbarhet och effektivitet utgör centrala element.

Nanna Kann-Christensen och Jack Andersen (2009) menar att en konsekvens av att effektivitet blir det uttalade målet som ligger till grund för både finansiering och institutionens politiska legitimitet, är att folkbiblioteket i högre grad än tidigare behöver bevisa för styrande politiker att det bedriver verksamhet på ett kostnadseffektivt sätt. Detta kan innebära att folkbibliotekssektorn tvingas anpassa sig efter och lösa

problem med hjälp av en annan sektors logik på bekostnad av sociala och kulturella värden, vilket i sin tur kan få konsekvenser för institutionens legitimeringsgrund (Kann-Christensen & Andersen 2009, s. 211f). Vilka termer som används för att legitimera en institution som folkbiblioteket och dess verksamhet – sociala, demokratiska eller ekonomiska – kan därmed få konsekvenser för den institutionella identitetskonstruktionen.

Tidigare forskning utifrån ett nyinstitutionellt perspektiv

Inom biblioteks- och informationsvetenskapen har nyinstitutionell teori tidigare använts för att studera olika bibliotekstypers specifika villkor, liksom sociala och politiska förutsättningar för folkbiblioteksverksamhet. Till exempel använder Ragnar Audunson (1996) nyinstitutionell teori för att studera interna förändringsprocesser på folkbibliotek. Audunson beskriver den ideologiska identiteten som stark hos folkbiblioteket som institution; något som kan vara en fördel, men också en nackdel utifrån ett förändringsperspektiv. Angela Zetterlund (2004) har använt sig av nyinstitutionell teori för att analysera utvärdering av program för folkbiblioteksutveckling. Hon menar att utvärderingsarbete på folkbibliotek genomsyras av institutionella regler och normer och utvärderingspraktiken kan förstås som både upprätthållare av och medskapare till ett slags institutionellt identitetsbygge.

Nanna Kann-Christensen (2009) använder sig av ett nyinstitutionellt teoretiskt perspektiv för att studera vilka institutionella logiker som är framträdande i synen på organisatoriska förändringar i två specifika projekt på danska folkbibliotek. I sin studie undersöker hon bibliotekschefer, mellanchefer samt bibliotekariers uppfattningar om behov av förändring relaterat till logikerna. Kann-Christensen kommer i undersökningen fram till att cheferna påverkas mer av en så kallad "new public management-logik" än vad bibliotekarierna gör, men att även bibliotekarierna blir allt mer öppna för denna typ av logik i de verksamhetsutvecklingsprojekt de ställs inför, i takt med att deras traditionella professionsidentitet förändras. Också Sunniva Evjen (2012) använder nyinstitutionell teori när hon studerar politikernas syn på folkbiblioteket och folkbiblioteksutveckling i Århus, Oslo och Birmingham. En av Evjens slutsatser är att politikerna på

en generell nivå legitimerar folkbibliotekets verksamhet genom att koppla den till medborgarnas demokratiska rättigheter och till respektive lands demokratiska praktik.

Katarina Michnik (2018) använder ett nyinstitutionellt perspektiv för att studera folkbibliotekets sociala legitimitet i ett allt mer digitaliserat samhälle. Med social legitimitet avses i studien huruvida olika verksamheter uppfattas som lämpliga respektive trovärdiga i förhållande till bibliotekets uppdrag. Ett av studiens resultat är att när biblioteken erbjuder verksamheter som bekräftar den gängse bilden av vad ett bibliotek bör ägna sig åt, vilken Michnik finner vara förmedling av läsning och litteratur i analogt format, uppfattas det som trovärdigt och den sociala legitimiteten kan därmed stärkas. Det innebär att när biblioteket erbjuder verksamheter som ligger utanför den föreställningen, kan bibliotekets lämplighet och sociala legitimitet istället komma att utmanas. Michniks studie visar också att den digitala utvecklingen skapar möjligheter för biblioteken att nå ut till nya målgrupper och att vidga verksamheten. Därigenom kan biblioteken svara mot nya behov, vilket skulle kunna främja dess sociala legitimitet. För att detta ska ske krävs emellertid att biblioteken har tillräckliga ekonomiska och kompetensmässiga resurser för att bedriva den typen av verksamhet på ett adekvat sätt, annars finns istället en risk att bibliotekens trovärdighet minskar och att den sociala legitimiteten urholkas.

Ämnet för Michniks (2018) avhandling ligger nära mitt eget på så sätt att även jag studerar folkbibliotekets roll i ett samhälle som präglas av digitalisering. Emellertid skiljer vi oss åt då jag använder nyinstitutionell teori för att undersöka hur digitaliseringen och lär- och skapandeverksamheter relaterade till den, påverkar folkbibliotekets identitetskonstruktion, inte dess sociala legitimitet. Min studie ligger därmed närmare Joacim Hanssons forskning. Hansson är den forskare som inom det biblioteks- och informationsvetenskapliga fältet framförallt har analyserat och skrivit om folkbibliotekets institutionella identitet i en svensk kontext. I en diskursanalytisk studie om folkbibliotekets ideologiska identitet i relation till dess framväxt skriver Hansson (1998, s. 143) bland annat om folkbibliotekens förmåga att följa den rådande samhällsordningen snarare än att upprätthålla en egen ideologisk hållning. Han framhåller att folkbiblioteket på så sätt är en anpassningsbar institution som formas efter

rådande samtida politiska, ekonomiska och sociala strömningar. Anpassningsbarheten, menar Hansson (1998, s. 143), öppnar upp för frågor som om det alls är möjligt att tillskriva folkbiblioteket en ideologisk identitet utan att denna är kopplad till den rådande politiska hegemonin i samhället, eller huruvida den ideologiska identiteten kan vara någonting annat än en formulering av maktens strävan efter social kontroll. Även om min studie inte avser besvara just dessa frågor, diskuterar jag dem i avhandlingens sista kapitel i relation till folkbibliotekets identitetskonstruktion. Även i en senare studie kring bibliotekets institutionella identitetsformande framhåller Hansson (2010b, s. 97) att biblioteket ständigt utvecklas i samspel med det övriga samhället, vilket påverkar dess verksamheter på olika sätt. Hansson skriver att bibliotek idag definieras som en social institution där fokus ligger på rollen som en plats för människor att mötas. Samtidigt, menar Hansson (2010b, s. 97), räcker det inte med att ”bara vara en mötesplats” (*min översättning*) för att biblioteket ska kunna stärka relationen mellan invånarna i ett samhälle, utan biblioteket behöver ta en mer aktiv roll i samhället när det gäller socialt ansvarstagande. Genom att inta en mer aktiv samhällsroll kan biblioteket fortsätta att utveckla en institutionell identitet som präglas av en social agenda, en identitet som historiskt sett varit tydligare än vad den är idag.

Hur nyinstitutionell teori används som analysstrategi

I avhandlingen tar jag hjälp av den nyinstitutionella teorin för att analysera hur folkbibliotekets institutionella identitet(er), växer fram, förändras och består i mötet mellan olika praktiker på biblioteket samt hur dessa praktiker hänger samman med institutionella logiker, vilka påverkas av kringgärdande normer och värderingar i samhället. Den amerikanska sociologen Richard S. Scott (2014) menar att en institution består av såväl kognitiva som normativa och regulativa strukturer. Dessa tre delar ska förstås som sammanvävda i varandra, även om institutionella teoretiker ofta betonar eller tar fasta på ett av perspektiven mer än de andra. I min analys av relationen mellan folkbibliotekens lär- och skapandeverksamhet och den institutionella identitetskonstruktionen intresserar jag mig främst för hur normer och värderingar påverkar vad som anses vara önskvärda och lämpliga

handlingar, och jag lägger därmed betoningen på hur i synnerhet normativa element påverkar folkbibliotekets institutionella identitetsskapande.

Identitetskonstruktionen

En organisations eller institutions identitet kan definieras som den egna medvetenheten om hur man inom en organisation ser på sig själv i relation till hur man uppfattar att andra ser på en som organisation (Røvik 2004, s. 132f). Detta perspektiv på identitet står i kontrast till ett essentialistiskt synsätt vilket utgår från att identiteten är något som finns hos en individ eller en organisation från början. Identitet ses här istället som något som formas i samspel med andra och som ett relationellt fenomen. Det vill säga, identiteten är både en social produkt och en fortgående process. Identitetskonstruktion sker gradvis i en reflexiv process där föreställningar om vem man är och inte är samt vem man vill vara är något som uppstår ur relationer och sammanlänknings med andra aktörer och idéer (Røvik 2004, s. 132f). Identifieringen, det vill säga upplevelsen av att man har något gemensamt med någon annan, är en förutsättning för utvecklingen av den egna identiteten. En betydelsefull del av identifieringsprocessen är därigenom också föreställningar om vem man uppfattar sig som annorlunda från och kanske därför vill markera avstånd till. Identitet är därmed något som formas i spänningsfältet mellan å den ena sidan ett upplevt avstånd och å den andra en upplevd attraktion till andra aktörer eller idéer. Det är dessa relationer som tillsammans utgör subjektets identitetsmässiga referensram (Røvik 2004, s. 132f).

I min analys av folkbibliotekets institutionella identitet ser jag identitetskonstruktion som något performativt, något som uppstår genom säganden och göranden samt genom relationer med andra. Den institutionella identitetskonstruktionen kan användas för att skapa en gemensam förståelse och legitimering för ett visst yrke eller institution och kan verka begränsande men också möjliggöra nytänkande och utveckling (Glynn 2008, s. 425). Identiteten fungerar därmed som en slags institutionell logik, som en uppsättning gemensamma regler och representationer som identifierar kategorier av sociala aktörer och lämpliga aktiviteter eller förhållanden. Genom att utföra (*göra*) identiteter kan institutioner själva förändras (jfr

Glynn 2008). Det vill säga, institutioner kan upprätthålla en identitet genom en viss typ av praktiker, men också transformeras genom att nya relationer, aktörer och aktiviteter tillförs. Jag finner det därmed fruktbart att analysera de lärande- och skapandeverksamheter som äger rum på biblioteken och som står i fokus för min studie, med hjälp av såväl praktikteori (för att analysera dem som en folkbildningspraktik) och nyinstitutionell teori (med fokus på institutioners legitimitet och identitetskonstruktion).

Perspektiv som kolliderar eller berikar?

Trots de uppenbara likheterna mellan de båda teoretiska perspektiven i min studie, framhåller Nicolini och Monteiro (2016) att praktikteori står i motsättning till att det skulle finnas någon slags ”dold” bakomliggande logik till att sociala processer uppstår, oavsett om sådana kallas strukturella mekanismer eller institutionella logiker. Nicolini och Monteiro (2016) gör på så sätt en åtskillnad mellan praktikteori och nyinstitutionell teori med dess fokus på hur institutionella logiker formar institutioner. Samtidigt menar Scott (2014, s. 83) att institutioner inte bara konstitueras av regulativa, normativa och kulturellt-kognitiva element, utan att det också är möjligt att tala om ett fjärde element som består av återkommande handlingar och en form av pragmatism. Det handlar därmed om ett görande som har blivit så rutinmässigt att det inte längre föregås av särskilt mycket tankeverksamhet på grund av sin återkommande karaktär. Ett sådant fjärde element ligger inte bara nära det kognitivt-kulturella utan även praktikperspektivet som också betonar det vane- och rutinmässiga som praktikens fundament.

Utifrån hur jag förstår en folkbildningspraktik på en analytisk nivå i avhandlingen, det vill säga som ett sammankopplat arbetssätt på folkbibliotek för att på olika sätt främja det informella (digitala) lärandet och användningen av informations- och kommunikationsteknologi, ser jag ingen motsättning i att låta även det nyinstitutionella perspektivet berika analysen. Jag anser att det nyinstitutionella perspektivet både berikar och tillför en djupare förståelse för hur såväl normer och värderingar som säganden och göranden påverkar folkbibliotekets institutionella identitetskonstruktion. Det nyinstitutionella perspektivet fokuserar framförallt på

den sociala strukturen, men detta behöver inte utesluta att även individuella aktörer kan handla för att skapa, upprätthålla och förändra institutioner (Scott 2014, s. 93). Nyare arbeten inom det nyinstitutionella perspektivet ger dessutom mer utrymme till hur både individer och organisationer på olika sätt kan bidra till institutionell förändring. Det handlar således om hur den sociala strukturen kan verka hindrande för individer att utföra vissa handlingar, på samma gång som den kan möjliggöra andra (Scott 2014, s. 93), något som också relaterar till den institutionella identitetskonstruktionen.

För att kunna besvara avhandlingens syfte och frågeställningar är det emellertid inte tillräckligt att enbart använda praktikteori och nyinstitutionell teori, utan jag tar också hjälp av teori kring delaktighet kopplad till demokrati, folkbildning och medborgarskap, som jag till viss del redan redogjort för, i form av den tidigare forskning som jag tar avstamp ifrån. Jag anser mig dock ytterligare behöva utveckla hur jag använder och förstår begreppen delaktighet och medborgarskap, då de är betydelsefulla utgångspunkter för avhandlingen och tillika begrepp som kan förstås på olika sätt. Likaså utvecklar jag i nästa avsnitt resonemang om platsens betydelse för delaktighet, inkludering och görandet av mänskliga rättigheter.

Perspektiv på delaktighet och inkludering

Arbetet med delaktighet i kulturlivet är numera en lagstadgad uppgift för folkbiblioteken (SFS 2013:801, §7) men begreppet är på många sätt vagt och oklart. Begrepp som delaktighet, demokrati och rättvisa låter sig inte definieras på något enkelt sätt. Samtliga dessa begrepp kan sägas vara positivt värdeladdade, vilket gör att de flesta associerar dem till eftersträvsvärda kvaliteter (Burman 2014, s. 5). Samtidigt är de också en typ av icke-fasta begrepp så till vida att de ständigt utsätts för förhandlingar och omvärderingar. Delaktighet förändras och omskapas utifrån ett plats- och situationsbundet samspel med omgivningen. Det är både beständigt och anpassningsbart, stabilt och elastiskt och måste därför förstås och förklaras utifrån ett specifikt sammanhang (Ekelin & Eriksen 2010, s. 47). Min förståelse av begreppet delaktighet relaterar till mina teoretiska utgångspunkter och jag förstår det därigenom som en situationsbunden praktik, inte som något fyllt med ett beständigt innehåll. Likaså färgas

begreppet medborgarskap av min teoretiska förståelse av demokrati som en performativ process liksom av studiens utgångspunkt i mänskliga rättigheter.

Medborgarskap(ande) i relation till delaktighet och informationskunnighet

Betydelsen av information och kunskap är något som ofta betonas i forskning kring medborgarskap i relation till demokratiutveckling. Medborgarskap är ett begrepp som både kan verka inkluderande och exkluderande, något som tydligt kommer till uttryck i dess juridiska mening (Hellström, Fernández & Bevelander 2011, s. 11). Emellertid är inte inklusion och exklusion statiska kategorier utan också något relativt som kan förstås utifrån andra aspekter än de rent juridiska. Inkludering i en medborgerlig gemenskap kräver inte bara ett rent formaliserat erkännande, utan även integrering i en vidare, social bemärkelse. Medborgarskap kan därmed utgöra ett så kallat *momentum concept* vilket innebär att det ständigt kan omarbetas så att det infriar mer av sin egalitära och icke-hierarkiska potential (Hoffman 2004, s. 137ff). Det betyder att det också är möjligt att diskutera de mer informella, performativa, vägarna till medborgarskap, vilket görs inom ramen för forskningsområdet kritiska medborgarskapsstudier (*critical citizenship studies*) (Isin & Ruppert 2015, s. 20ff). Ett vidgat reellt medborgarskapsbegrepp kan även avse medborgarskapet omsatt i vardagslivets olika situationer; det vill säga ett praktiserat, subjektivt medborgarskap (Broomé & Schölin 2011, s. 59). Ett praktiserat medborgarskap kan också kopplas till deltagande i den demokratiska processen med utgångspunkt i mänskliga rättigheter, snarare än i rättigheter kopplade till ett juridiskt, nationellt medborgarskap (Osler & Starkey 2005, s. 14).¹⁹

Synen på medborgarskap som praktik innebär att medborgarskap också kan ses som en "levd erfarenhet" som inte kan särskiljas från sin kontext (Lister 2007, s. 55; Dahlstedt & Olson 2013, s. 15). Det innebär att

¹⁹ Jag är dock medveten om att en vidgad förståelse av medborgarskap som något alla har tillgång till *kan* riskera att osynliggöra dess faktiska exkluderande effekter, såsom avsaknad av vissa rättigheter, vilka till exempel ger möjlighet till skolgång och vård (jfr Svensson 2008, s. 23f).

medborgarskap även förstås som en kontextualiserad praktik som kan kopplas samman med informationsrelaterade aktiviteter. Exempelvis förenar Bakardijeva (2009 s. 92f) hur människor använder internet i vardagslivet till vad hon kallar för en potentiell subaktivism (jfr Haider 2012). Det vill säga, det finns en politisk potential även i vardagliga ageranden, så som vid informationsanvändning, vilka kan kopplas till en slags medborgarskapande praktik. Detta bekräftas även av Rivano Eckerdal (2012) i hennes avhandling om unga kvinnors informationskompetens och informationsanvändning i relation till preventivmedelsrådgivning.

Även delaktighet är ett begrepp som kan förstås på olika sätt beroende av teoretisk utgångspunkt och inramning. Även om jag förstår delaktighet som något situationsbundet, behöver jag ändå klargöra dess konceptuella innebörd för att kunna använda det som analytiskt redskap. Jag finner det också betydelsefullt att i detta sammanhang sätta delaktighet i relation till ett vidare samhällsperspektiv, utifrån vilket det också kan förstås som en styrningsform – *participatory governance* (Fischer 2012). Delaktighet blir då satt i nära förbindelse med demokrati och deliberativa ideal och kan förstås som en form av politisk och medborgerlig praktik som under senare år haft stort genomslag på olika nivåer i samhället, vilket jag tidigare delvis redogjort för i avhandlingen och här nedan avser att utveckla vidare.

När delaktighet blir politik

Magnus Dahlstedt (2009, s. 5, 9) skriver om hur decennierna kring millennieskiftet präglats av politisk turbulens och stora förändringar av den svenska välfärdsmodellen. Inom den svenska politiska sfären har ett nytt slags medborgarideal vuxit fram som fokuserar på ”den aktive medborgaren”. Det är ett ideal som betonar vikten av medborgerligt engagemang och delaktighet, vilket Dahlstedt (2009) betraktar inom ramen för en vidare begreppslig konceptualisering kallad *aktiveringens politik*. Det är en politik som med en rad olika tekniker avser att skapa aktiva och demokratiska samhällsmedborgare. Denna aktivering innebär skapandet av ”ansvarstagande medborgare, ansvariga för att staka ut hela sin livsbana (med allt från utbildning och arbete, politik och boende, till

familj och fritid) med utgångspunkt i sina egna ideal, förutsättningar och ambitioner” (Dahlstedt 2009, s 29). Utifrån ett sådant perspektiv får begreppet delaktighet en normativ aspekt där den aktiva och delaktiga medborgaren anses utgöra normen, medan den passiva, icke-deltagande positioneras som avvikande och snarare konstrueras som en belastning för det demokratiska samhällets utveckling (Dahlstedt 2002). Detta kan jämföras med hur individer (i synnerhet från vissa befolkningsgrupper) som inte deltar i offentligt finansierade kulturella aktiviteter, på exempelvis bibliotek och museer, konstrueras som ett problem i europeiska kulturpolicier (Stevenson, Balling och Kann-Rasmussen 2017).

Inom det kulturpolitiska forskningsområdet har ett allt större fokus på delaktighet på olika nivåer i samhället – från policy till verksamhetsnivå – beskrivits som en *participatory turn* (se till exempel Virolainen 2016; Saurugger 2010). Medan olika aspekter av delaktighet har analyserats flitigt inom det kulturpolitiska området (Kann-Rasmussen & Balling 2015; Sørensen 2016; Valtysson 2010), har en liknade *delaktighetsvändning* inte varit lika synlig inom den biblioteks- och informationsvetenskapliga forskningen. När delaktighet stått i fokus för folkbiblioteksforskningen har det snarare handlat om deltagandekultur på biblioteket i vidare mening eller i relation till utvecklingen av bibliotek 2.0 och vad som på engelska brukar benämnas som *the participatory webb* eller *the participatory library* (Casey & Savastinuk 2007; Lankes, Silverstein, Nicholson & Marshall 2007; Nguyen, Partridge & Edwards 2012; Kronqvist-Berg 2014). Denna typ av delaktighet, där användarna går från att använda till att både använda (och konsumera) och själva producera innehåll, har framförallt utvecklats i samspel med den digitala och informationsteknologiska utvecklingen. Begrepp som *prosumers* och *produsage* (Beer & Burrows 2010; Bruns 2008; Ritzer & Jurgenson 2010) har introducerats för att beskriva ett föreställt ändrat och mer jämlikt förhållande mellan producent och konsument, tack vare utvecklingen av den så kallade deltagande webben. Internet som en neutral och demokratisk plats där alla kan delta på lika villkor har emellertid blivit allt mer ifrågasatt i takt med en ökad kunskap om digital ojämlikhet (Isin & Ruppert 2015), och ett internet som i idag i stor utsträckning präglas av några få stora företag som sätter reglerna för människors deltagande.

Deltagarkultur på bibliotek har också till viss del studerats tidigare, i relation till makerrörelsen och DIY-kultur (Barniskis 2013; Claesson, Grenholm, & Östman 2015). Makerrörelsen har sitt ursprung i en slöjd- och hantverkstradition, som under senare år även har kommit att innefatta ny teknologi som 3D-skrivare och elektroniska komponenter. I en Makerspace samspelar såväl gamla som nya traditioner och teknologier. Makerkultur är således en form av DIY-kultur, det vill säga *do it yourself* (på svenska gör-det-själv), där internet spelat en stor roll för en framväxande dela-kultur där alla ska kunna dela med sig av sina tips och instruktionsvideos kring allehanda ting. Vikten av att dela kunskap med varandra framhålls som centralt i makerspace-liknande verksamheter (Claesson, Grenholm och Östman 2015, s. 8f).

I en dansk studie analyserar Hvenegaard Rasmussen (2016, s. 546) tre former av deltagandekultur som han anser vara utmärkande för den samtida folkbiblioteksfären. Den första formen handlar om den deltagande användaren som skapar eget material, delar och nätverkar med andra. Den andra handlar om kommunikation där flervägskommunikation och dialog med användarna står i fokus, snarare än envägskommunikation med biblioteket som avsändare. Den tredje formen av deltagarkultur handlar om hur synen på biblioteksanvändarna förändras när de går från att vara *clients to partners* som ska bidra till bibliotekets innehåll. Hvenegaard Rasmussens (2016) analys, liksom Dahlstedts (2002; 2009), resonemang visar att delaktighet både kan vara ett empiriskt begrepp (att delta i biblioteksverksamhet), samtidigt som det också bär på en normativ laddning (man bör delta). Likaså kan delaktighet både förstås som medel och mål.

Sherry Arnsteins (1969) klassiska delaktighetstrappa (*A ladder of citizen participation*) är en konceptuell beskrivning och kategorisering av hur maktfördelning och medborgares delaktighet i politiska processer kan förstås utifrån åtta olika nivåer, från lägsta till högsta nivå av delaktighet. Medieforskaren Nico Carpentier (2016, 70ff), som placerar sig själv inom området kritisk delaktighetsforskning, anser emellertid att Arnsteins något kategoriska delaktighetstrappa kan vara delvis svår att applicera i ett allt mer komplext samhälle. Enligt Carpentier bör en analys av delaktighet, mer än vad Arnsteins modell möjliggör, utgå från ett processperspektiv

snarare än förstås som ett slutmål eller ett resultat av en sådan process. Carpentiers utgångspunkt i delaktighet som en process samspelar således väl med studiens praktikfokuserade ansats.

Carpentier (2016, s. 71) beskriver två teoretiska perspektiv på delaktighet som har varit framträdande i medieforskningen och som jag också anser vara relevanta för det biblioteks- och informationsvetenskapliga ämnet: ett sociologiskt perspektiv och ett politiskt perspektiv. Utifrån en sociologisk ingång står delaktighet i betydelse deltagande i särskilda sociala processer i fokus och delaktighet studeras således utifrån ett brett perspektiv på mellanmänniskliga interaktioner i kombination med interaktion med text och/eller andra teknologier. Delaktighet utifrån det sociologiska perspektiv som Carpentier (2016) skildrar får därmed en närmast empirisk betydelse där delaktighet innebär att ta eller vara del av något. Utifrån ett politiskt perspektiv handlar delaktighet istället mer om utjämning av maktöjämlikheter i olika former av beslutsfattande processer (Carpentier 2016). Delaktighet i politiskt avseende sätter därigenom fokus på ett jämlikt deltagande i samhällslivet och att minska klyftorna mellan privilegierade och icke-privilegierade grupper i både formella och icke-formella beslutsfattande processer. Detta är att jämföra med Carol Patemans (1970, s. 70f) uppdelning av *partiellt deltagande* och *fullt deltagande* som också utgår från ett politiskt och maktutjämning perspektiv på delaktighet. Med fullt deltagande avser Pateman (1970, s. 70f) ett fullständigt maktutjämning där varje enskild deltagare i en beslutsfattande gemenskap har likvärdig makt. Med partiell delaktighet ges möjlighet att påverka besluten som fattas, men själva beslutsfattandet ligger till syvende och sist hos en av parterna. Emellertid menar Pateman att det är betydelsefullt att den politiska sfären utvidgas till att också omfatta områden och miljöer utanför de formella politiska beslutsfattande instanserna. Det innebär att det finns möjlighet att förstå hur delaktighet, utifrån ett politiskt perspektiv, också kan uppfattas äga rum på andra, alternativa arenor och platser i samhället. Möjlighet till delaktighet på sådana platser menar Pateman (1970, s. 109f) kan leda till en ökad förståelse för, och engagemang i politiska processer även på andra nivåer, så som på nationell, parlamentarisk nivå, liksom de kan tydliggöra kopplingen mellan det privata och det offentliga.

Carpentier (2016, s. 73f) särskiljer delaktighet utifrån ett politiskt perspektiv från de relaterade koncepten engagemang, tillgång och interaktion; koncept som i den mer sociologiska definitionen ofta ses som kompatibla med delaktighet. Även om Carpentier (2016, s. 84f) anser att det sociologiska perspektivet också har fördelar, förespråkar han en mer restriktiv användning av begreppet delaktighet än vad det sociologiska perspektivet gör. Istället argumenterar han för att delaktighet tydligare bör kopplas till ett politiskt perspektiv där den maktutjämnande aspekten är mer framträdande. I avhandlingen förstår jag, i likhet med Ola Pilerot och Jenny Lindberg (2018, s. 23) biblioteket som en alternativ arena (Pateman 1970, s. 110) där delaktighet kan komma till uttryck på olika sätt, både på individnivå och på samhällsnivå. Likaså anlägger jag ett processperspektiv på delaktighet (jfr Carpentier 2016) där jag förstår delaktighet som ett pågående görande som förvisso mycket väl kan syfta till ett specifikt mål, såsom utjämnandet av klyftor i samhället. Däremot gör jag ingen tydlig åtskillnad mellan delaktighet utifrån ett sociologiskt perspektiv respektive ett politiskt perspektiv eftersom jag anser att både perspektiven har sina förtjänster och att aspekter som engagemang, tillgång och interaktion kan vara betydelsefulla i relation till möjliggörandet av delaktighet utifrån ett politiskt och samhälleligt perspektiv.

Liksom Virolainen (2016) är min ambition i föreliggande avhandling att analysera hur delaktighet förstås i en specifik kontext. Det innebär att jag förstår begreppet delaktighet som en situerad konstruktion som tillförs mening i sitt specifika sammanhang och i relation till den praktik eller de praktiker som studeras. I avhandlingen analyseras delaktighet i relation till de verksamheter som står i fokus för studien, med utgångspunkt i teorier om biblioteket som ett öppet offentligt rum (Stigendal 2008; Klinenberg 2018), lärande- och medie- och informationskunnighet (Sundin 2018; Sundin & Rivano Eckerdal 2014); samt medborgarskap som ett görande (Dahlgren 2009; Lister 2007). Som jag tidigare nämnt är Stigendals (2008) studie en inspiration för hur jag använder mig av begreppet delaktighet som analytisk lins. I sin studie kopplar Stigendal (2008, s. 49) begreppen innanförskap och utanförskap till teorier om integration och menar att det finns olika former av integration i samhället. Han använder sig av begreppen systemintegration och social integration där det förstnämnda

handlar om att vara integrerad i systemet och det så kallade ”maskineriet”, medan det sistnämnda snarare kretsar kring relationer och gemenskaper som människor väljer att ingå i frivilligt (Stigendal 2008, s. 49).

Stigendal (2008, s. 51, 101) menar vidare att distinktionen mellan systemintegration och social integration också kan karaktäriseras som skillnaden mellan hård och mjuk integration. Hård och mjuk integration kan därför översättas med hårt respektive mjukt innanförskap. Den hårda delen räknar han som *faktisk delaktighet* och den mjuka mer vid *känslan av delaktighet* (2008, s. 51). Möjligheten att komma till tals med bibliotekspersonal och få hjälp på biblioteket kan på så sätt innebära en bekräftelse på ens faktiska delaktighet i bibliotekets sociala sammanhang och därmed också i samhället (2008, s. 74, 98). Det personliga mötet är således en förutsättning för en typ av delaktighet där bibliotekspersonal spelar en viktig roll, men även platsen är här av betydelse, något som jag kommer att utveckla vidare i nästa avsnitt. De låga barriärerna och den svaga maktutövningen kan eventuellt bidra till att göra biblioteket till en plats för möten mellan samhällets innanförskap och utanförskap (Stigendal 2008, s. 97f). I min studie är det den faktiska delaktigheten som står i fokus, det vill säga huruvida bibliotekens arbete med att verka för att öka kunskapen om hur informationsteknik kan användas för kunskapsinhämtning, lärande och delaktighet i kulturlivet (SFS 2013: 801, 7§) kan utgöra en beståndsdel i en sådan form av delaktighet. Även biblioteket som plats är här av betydelse, det vill säga hur folkbiblioteket som ett öppet, offentligt rum förstås i relation till görandet av demokrati och delaktighet.

Ett kritiskt perspektiv på den offentliga sfären

I förgående kapitel diskuterade jag hur folkbibliotekets demokratiska potential kan kopplas till Jürgen Habermas teori om den offentliga sfären (Aabø, Audunson, & Vårheim 2010; Audunson 2005; Løjdal 2004; Bushman 2003). Teorin om den offentliga sfären, som den utvecklades av Habermas (1964/1974, s. 49–55), beskriver ett idealt och eftersträvänsvärt utrymme i samhället, frikopplat från statliga, privata eller kommersiella intressen, där människor fritt kan diskutera gemensamma angelägenheter och

samhällsfrågor, för att på så sätt komma fram till en konsensus kring ett gemensamt bästa. Nancy Fraser (1990) för fram ett kritiskt perspektiv på Habermas teori och föreslår istället en *post bourgeois public sphere* i vilken hon pekar på en ökad sammanblandning av stat och civilsamhälle, något som hon också ser som positivt för den demokratiska utvecklingen i samhället och för en ökad inkludering. Fraser lyfter också den ytterst centrala frågan om makt och vem som egentligen ges möjlighet till deltagande i det offentliga rummet. Utifrån ett perspektiv på bibliotekets demokratiska potential i relation till funktionen av ett offentligt rum och en plats för lärande, menar jag att det är viktigt att anlägga ett kritiskt perspektiv för att bland annat kunna identifiera betydelsen av social jämlikhet för deltagande. Min avsikt är att med inspiration från Frasers kritiska perspektiv genom avhandlingen bidra till en mer nyanserad och kritisk diskussion om bibliotekets samtida demokratiska roll och som en plats för delaktighet.

Social jämlikhet som förutsättning för delaktighet

Utifrån en mer kritisk belysning av den offentliga sfären blir det nödvändigt att se till maktaspekter av vem eller vilka som har tillgång till en sådan plats eller sfär och vem som tillerkänns ett diskursivt utrymme i samhället, oavsett platsens formella öppenhet. Fraser (1990, s. 63f) menar till exempel att Habermas idé om den offentliga sfären bortser från att det är en sfär som aldrig varit tillgänglig för alla då faktorer som kön, klass och etnicitet har spelat och spelar en roll för vem som kan och tillåts delta i det offentliga samtalet oavsett dess formella öppenhet. Fraser (1990, s. 65f) anser vidare att idén om den offentliga sfären bortser från social jämlikhet som en nödvändighet för deltagande och hon motsätter sig också Habermas föreställning om enbart *en* offentlig sfär. Hon skriver (1990, s. 66): "I contend that in stratified societies, arrangements that accommodate contestation among a plurality of competing publics better promote the ideal of participatory parity than does a single, comprehensive, overarching public." Fraser menar att där det finns social ojämlikhet kommer deliberativa processer i den offentliga sfären som regel att vara till den dominerande gruppens fördel. Verklig delaktighet i ett pluralistiskt, mångkulturellt samhälle kräver istället en mångfald av överlappande

offentligheter som möjliggör att fler kan komma till tals: mötesplatser i form av föreningar, organisationer och sociala rörelser. Sådana platser kan ha en mobiliserande kraft genom att människor kan mötas kring gemensamma intressen och behov. Det utesluter emellertid inte att det ändå bör finnas en strävan efter att skapa arenor för att diskutera gemensamma angelägenheter där alla kan göra sina röster hörda, men detta förutsätter i sin tur social jämlikhet (Fraser 1990, s. 69, 77).

Utifrån ett demokratiperspektiv samspelar Frasers (1990) kritiska analys av Habermas offentliga sfär med Chantal Mouffes teori om pluralism och motstridighet som demokratins livsluft, det vill säga en syn på demokrati som process karaktäriserad av motstridiga röster, kamp och politisk konflikt. Rivano Eckerdal (2017) utgår från Mouffes agonistiska demokratisyn i sin analys av ändringen av portalparagrafen i den nya bibliotekslagen i skrivningen från medborgare till *alla*. Den tidigare bibliotekslagen från år 1996 (SFS 1996:1596) fastslog att alla medborgare skulle ha tillgång till biblioteksservice, vilket i den nya lagen är ersatt med att "Biblioteksverksamhet ska finnas tillgänglig för alla" (SFS 2013:801, § 2). I ljuset av Mouffes argument menar Rivano Eckerdal att ändringen från medborgare till *alla*, öppnar för ett mer inkluderande bibliotek där ett formellt medborgarskap inte ska behöva vara en förutsättning för att använda biblioteket. Såväl social jämlikhet som inkludering är, vilket Rivano Eckerdal framhåller, betydelsefulla aspekter för demokratiutvecklingen utifrån ett pluralistiskt agonistiskt demokratiperspektiv (2017, s. 1021). Genom ändringen från medborgare till *alla* menar hon att biblioteket stärker sin politiska roll i en tid där många människor tvingas fly sina hemländer för att söka asyl i Europa och Sverige (2017, s. 1021). Många människor lever idag, i såväl Sverige som andra europeiska länder, av olika anledningar utan formellt medborgarskap, vilket gör att möjligheterna till skolgång, vård och annan service från samhället riskerar att försämrats avsevärt.

För att få tillgång till flera av våra samhällsinstitutioner krävs i många fall ett juridiskt medborgarskap, vilket kan hindra människor från att åtnjuta sina mänskliga rättigheter om ett sådant saknas (Lundberg & Spång 2016; Arendt 2016 [1951], kap. 9). Genom att biblioteket är öppet för *alla*, såväl medborgare som icke-medborgare, menar Rivano Eckerdal att institutionens demokratiska roll i samhället stärks. I linje med Rivano

Eckerdals resonemang, undersöker jag i en annan studie tillsammans med Anna Lundberg (2018) fristadspraktiker på folkbibliotek i Sverige, Norge och Danmark. Detta gör vi bland annat med utgångspunkt i formuleringen i den svenska lagtexten om att biblioteksverksamhet ska finnas tillgänglig för alla och hur man på en del svenska bibliotek uttryckligen erbjuder bibliotekets resurser till personer som saknar formella uppehållstillstånd i landet. I studien synliggörs hur detta kan förstås som en form av motståndshandling gentemot en rådande ”deportationsregim” (De Genova & Peutz 2010). Härtill kan fristadspraktikerna förstås som en medborgarskapande praktik, det vill säga när medborgarskap ses som en handling fränkopplad juridisk status, något som relaterar till Hannah Arendts reflektion om att rättslöshet inte är absolut. Genom att människor agerar tillsammans i det offentliga rummet kan ett (tillfälligt) utrymme skapas där mänskliga rättigheter kan *göras* i en slags kollektiv politisk praktik, ”a space of apperance” (Arendt 1958, s. 198f).

Biblioteken får en tydlig demokratisk funktion genom att de så klart och uttryckligt tillgodoser rätten till information för alla. Med andra ord sker i fristadspraktikerna ett konstituerande av de mänskliga rättigheterna i en lokal kontext, genom den kommunala institutionen folkbibliotek. På så sätt menar vi (Lundberg & Dahlquist 2018) att en ny roll kan öppnas för kommunala och lokala institutioner som tillgängliggörare av transnationella rättigheter, utan koppling till de nationella. En förhoppning med föreliggande avhandling är att i likhet med ovannämnda studie, ytterligare stärka och utveckla förståelsen för mänskliga rättighetsaspekter i det biblioteks- och informationsvetenskapliga ämnet.

Platsen som förutsättning för delaktighet

I analysen tar jag även utgångspunkt i Eric Klinenbergs (2018) förståelse av biblioteken som en del av en social infrastruktur. Den sociala infrastrukturen utgörs av fysiska platser och organisationer som bidrar till att forma hur människor interagerar med varandra (2018, s. 5). Social infrastruktur är därmed inte detsamma som socialt kapital. Medan socialt kapital handlar om mellanmänskliga relationer och sociala nätverk, samt de normer för ömsesidighet och pålitlighet som uppstår ur dem (se Putnam

2006, s. 18), utgör den sociala infrastrukturen snarare de fysiska platser där sådana relationer och nätverk kan uppstå. Det handlar om en infrastruktur (som när den är stabil och fungerar) främjar kontakter, utgör ett stöd och möjliggör för olika former av samarbeten. Tillgången till en social infrastruktur har visat sig betydelsefull för hur bra människor klarar sig vid olika former av extrema situationer, vilket gör att den också samspelar med begreppet resiliens.

Resiliens kan förstås som vägar för städer, eller i det här fallet institutioner, att svara på förändringar utifrån och på urbaniseringens utmaningar, genom att vara diversifierade och flexibla (Dudley 2013, s. 2, 10), vilket på engelska brukar benämnas för *community resilience*. Begreppet kan också översättas till en form av motståndskraft. Resiliens är ett begrepp som är vanligt förekommande i samband med miljökatastrofer och dylikt, men som kan användas även vid mindre extrema situationer för att analysera hur exempelvis städer anpassar sig till nya förhållanden. Resiliens kan förstås som till vilken grad ett komplext system är flexibelt nog att svara på – och anpassa sig till – utifrån kommande förändringar (eller kriser), med en bibehållen struktur och funktion. Det vill säga, hur städer kan möta samtidens och framtidens globala, såväl miljömässiga som ekonomiska och sociala utmaningar (Dudley 2013). Utifrån ett socialt eller samhällsligt perspektiv kan resiliens definieras som: ”[t]he existence, development, and engagement of community resources by community members to thrive in an environment characterized by change, uncertainty, unpredictability, and surprise” (Magis 2010, s. 402). Ett samhälles förmåga att kunna möta snabba och ibland överraskande förändringar är således en central del i utvecklandet av socialt hållbara städer.

Tidigare forskning kring folkbibliotek och resiliens är relativt begränsad. Det finns ett antal studier som undersöker bibliotekens roll i återuppbyggnaden av städer efter miljömässiga katastrofer samt i relation till socialt kapital (Jaeger, Langa, McClure & Bertot 2006²⁰; Veil & Bishop 2014; Vårheim 2015, 2017). Både Vårheims (2017) och Veil och Bishops (2014) studier pekar på kopplingen mellan bibliotek och resiliens utifrån ett samhällsperspektiv, men efterfrågar också fler empiriska undersökningar

²⁰ Jaeger, Langa, McClure & Bertot 2006 använder sig dock inte av det specifika begreppet resiliens.

på området. I min studie använder jag mig av begreppet för att analysera hur biblioteket ställer om och anpassar sin verksamhet under delvis förändrade förhållande för att därigenom bidra till social hållbarhet.

Sammanfattning och framåtblick

I min avhandling finns en nära koppling mellan studiens teoretiska perspektiv och de metoder jag använt mig av för att genomföra studien. Praktikteorin bör i det här fallet ses som en verktygslåda där flera metoder och teoretiska perspektiv kan vara relevanta beroende på föremålet för ens forskning (Nicolini 2012). De teoretiska perspektiv som jag tar hjälp av för att genomföra analysen är som beskrivits nyinstitutionell teori med fokus på identitetskonstruktion samt perspektiv på medborgarskapande, delaktighet och demokrati. I avhandlingens tidigare forskningsdel har också teoretiska resonemang kring folkbildning, lärande och digitalisering initierats, vilka jag kommer att återvända till och vidareutveckla i avhandlingens resultat- och analyskapitel.

Val av metod är något som i hög utsträckning styrs av de frågor som står i fokus för en studie samt av kunskapsintresset (se till exempel Alvesson & Skoldberg 2008; Flyvbjerg 2011). I mitt fall kan studien sägas ha en explorativ ansats då jag söker utforska hur folkbibliotekets demokratiska arbete kan ta sig uttryck i en tid då folkbiblioteket, liksom samhället i övrigt, står inför en rad utmaningar som bland annat kan kopplas till digitalisering och användning av ny teknik. Eftersom min studie kretsar kring frågor om hur ett sådant arbete *görs* har jag valt att arbeta med en etnografisk metod bestående av intervjuer, observationer och dokumentanalys. I nästa kapitel övergår jag till att beskriva hur jag gått tillväga i genomförandet av studien.

4. Metod och empiriskt material

Etnografin som redskap

Etnografiska metoder har under senare år använts i allt större utsträckning även utanför etnologin och antropologin, de ämnesdiscipliner som traditionellt har förknippats med etnografin. Inom biblioteks- och informationsvetenskapen har etnografisk metod bland annat använts av forskare för att studera informationsaktiviteter i grundskolan (Lundh 2011), omvandlingsarbete på folkbibliotek (Carlsson 2013), informationspraktiker kopplade till standarder för hjärt- och lunggräddning (Lindh 2015) samt lärarstudenters användning av digitala redskap i utbildningen (Hanell 2019). En ökad användning av etnografisk metod inom flertalet skilda ämnesdiscipliner kan också ses i ljuset av en så kallad praktikteoretisk vändning inom en rad vetenskaper (se till exempel Schatzki, Knorr-Cetina & Savigny 2001), däribland biblioteks- och informationsvetenskap.

Etnografin är, som Alvesson och Sköldberg (2008, s. 178) skriver, ingen sammanhållen metodologi, utan anger en allmän forskningsinriktning som kan ta sig uttryck på olika sätt och genom olika tekniker. Utmärkande för etnografiska undersökningar är intresset för vardagsnära praktiker i dess naturliga miljö (jfr Kaijser 2011, s. 38; Alvesson & Sköldberg 2008, s. 177). Den etnografiska metoden är därför nära sammanbunden med att göra fältarbete. Ett fält kan avgränsas på flera sätt och kan till exempel utgöra en specifik geografisk plats, en arbetsplats eller en viss gemenskap. Ett fält kan således förstås som ramen inom vilken forskaren söker sin kunskap (Kaijser 2011, s. 39). Barbara Czarniawska (2014, s. 19) menar att den vändning som skett mot praktiker i modern samhällsteori gör att

det vi kallar fältarbete vanligen betecknar studiet av ett praktikfält, det vill säga en beskrivning av en specifik praktik. Ett praktikfält kan exempelvis vara en samhällelig institution som folkbibliotek: en plats där människor arbetar, möts och utför olika slags aktiviteter.²¹ I mitt avhandlingsarbete är det således folkbibliotek som utgör fältet, medan den etnografiska metoden består av deltagande observationer på de olika biblioteken där jag valt att förlägga min studie, intervjuer och samtal med medarbetare och bibliotekschefer på respektive bibliotek samt analys av olika typer av verksamhetsrelaterade dokument, vilka också de är en del av praktiken.

Att närma sig fältet

Den etnografiska metoden kännetecknas av ett öppet och explorativt tillvägagångssätt, vilket också har varit utmärkande för min egen process. När jag påbörjade min studie, hösten 2013, hade den nationella kampanjen *Digidel* just avslutats. Kampanjen syftade till att öka den digitala delaktigheten i Sverige och hade en uttalad demokratisk agenda då digital delaktighet, enligt kampanjen, ansågs vara ett krav för en ”väl fungerade demokrati” (Digidel 2018a). Bland de främsta aktörerna inom Digidelkampanjen var de svenska folkbiblioteken. Efter att kampanjen hade avslutats fortsatte den verka vidare i form av ett nätverk lett av ett samverkansråd med representanter från olika instanser. Nätverket arbetar exempelvis med de återkommande kampanjveckorna *ALL DIGITAL week*²² och *eMedborgarveckan* som syftar till att utveckla människors digitala färdigheter, samt med utvecklingen av *DigidelCenter*²³ runt om i Sverige, inte sällan i anslutning till bibliotek eller medborgarkontor (Digidel 2018b).

21 Ett praktikfält är därmed inte samma sak som den nyinstitutionella teorins definition av ett organisationsfält, även om ett praktikfält och ett organisationsfält skulle kunna sammanfalla i en specifik studie beroende av hur forskaren avgränsar praktikfältet.

22 Tidigare kallad *Get online week*.

23 Det första *DigidelCentret* utvecklades i Motala (med ekonomiskt stöd från Internetstiftelsen). Därefter har konceptet spridit sig till andra platser i landet (Digidel 2018b).

För att få en överblick över aktuella verksamheter och projekt på folkbibliotek med syfte att öka den digitala delaktigheten tog jag våren 2014 kontakt med Kungliga bibliotekets (KB:s) representant i samverkansrådet. På så vis fick jag en överblick av ett antal olika verksamheter och projekt som var aktuella vid den tidpunkten. Under 2014 påbörjade även Statens medieråd en satsning kring medie- och informationskunnighet, som bland annat involverade folkbiblioteken. Genom att kontakta ansvarig för medie- och informationskunnighets-satsningen på Statens medieråd fick jag även därifrån en lista över de folkbibliotek som anmält sig till satsningen i södra Sverige²⁴. På så sätt fick jag en god överblick av fältet, det vill säga av verksamheter som kunde vara relevanta för mig att studera utifrån studiens syfte. Under 2014 påbörjade jag även fältstudierna.

Till en början närmade jag mig fältet brett genom att besöka olika folkbibliotek under *Get online week* och *eMedborgarveckan*. Jag deltog också i konferenser och nätverksträffar, bland annat kring bibliotekens arbete med e-serviceverkstäder, digital delaktighet och e-tjänster. Detta gav mig en bra överblick av olika verksamheter, samtidigt som jag fick möjlighet att prata med bibliotekspersonal och andra relevanta aktörer, göra observationer och samla in textmaterial. Initialt vägledades min studie av frågor av både empirisk och teoretisk karaktär, så som: hur kan vi förstå folkbildning i en samtida folkbibliotekskontext och hur kan folkbildning kopplas till den demokratiska processen? Frågor av mer empirisk karaktär handlade snarare om vad som ingår i en folkbildningspraktik – både vad gäller mänskliga aktörer och materiella inslag och vilken betydelse dessa får. Detta innebar att problematiseringen därefter ägde rum i interaktion med fältet (se Charmaz 2006, s. 14ff), det vill säga jag anpassade mig efter fältet och ställde nya frågor allt eftersom de uppenbarade sig. Vissa frågor som jag haft från början lades på så sätt åt sidan efter hand. Det innebar att jag antog ett utforskande förhållningssätt snarare än ett utfrågande (Rennstam & Wästerfors 2015, s. 34).

24 Redan från början avgränsades studien av praktiska skäl till folkbibliotek i södra Sverige. Med södra Sverige avses i detta fall den region som också benämns som Mellansverige, men som geografiskt sett kan anses tillhöra södra Sverige.

Efter hand som fältarbetet pågick och jag tillägnade mig mer kunskap om området avgränsades och specificerades forskningsfrågorna allt mer, liksom urvalet av verksamheter som jag ville studera närmare. Detta ledde mig slutligen fram till tre verksamheter på folkbibliotek där lär- och skapandeverksamhet äger rum med ett uttalat syfte att arbeta för ökad delaktighet och inkludering, om än på olika sätt. Samtidigt som verksamheterna delvis är av olika karaktär kan de ändå betraktas och analyseras som en praktik, på grund av sina gemensamma institutionella, historiska, sociala och till viss del materiella förutsättningar (se Gheradi 2012, s. 49), vilket jag tidigare diskuterat avhandlingens teorikapitel. Det handlar om verksamheter som skulle kunna påträffas i likande former på andra bibliotek och som därmed är representativa exempel, men som också visar på den variation av informellt lärande som äger rum vid folkbibliotek runt om i landet.

De verksamheter som står i fokus för studien utgörs av:

- Ett *Lärforum* med fokus på digitala läraaktiviteter riktade mot vuxna (Storköping).
- En verksamhet på folkbibliotek som riktar sig till nyanlända flyktingar och invandrare med undervisning kring internet, e-tjänster och biblioteksinformation som en del av samhällsorienteringen (Mellanköping).
- Skapandet av ett så kallat makerspace eller *Skapandeverkstad* (Lillköping).

Syftet med att välja tre olika verksamheter på tre olika folkbibliotek är att exemplifiera hur folkbibliotekens arbete med lärande- och skapandeverksamhet kan komma till uttryck på varierande sätt, samtidigt som min ambition har varit att studera verksamheterna som en del av gemensam folkbildningspraktik. Att jag valt att studera tre verksamheter innebär också ett mer varierat material än om jag enbart valt att närstudera en verksamhet. Verksamheterna som står i fokus för studien befinner sig också tidsmässigt i olika faser av sitt arbete med lärande- och skapandeverksamheter, vilket ger materialet ytterligare bredd.

Det är ovanstående verksamheter som framförallt står i fokus för studien, men jag har vid fältstudierna på respektive bibliotek delvis också studerat anknyttande verksamhet som involverar att ge användare stöd och hjälp i användningen av bibliotekets digitala resurser, exempelvis genom att jag observerat vilka frågor som bibliotekspersonalen möter i det dagliga arbetet på biblioteket och genom att jag studerat hur biblioteksrummet tas i bruk av besökarna när det gäller användningen av digitala resurser och informations- och kommunikationsteknologi. På biblioteket där man befinner sig i startfasen av ett makerspace har jag också gjort observationer under den så kallade *eMedborgarveckan*, som på det biblioteket kallades för *Digitala veckan*. Likaså har jag deltagit i delar av den verksamhet som har arrangerats under den europeiska kampanjveckan *Get online week* på det bibliotek som arbetar med samhällsorienteringen, liksom i SFI²⁵-visningar på biblioteket. Sammantaget har observationerna gett mig möjlighet att sätta respektive verksamhet i en bredare kontext och gett mig en ökad förståelse av hur biblioteken arbetar med digitala frågor, stöd och handledning utifrån ett vidare perspektiv. En av etnografins huvudkaraktäristiska är användandet av olika metoder och källmaterial för att komma nära, förstå och förklara ett visst socialt fenomen utifrån deltagarnas perspektiv (Hörnefeldt 2011, s. 236).

Tillvägagångssätt

Mitt primära empiriska material består av 17 transkriberade intervjuer²⁶ med bibliotekschefer, bibliotekarier, bibliotekspersonal och andra aktörer som varit involverade i de olika verksamheterna där närstudierna är gjorda (samt ytterligare två inspelade samtal), fältanteckningar från observationer

25 SFI, svenska för invandrare, är en utbildning inom den kommunala vuxenutbildningen. Utbildningen syftar till att eleverna ska lära sig att kommunicera på svenska, använda digital teknik samt ha ett källkritiskt förhållningssätt. Man har rätt att delta i SFI från det att man har fyllt 16 år, är bosatt i Sverige och saknar grundläggande kunskaper i det svenska språket (NE 2019).

26 Elva av intervjupersonerna är bibliotekarier, tre av dessa är bibliotekschefer. Tre av intervjupersonerna är verksamma vid bibliotek, men har inte bibliotekarieutbildning. En intervjuperson är samhällskommunikatör, en är samordnare för samhällsorienteringen och en är projektledare vid Länsbiblioteket (nuvarande Regionbiblioteket).

vid de olika biblioteken samt olika styrdokument som är kopplade till verksamheterna. När det gäller styrdokumentet har jag studerat dessa för att bilda mig en uppfattning om – och i sådana fall i vilka sammanhang – begrepp som delaktighet, folkbildning och demokrati, förekommer. Det är emellertid ingen dokumentstudie såtillvida att jag har djupanalyserat de olika styrdokument som folkbiblioteken har att förhålla sig till. Däremot har jag ställt frågor kring hur deltagarna i studien tänker kring de olika styrdokumentet i arbetet med olika former av lär- och skapandeverksamheter och i relation till demokratiuppdraget; är styrdokumentet något som de själva reflekterar över och påverkas av i arbetet med olika former av lärande för en ökad delaktighet och i verksamheten i stort? Det innebär att jag i min analys varit intresserad av hur deltagarna i studien beskriver styrdokumentens roll i relation till bibliotekets demokratiska funktion och i arbetet med digital delaktighet, inte primärt själva diskursen kring dessa skrivningar i lagtext och övriga relevanta dokument.

Jag har också låtit intervjuerna med deltagarna kompletteras av observationer och informella samtal med bibliotekspersonal och emellanåt även med deltagare i de olika verksamheterna, något som jag menar har bidragit till att materialet blivit än mer informationsrikt och varierat (jfr Fägerborg 2011, s. 85). Vid intervjuerna har jag varit mån om att ge intervjupersonerna möjlighet att fördjupa och utveckla sina tankar kring de ämnen som tagits upp. Vid intervjutillfällena har jag utgått från en intervjuguide som delvis har anpassats efter de olika verksamheternas innehåll, även om ett antal nyckelfrågor varit desamma vid samtliga intervjuer.²⁷ Intervjuguiden har därmed fungerat som ett stöd i intervjusituationen och inte som något jag bokstavligen har behövt följa. Jag har istället strävat efter att ge intervjupersonerna möjlighet att tala så fritt som möjligt om sitt arbete med lär- och skapandeverksamheter och sin syn på delaktighet och bibliotekets demokratiska funktion. Jag förstår intervjusituationen som en social praktik där kunskap konstrueras i en gemensam relationell process. Samtidigt är jag medveten om att intervjun i sig är en speciell situation som påverkas av en rad faktorer såsom den ojämlika maktrelationen mellan intervjuare och intervjuperson (Kvale & Brinkmann 2009, s. 48). Jag har vinnlagt mig om att försöka vara lyhörd och bekräftande

27 Se bilaga 1.

i intervjusituationen liksom att i analysen av intervjumaterialet arbeta med ett förståelseinriktat perspektiv, även om jag inte ser att detta också utesluter en förklarande ansats. Samtliga intervjuer har spelats in och transkriberats i sin helhet. Längden på intervjuerna har varierat mellan en och två timmar och samtliga har ägt rum på deltagarnas respektive arbetsplats. Jag valde att intervjua de personer med bäst insikt i verksamheterna som står i fokus för studien, men också deras chefer för att även få med deras perspektiv på verksamheterna och på bibliotekens samtida roll och uppdrag. När jag i avhandlingen citerar från intervjuer och samtal har jag redigerat dessa språkligt för att underlätta förståelsen, men utan att ändra i den huvudsakliga innebörden. Samtliga namn på deltagarna i studien är fiktiva och även stadsnamnen är fingerade. De tre olika biblioteken kallas för *Storköpings bibliotek*, *Mellanköpings bibliotek* och *Lillköpings bibliotek*.

I mitt avhandlingsarbete har jag under mer än två år gjort observationer i de verksamheter som står i fokus för avhandlingen, men jag har även deltagit i konferenser och på nätverksträffar som berör avhandlingsämnet.²⁸ Vid konferenser och nätverksträffar har jag framförallt deltagit för att få en bredare förståelse för ämnet och den aktuella diskussionen inom professionsfältet. I mitt fältarbete kan man säga att jag pendlat mellan att vara alltifrån en aktiv deltagare till att inta mer av en åskådarroll. Mitt eget deltagande ska i det här fallet inte förstås som att jag deltagit i verksamheterna på samma sätt som de personer som kommit till biblioteket för att gå en kurs i källkritik eller samhällsorientering. Snarare har jag som forskare deltagit i den sociala interaktionen genom att exempelvis samtala med deltagare och bibliotekspersonal (jfr Fangen 2011, s. 37; Davies 2008, s. 5). Det är samtal som ibland skett i de specifika lärsituationer som jag observerat, men också i fikarummet, på lunchen eller när jag följt med någon i personalen i dennas dagliga arbete. När jag intagit mer av en åskådarroll har jag suttit med i rummet och lyssnat medan jag iakttagit skeenden och händelser, väl medveten om att min närvaro – trots minimal interaktion med deltagarna – på olika sätt kan ha påverkat deltagarnas handlingar eller icke-handlingar.

28 Under 2015–2016 gjorde jag deltagande observationer i verksamheterna vid 22 tillfällen, en halv till en hel dag per tillfälle. Utöver det tillbringade jag under hösten 2015 även en vecka i respektive verksamhet för att på så sätt få ytterligare inblick i den dagliga verksamheten.

Ett sätt att förhålla mig mellan det objektiva och det subjektiva har varit att föra noggranna anteckningar kring iakttagelser i rummet. Jag har fört anteckningar kring vad bibliotekspersonalen gör och säger, besökarnas aktiviteter och frågor till personalen, de materiella förutsättningarna på platsen men också kring mina samtal med såväl personal som besökare. För att skriva fältanteckningar har jag använt mig av en kombination av två strategier: en där jag har antecknat det som varit mest iögonfallande eller det jag ansett vara viktiga händelser (*salient*), och en där jag försökt att göra så fullständiga och kronologiska anteckningar som möjligt (*comprehensive*) (Wolfinger 2002, s. 89–91). Följande aspekter har väglett observationsanteckningarna: Vilken är den fysiska platsen? Vilka är de involverade aktörerna – såväl mänskliga som materiella? Vad gör och säger aktörerna, vilken är deras roll? Tidsaspekten – hur länge pågår olika händelser och aktiviteter? Vad vill de olika aktörerna uppnå? Vilka känslor kommer till uttryck i olika händelser och aktiviteter?

Jag har även gjort en uppdelning i mina anteckningar där jag utförligt har gjort löpande beskrivningar av det som jag sett och hört i verksamheterna där jag befunnit mig samtidigt som jag också har skrivit ner mina intryck, reflektioner och tolkningar kring det som har hänt. Fältanteckningarna har därmed disponerats i en beskrivande och en reflekterande del (jfr Kaijser 2011, s. 59f). Jag har även i en avslutande del skrivit ner övergripande reflektioner och eventuella frågor som väckts under observationerna i relation till forskningsfrågorna och avhandlingens syfte, men också kring mina egna känslor och reaktioner i samband med observationerna. Detta arbetssätt har varit ett sätt att skapa systematik i observationerna som ligger till grund för min analys, men också ett försök att sätta ord på saker som inte är direkt synliga, även om det inte alltid varit möjligt.

Hur materialet vuxit fram

Den danska sociologiforskaren Tea Bengtsson (2014, s. 730) menar att trots att forskarens roll när det gäller observationer har kommit att uppmärksammas allt mer i metodlitteraturen under senare år, har inte lika mycket skrivits om hur empiriskt material faktiskt skapas. Ett empiriskt material består inte enbart av forskarens fältanteckningar eller transkriberade

intervjuer, utan är också något som uppstår i relationella processer på fältet och som därför inte enbart kan reduceras till språkliga produkter. Det också finns en form av "tyst data" (*silent data*) som innebär att man som forskare alltid har mer kunskap om fältet eller platsen där studien äger rum än vad som framkommer i fältanteckningarna. Tyst data kan bestå av de små detaljerna som kanske inte kommer med i anteckningarna eller av större strukturella mönster som inte kommer till uttryck i enstaka observationer eller intervjuer, utan snarare är en del av upplevelsen som helhet (jfr Frykman & Gilje 2009, s. 13–15). Det kan också handla om känslor som uppstår på platsen eller förnimmelser av något som kan vara svårt att uttrycka på ett adekvat sätt i fältanteckningar (Bengtsson 2014, s. 739). Bengtssons reflektioner kring tyst data blev ett sätt för mig att begreppsliggöra en slags internaliserad kunskap som jag både tillägnat mig genom mina långvariga fältstudier, men också från viss tidigare erfarenhet av att själv arbeta som bibliotekarie och från min utbildning i biblioteks- och informationsvetenskap. Det är en slags tyst kunskap som inte alltid kommit till uttryck i fältanteckningarna, men som jag ändå tagit med mig in i analysen.

Ibland har jag skrivit ner fältanteckningarna i en anteckningsbok, men ofta har det varit möjligt att använda en laptop, då jag exempelvis suttit bredvid bibliotekarierna i informationsdisken, i datorrummet vid ett undervisningstillfälle eller i en soffa vid den digitala läraavdelningen på biblioteket. Eftersom datorn är ett vanligt inslag i samtliga miljöer där jag har gjort observationer har det stundtals också känts mer naturligt att använda en laptop än en anteckningsbok. Vid tillfällen då det varit lugnt på biblioteket, då det inte kommit några direkta frågor från besökare eller varit någon användare som behövt hjälp, har det också gett mig möjlighet att dra mig undan något och skriva, även om jag fortsatt befunnit mig i det fysiska rummet.

När det gäller lärtillfällena för nyanlända flyktingar och invandrare kring internetanvändning och e-tjänster hålls dessa på deltagarnas modersmål. Vid de fem tillfällen då jag närvarade under 2015 och 2016 var språken tigrinja och arabiska. Det innebar begränsade möjligheter för mig att förstå vad som sades. Emellertid ansåg jag mig ändå kunna följa med i undervisningsmomenten genom att jag fick tillgång till samma material

som deltagarna fast på svenska. Det gjorde att jag kunde se vad man pratade om, vid vilka moment det kom mycket frågor och när man behövde hjälp. Samhällskommunikatörerna som höll i lärtillfällen kunde också översätta när det var något jag undrade över. Vid pauserna stämde jag av med samhällskommunikatörerna eller annan personal som medverkat, för att se om jag uppfattat saker rätt, och fick på så vis även möjlighet att ställa kompletterande frågor.

Flera av biblioteksanvändarna och deltagarna har visat intresse och nyfikenhet för min studie. Det har i sin tur öppnat för en mängd samtal med användare kring olika ämnen som framför allt har rört deras biblioteksanvändande eller användandet av digital teknik och digitala tjänster. Observationerna kan på så vis beskrivas som deltagande i bemärkelsen att jag diskuterat och samtalat med deltagare och bibliotekspersonal vid observationerna, före och efter undervisningstillfällen och vid fikapauser. Ingrid Fioretos (2009, s. 43), som i sin avhandling gör en etnografisk studie på en vårdcentral, skriver att samtal, till skillnad från intervjuer, karaktäriseras av en informell ton och påbörjas och avslutas mer ostrukturerat. I Fioretos studie har samtalen med personalen på vårdcentralen spelat en betydelsefull roll, på samma sätt som jag anser att samtalen med bibliotekspersonal varit viktiga för min egen studie. Fioretos (2009, s. 43) skriver: "Samtalet är en viktig metod som tillåter fikarummets dialog att tillmätas betydelse för en förståelse av vad som sker på Lyran [vårdcentralen, *mitt tillägg*]. I detta skapas en förståelse för hur personalen förhandlar sig själv och skapar sig själv i förhållande till andra." Allt eftersom jag spenderat mer tid i de olika verksamheterna, har i synnerhet de mer eller mindre informella samtalen med bibliotekspersonalen – i fikarummet, i pauserna, på rundvandringar i biblioteket eller i informationsdisken – kommit att utgöra en allt viktigare del av materialinsamlingen. Jag har under observationerna upplevt att det finns ett stort intresse bland bibliotekspersonalen att diskutera de frågor som står i fokus för avhandlingsarbetet och kring bibliotekets roll i samhället, aspekten att vilja diskutera har jag också tagit med mig in i analysen.

Etiska överväganden och att göra fältstudier i ett öppet rum

Vid etnografiska forskningsmetoder, så som vid intervjuer och deltagande observation, läggs särskild vikt vid kunskapandet som en relationell process (se till exempel Bengtsson 2014; Kvale & Brinkmann 2009; Angrosino & Rosenberg 2011), det vill säga betydelsen av att man som forskare själv utgör en integrerad del av forskningsprocessen och det som studeras vid såväl intervjuer som observationer är viktigt att förhålla sig till. Det innebär också att etnografisk forskning kräver ett stort mått av självreflektion (Alvesson & Skoldberg 2008, s. 186; Davies 2008). Detta är naturligtvis en viktig aspekt i all kvalitativ forskning, men av särskild vikt vid studier där man som forskare blir del av ett socialt sammanhang. De mer reflekterande delarna av anteckningarna har således ofta handlat om de etiska aspekterna av att göra observationer där i synnerhet två saker varit återkommande: dels min egen koppling till fältet, dels vad det innebär att göra observationer i ett öppet, publikt rum såsom på ett folkbibliotek.

Min egen erfarenhet av att arbeta som bibliotekarie och min ämnesmässiga tillhörighet till fältet har varit ett sätt för mig att smälta in i den miljö där jag gjort observationerna och har även bidragit till att jag haft med mig en kontextuell förståelse för fältet in i studien (jfr Fangen 2011, s. 49). Att jag har gjort fältarbete över en längre period har också inneburit att jag har haft tid att bygga upp tillit till deltagarna i studien (och vice versa), något som är viktigt för att få tillträde till fältet och för att etablera relationer. Samtidigt har det också inneburit en balansgång mellan att förhålla sig till forskarrollen och en roll som ibland tangerat att bli mer kollegial, vilket ställt höga krav på reflexivitet under fältarbetet. Det har till exempel funnits flera tillfällen när någon ur personalen slagit sig ner hos mig när jag suttit och skrivit för att säga: "Berätta! Vad ser du nu som är spännande? Vad är det du skriver ner?". Eller då jag ibland fått känslan av att någon i personalen på ett förtroligt sätt berättat något för mig om arbetsplatsen eftersom jag ju "vet hur det är på ett bibliotek". Min egen ämnesmässiga närhet till fältet kan också ha medfört att jag som forskare varit mer blind för vissa aspekter i verksamheten, det vill säga att jag inte sett sådant som någon från en annan ämnesdisciplin eventuellt

skulle varit mer uppmärksam på. Emellertid anser jag att min ämnesmässiga tillhörighet och kontextuella förståelse snarare inneburit en fördel som kommit analysen till gagn. Jag har inte bara haft en förståelse med mig till fältet från arbete på bibliotek och från det biblioteks- och informationsvetenskapliga ämnet, utan har också en bakgrund av studier i mänskliga rättigheter och från att ha arbetet i forskningsprojekt om ensamkommande- och asylsökande barn. Detta kan naturligtvis ha påverkat att jag valde att analysera vissa händelser och skeenden till förmån för andra, på biblioteken. Jag skulle dock ändå vilja hävda att de omständigheter som rådde under hösten 2015, då synnerligen många människor sökte skydd i Sverige, påverkade bibliotekens verksamheter på ett sådant sätt att det hade stått ut, även om jag inte haft den bakgrund som jag har.

Eftersom jag många gånger har observerat den del av bibliotekets verksamhet som handlar om besökarnas användning av digitala hjälpmedel och datorer, har de etiska aspekterna av att värna användarnas integritet blivit ytterst påtagliga när jag har rört mig runt i rummet. Ett sätt att förhålla mig till detta har varit att jag aldrig har gått fram till någon besökare som inte har deltagit i en läraktivitet, utan att denna först har bett en bibliotekarie om hjälp. Jag har då bett om lov att få sitta med och även förklarat syftet med min närvaro. Genom att röra mig runt i rummet har jag ändå kunnat bilda mig en uppfattning om vad personer gör eller använder för program vid datorerna. Vid de tillfällen jag har varit med som observatör vid olika undervisningsmoment eller handledningar har jag presenterat mig själv för användaren samt förklarat syftet med min närvaro och även bett om tillåtelse att få vara med samt delat ut informationsblad om min studie. Vid tillfällen där deltagarna inte pratat svenska, vilket till exempel varit fallet vid samhällsorienteringstillfällena, har personen som hållit i lärtillfället översatt min presentation. Ingen av deltagarna eller användarna har motsatt sig min närvaro, utan har snarare visat nyfikenhet och intresse inför mitt deltagande. Vid de tillfällen när jag gjort observationer ute i biblioteksrummet har jag satt upp affischer vid informationsdisken och vid publika datorer för att informera biblioteksbesökare och användare om min närvaro och om mitt

avhandlingsarbete.²⁹ På affischerna har jag också informerat om att inga namn används i studien och att deltagande är frivilligt. Mina kontaktuppgifter har också tydligt framgått. Vid flertalet observationstillfällen har biblioteksanvändarna misstagit mig för att arbeta på biblioteket och frågat mig om hjälp i diverse ärenden. Vid dessa tillfällen har jag förklarat att jag är forskarstuderande och berättat om min studie och istället hänvisat dem till en bibliotekarie för att få hjälp.

Ytterligare en etisk aspekt som jag behövt hantera när det gäller observationerna är att de har gjorts i ett öppet, publikt rum. Att studera en offentlig och öppen verksamhet på ett folkbibliotek innebär en rad etiska överväganden. Biblioteket är en öppen plats där människor kommer och går. Emellertid innebär också folkbibliotekets öppna natur att kravet på informerat samtycke minskar i och med att risken för identifiering av enskilda personer är betydligt mindre än om situationen är privat eller av ”etiskt känslig natur” (se till exempel Dahl & Smedler 1993, s. 123). Detta är också något som framkommer i American Sociological Associations (ASA) etiska forskningsriktlinjer kring observationer på offentliga platser (American Sociological Association 2018, s. 13).³⁰ I min undersökning har jag heller inte varit intresserad av att studera enskilda deltagare, utan snarare är det praktiken i vilken deltagarna ingår som stått i fokus. Jag har också valt att inte skriva ut namnen på verksamheterna i avhandlingen, vilket gör det ännu svårare att identifiera enskilda personer, något som bidrar till att göra studien mindre etiskt känslig. Vid några tillfällen då jag gjort observationer vid en öppen workshop eller föreläsning riktad till allmänheten har jag inte haft möjlighet att presentera mig själv och min studie på samma sätt. Jag har i avhandlingen valt att inte använda citat eller liknande från de tillfällen där jag inte har kunnat få informerat samtycke från alla deltagarna. Jag upplever inte att det har påverkat min analys eller mina slutsatser. I samtliga verksamheter har mitt avhandlingsprojekt förankrats i biblioteksledningen där man gett samtycke till studien och till min närvaro på biblioteket. Jag har också i två av verksamheterna haft

29 Se bilaga 2 och 3.

30 Svenska Vetenskapsrådets riktlinjer (*Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning* 2002) förhåller sig inte till frågan om informerat samtycke på offentliga platser.

möjlighet att presentera mig själv och avhandlingsprojektet vid en arbetsplatsträff. Det har också skickats ut information om min forskning till berörd personal via bibliotekens intranät. Samtliga intervjupersoner har också fått ta del av ett informationsbrev där jag förklarar syftet med studien och att det insamlade materialet behandlas enligt gällande forskningsetiska regler kring anonymitet och sekretess.³¹ Det innebär i det här fallet att varken namn på bibliotek eller enskilda deltagare kommer att framgå i avhandlingen, som tidigare nämnts.

Avslutningsvis har observationerna många gånger försatt mig i situationer som är svåra att planera för i förväg, något som kan ses som en del av metodens explorativa karaktär. Sådana situationer har gett upphov till reflekterande kring min egen roll och påverkan i forskningsprocessen där jag kontinuerligt har fått utvärdera och ibland omvärdera mitt eget förhållningssätt. På så sätt instämmer jag till mångt och mycket med Lars Kaijers (2011) syn på fältarbetet som en läroprocess. Det etnografiska förhållningssättet innebär att man som forskare måste vara lyhörd och flexibel, allting blir inte alltid som man har planerat. Plötsligt öppnar sig ett tillfälle att få sitta med och lyssna vid ett möte när man egentligen planerat för observationer i en annan del av verksamheten. Eller så uppstår spontana samtal vid oförutsedda tillfällen som oväntat ger nya insikter till studien och som förhoppningsvis leder avhandlingsarbetet framåt.

Analys och skrivande

Det finns olika sätt att arbeta med analysen av ett stort empiriskt material, även om tolkningen alltid utgör en central del av det kvalitativa analysarbetet. En viktig aspekt av tolkningen är de teoretiska perspektiv som används i studien. Analys och tolkning är därmed nära förbundna med teori. Den etnografiska ansats som använts i avhandlingsarbetet har genererat ett stort och varierat empiriskt material bestående av intervjutranskriptioner, fältanteckningar och verksamhetsrelaterade dokument av olika karaktär. Liksom Magnus Öhlander (2011, s. 279) konstaterar, existerar inga definitiva tekniker för analysarbete i kvalitativ

³¹ Se bilaga 4.

forskning. Hur man väljer att gå tillväga är avhängigt ens kunskapsmål och teoretiska perspektiv. Själva skrivandet i sig är också en analytisk aktivitet som pågår under hela forskningsprocessen eftersom texterna, i form av fältanteckningar, även rymmer tolkande beskrivningar och analytiska reflektioner (jfr Öhlander 2011, s. 284). Jag har valt att återge en del av dessa beskrivningar i avhandlingen för att illustrera händelser som är av särskild betydelse för avhandlingens syfte och frågeställningar.

Efter att fältarbetet avslutats gjorde jag en första innehållsmässig tematisering av materialet för att få ett slags index och därmed också underlätta dess sökbarhet. I den första innehållsmässiga tematiseringen blev det mer tydligt vilka ämnen som var återkommande och vilka som var unika (se Öhlander 2011, s. 275). Den första tematiseringen resulterade i följande rubriker: *Demokratiperspektivet; Samverkan; Styrdokumentens roll; Nya bibliotekslagen; Digital delaktighet som en form av civic literacy; Delaktighet; Biblioteket för alla; Det otydliga uppdraget; Det individuella engagemanget som drivkraft; Hur resurserna styr; Omvärldens och bibliotekspersonalens bild av vad biblioteken är eller borde vara; I gränslandet mellan olika politiska områden; Att ta biblioteket utanför biblioteket; MIK i relation till bibliotekets verksamhet; Förändra och förvalta; Biblioteket som utjämnare; Det informella lärandet; Att ta efter varandra; Platsens betydelse; Vilka är behoven?; Rättighetsperspektivet; Kunskapssyn.*

Det innehållsmässiga analysarbetet innebar upprepade läsningar av materialet där jag samtidigt skrev ner idéer och uppslag kring en mer analytisk tematisering. Den analytiska tematiseringen är baserad på återkommande mönster i materialet, men är också ett resultat av studiens teoretiska inramning. I arbetet med analysen har jag kontinuerligt pendlat mellan teori och empiri både för att få en fördjupad empirisk förståelse, men även för att utveckla teorin kring fenomenet i fråga (jfr Alvesson & Skoldberg 2008, s. 55ff).

Liksom Hedemark (2012) gör i sin studie om barns attityder till läsning och folkbiblioteksaktiviteter, har jag i analysen – av i synnerhet intervju-materialet – tagit fasta på den kollektiva berättelsen. Mitt övergripande analysfokus har därmed legat på tolkning och förståelse av helheten. Hedemark (2012) beskriver det som en trestegsanalys, där det första steget handlar om själva innehållet – vad säger personerna som deltar i studien?

I ett andra steg läggs större fokus på tolkning, förståelse och meningen av dessa utsagor för att i ett tredje steg mer rikta fokus mot den diskursiva nivån. Detta tillvägagångssätt kan jämföras med praktikteoretikern Nicolinis (2012) konceptuella begrepp *zooming in* och *zooming out*, vilka jag också låtit mig inspireras av i analysarbetet. Jag har använt begreppen på så sätt att jag i analysen har zoomat in genom att ställa frågor som: Vad sägs och görs på biblioteket vid en specifik tid på en specifik plats? Vilka aktörer deltar i praktiken och på vilket sätt? Delas förståelsen för vad praktiken innebär? Vilket material är involverat? Hur formas praktiken av det materiella? Finns det en spänning eller konflikt mellan olika praktiker?

För att förstå praktiken i relation till övergripande och strukturella företeelser har jag sedan zoomat ut, bland annat genom att sätta praktiken här och nu, i relation till praktiken där och då. Vilka associationer finns när det gäller den samtida och historiska kontexten av lagstiftning, politik etcetera och hur hänger praktiker samman? Hur ser relationen ut mellan praktiken och den större samhällsstrukturen? För vem och vad möjliggör praktiken och vad möjliggörs inte? Kritiska frågor såsom de sistnämnda menar jag är av särskild vikt för humanioraforskningen och så även för mitt eget avhandlingsarbete.

5. Verksamheterna introduceras

I fokus för min analys står tre verksamheter. Dessa utgör i studien empiriska exempel på det folkbildningsarbete som jag genom deltagande i olika nätverksträffar och på konferenser har uppfattat pågå på folkbibliotek runt om i Sverige idag, ett arbete som jag sammantaget betraktar som en folkbildningspraktik. I analysen strävar jag efter att med hjälp av teorin abstrahera de mönster som jag urskiljer i det empiriska materialet utan att lägga alltför stor vikt vid de enskilda verksamheternas olika särdrag, såsom är brukligt i fallstudier. Mitt tillvägagångssätt liknar snarare vad som kan kallas en *cross-case analysis*³² (Yin 2014, s. 164ff). Det finns emellertid likheter med fallstudien i och med att jag studerar de enskilda satsningarna för att belysa det generella (jfr Denscombe 2000, s. 41). Det är verksamheternas institutionella och folkbildande särdrag som står i fokus för min analys. Likväl beskriver jag i det följande de olika verksamheterna där närstudierna varit förlagda, då det till viss del handlar om olika former av lär- och skapandeverksamhet. Beskrivningen är också viktig för att inte gå miste om kontextuella aspekter som påverkar verksamheternas utformning och som är av vikt för analysen.

Verksamheterna som jag valt att studera är förlagda på folkbibliotek i kommuner av varierande storlek, vilket jag valt att spegla i de fingerade namn jag gett kommunerna. Att bibliotekens och kommunernas storlek skiljer sig åt påverkar såväl det fysiska rummet och de lokal- och materialmässiga förutsättningarna som antal anställda och bibliotekens ekonomiska resurser. Detta är naturligtvis något som inverkar på hur och

32 Se till exempel Viale Pereira, Cunha, Lampoltshammer, Parycek & Gregianin Testas (2017) studie om styrning, IKT och utvecklingen av "smart cities" där de utifrån ett holistisk ansats gör en *cross-case analysis* av tre städer, det vill säga av tre olika kontexter.

i vilken utsträckning det finns möjlighet att arbeta med den typ av verksamheter som står i fokus för studien. Det skulle kunna innebära en svårighet för mig som forskare att uttala mig om hinder och möjligheter för biblioteken att arbeta med medie- och informationskunnighet, då förutsättningarna inte är desamma för respektive bibliotek. Jag vill därför tydliggöra att syftet är att visa på den mångfald av verksamheter som försiggår på bibliotek runt om i landet och som bedrivs utifrån olika förutsättningar, vilket bland annat får konsekvenser för hur chefer och anställda ser på såväl utmaningar som möjligheter att bedriva pedagogisk verksamhet på bibliotek.

Härnäst följer en beskrivning av respektive verksamhet för att synliggöra den mer platsspecifika och sociala kontexten som omgärdar den. Till varje beskrivning följer också en illustrativ berättelse hämtad från mina fältanteckningar. Syftet med dessa är att gestalta hur det vardagliga arbetet utförs i verksamheterna.

En plats för lärande

Den första verksamheten är ett *Lärforum* som är placerat på ett huvudbibliotek i en av landets större kommuner, räknat till invånartal – här kallad *Storköping*. Verksamheten startades som ett projekt på biblioteket vid en tidpunkt då biblioteket genomgick en rad större förändringsarbeten, men har senare blivit permanent. Syftet med verksamheten beskrivs vara att överbrygga den digitala klyftan och ge stöd till människor i deras livslånga lärande. I fokus för verksamheten är stöd till det fria och informella lärandet, enligt verksamhetens egen utsaga. Organisationsmässigt har *Lärforum* alltid legat under två förvaltningar, vilket särskiljer den från övrig verksamhet på biblioteket. Arbetet i verksamheten och med verksamhetsmålen har därför också behövt anpassas till två olika förvaltningars övergripande mål och strategier.

Sam som är bibliotekarie och ansvarig chef för den avdelning där *Lärforum* är placerat berättar om tankarna bakom att placera *Lärforum* på biblioteket:

Lisa: Hur gick tankarna innan *Lärforum* etablerades? Vad var det som satte igång processen med att skapa ett *Lärforum* här?

Sam: *Lärforum* kom egentligen till som ett externt initiativ från Utbildningsförvaltningen för de hade fått anslag och en uppgift att göra ett *Lärforum* för vuxenstuderande i [staden]. De hade två miljoner, men det kommer man inte långt med om man ska hyra lokal och sådär, så då tog de kontakt med biblioteket. Och jag satt med där och jämkade ihop de här idéerna, bibliotekets värdegrund och *Lärforums* behov. Så det *Lärforum* som vi har är kanske lite annorlunda än andra *Lärforum* som finns i landet där man kanske jobbar mer med de här myndighetsutövande funktionerna som tentamen och andra saker. Men här, för att det skulle få vara på biblioteket så skulle det vara öppet för alla, men att man kunde nischa vissa verksamheter mot en viss målgrupp. Och innan dess så brottades vi med saker som att vår IT och resurs inte räckte till. Att man satte datorer någonstans och tyckte att det var bra med det: "Det är ju en dator, ni kan väl använda den!" Men sedan kunde man inte använda den, [och] då hade vi ingen organisation som kunde stötta upp och hjälpa till, hade man tur att träffa någon så fick man lite stöd. Och då kunde vi systematisera det och lägga in de resurserna vi hade tänkt satsa i den riktningen. Med *Lärforum* så fick vi det liksom mycket bättre, tycker jag.

Intervju 2016-04-13

Fysiskt är verksamheten placerad i anslutning till den del av biblioteket där facklitteraturen är belägen och där det ibland förekommer debatter och föreläsningar. Verksamheten i sig är lokalmässigt uppdelad i olika avdelningar, där en del är utrustad med datorer med design- och bildbehandlingsprogram samt ljud-, video- och musikredigeringsprogram. Datorerna är bokningsbara, men man anordnar även workshops och lärträffar kring olika teman, som att komma igång med internet, skriva egna e-böcker, bildredigera i *Photoshop* eller kring att göra egna visitkort. I rummet finns även ett bord utplacerat där man kan sitta och studera eller arbeta. Där finns också ett designbibliotek – en mindre samling böcker kring olika designprogram och liknade – att låna eller bläddra i. I direkt anslutning ligger ett mindre rum med fyra datorer som man kan boka för en kortare tid om man exempelvis behöver scanna eller skriva ut dokument. I den till ytan största delen av verksamhetens lokaler finns ett antal

bokningsbara datorer som är avsedda för besökarnas olika behov. Datorerna kan bokas upp till två timmar. Det finns även ett mindre antal datorer som främst är avsedda för användning av *Skype*. I rummet finns också ett ståbord som fungerar som informationsdisk, även om personalen till största del arbetar ”på golvet” ute bland användarna. I rummet finns även en stor soffa där besökare kan slå sig ner medan de väntar på en ledig dator. Det är också i detta rum som man håller så kallade *Prova på-träffar* som är öppna för alla som vill lära sig mer om digitala verktyg och internet.

”Hur tar jag bort appar jag inte vill ha?”

När jag kommer till *Lärforum* är det fullt av folk där. Det sitter redan många i sofforna och väntar på att *Prova på* ska börja. De båda bibliotekarierna som ska hålla i dagens pass kommer in och verkar förvånade över att se så många människor. Jag räknar till fjorton deltagare som väntar, två män och tolv kvinnor. De flesta är i pensionsåldern, men här finns också en ganska så ung kvinna. Den ena bibliotekarien hälsar dem välkomna och jag presenterar mig och delar ut informationsblad. En kvinna frågar om de ska gå igenom *Google Maps* igen och bibliotekarien svarar att det ska de. ”Men då behöver inte jag vara med, för att det har jag hållit på med i två veckor varje kväll sedan jag var här sist”, säger hon och går. Det tillkommer istället en annan äldre kvinna som slår sig ner.

Bibliotekarien har satt ihop ett kompendium med olika platser i staden som deltagarna i dagens workshop får i uppdrag att hitta med hjälp av *Google maps*. Bibliotekarien säger att han tycker att *Google maps* är ett mycket bra verktyg för att till exempel titta hur en gata ser ut innan man bokar hotell. Efter att deltagarna har hittat alla platser i kompendiet får de själva testa att leta upp en plats som de skulle vilja åka till. Jag sätter mig hos två äldre kvinnor som båda berättar att de har datorer hemma, men den ena av dem säger att hon mest använder sin smartphone eftersom ”där kan man ju ändå göra allt”. Eftersom hon inte har wifi hemma blir det ytterligare en anledning till att mest använda telefonen. Tillgången till internet är också en anledning till att hon ofta besöker biblioteket. Båda berättar att de tidigare använt *Google Maps* litegrann, ”men inte på det här sättet”. Den ena kvinnan säger att hon använder reseplaneraren istället och

den andra brukar använda appen *Runkeeper* för att mäta avstånd mellan platser. Efter att kvinnorna är klara med kompendiet börjar de med bibliotekariens hjälp använda *Google Maps* för att utforska en kyrka på Island och *Louvren* i Paris.

Efter någon timme samlar en av bibliotekarierna gruppen igen och säger att det är dags för genomgång och frågestund. Han berättar att till hösten kommer de att ha ett tillfälle där de går igenom hur man kan använda *Google drive*. Han tror att det är något som många deltagare skulle ha stor nytta av. De kommer också att ha ytterligare ett tillfälle om *Säkerhet på nätet* eftersom det är mycket efterfrågat. En av deltagarna säger att hen gärna skulle vilja ha ett till om *Facebook*. Det kommer många frågor från deltagarna: "Vad det är för skillnad mellan *Google*, *Chrome* och *Google Plus*?" "Hur tar jag bort appar jag inte vill ha?" "Måste jag installera *Windows 10* när jag har *Windows 8*?" "Kan man uppdatera *Windows 7*?" Vissa av frågorna svarar bibliotekarien direkt på, men han säger också att de kan stanna kvar efteråt och få hjälp. En av kvinnorna som jag satt med tidigare säger att hon har en *Android*-telefon, men att hon ändå kan öppna *Gmail* på bibliotekets dator. Bibliotekarien säger att det är inga problem, det är så det fungerar. "Ok säger kvinnan, men skulle du kunna hjälpa mig att göra så att *Runkeeper* räknar i meter istället för fot?" Bibliotekarien skrattar och säger att det kan han visst göra. Han rekommenderar henne också att använda en annan app som han själv tycker är bättre.

Bibliotekarien avslutar med att berätta att det går bra att komma till *Lärforum* när som helst för att få hjälp. Det inte är säkert att personalen kan allt, men de kan alltid hänvisa vidare. Han understryker emellertid att det är viktigt att ha inställningen att "vilja lära sig". Han betonar att de inte gör saker åt besökarna, till exempel bankärenden eller reda ut varför internet inte fungerar, utan de lär ut så att deltagarna kan göra detta själva. En av deltagarna säger att det är så bra att ha en gemensam frågestund på det här sättet, för man lär så mycket av varandra. Flera av deltagarna instämmer. Bibliotekarien säger att det är också bra på så sätt att man märker att man inte är ensam om att inte kunna eller förstå vissa saker.

En digital samhällsorientering på biblioteket

Den andra verksamheten jag studerat är belägen på ett stadsbibliotek i en större svensk tätort, här kallad *Mellanköping*. I huvudsak är verksamheten avgränsad till de moment av samhällsorienteringen för nyanlända flyktingar och invandrare som är förlagda på biblioteket, men jag har också tagit del av andra aktiviteter på biblioteket som utgör ett stöd i besökarnas användning av digitala resurser.

I Sverige har kommunerna en skyldighet att *erbjuda* samhällsorientering på modersmål för nyanlända i enlighet med lagen om nyanländas etablering i samhället (2013: 156). Att jag här kursiverar *erbjuda* har att göra med frivilligaspekten i verksamheten, som är betydelsefull utifrån perspektivet informellt lärande. Samhällsorienteringen är en av de insatser som ingår i de nyanländas etableringsplan, som syftar till att underlätta etableringen i arbets- och samhällslivet, ge en grundläggande förståelse för det svenska samhället samt vara en grund för fortsatt kunskapsinhämtande (SFS 2010: 1138, 2 §).

Målet med utbildningen är att deltagarna ska utveckla kunskap om mänskliga rättigheter och grundläggande demokratiska värderingar, om den enskildes rättigheter och skyldigheter, om hur samhället är organiserat samt om praktiskt vardagsliv. I förordningen fastslås att tyngdpunkten just ska ligga på den praktiska aspekten av att leva i Sverige och att det exakta innehållet ska anpassas efter de lokala omständigheterna (SFS 2010: 1138, 3 §). Samhällsorienteringen ska innehålla åtta obligatoriska delar: *Att komma till Sverige, Att bo i Sverige, Att försörja sig och utvecklas i Sverige, Individens rättigheter och skyldigheter, Att bilda familj och leva med barn i Sverige, Att påverka i Sverige, Att vårda sin hälsa i Sverige* och *Att åldras i Sverige*. I det län dit min studie är förlagd har man också utökat samhällsorienteringen med tio timmars utbildning i internetanvändning och om samhällets e-tjänster samt med två timmars biblioteksinformation på biblioteket.

Anledningen till att samhällsorienteringen utökades år 2011 med de här delarna var att man ville skapa mer jämbördiga förutsättningar bland invånarna och öka den digitala delaktigheten hos nyanlända i länet. Länsbiblioteket hade innan dess i flera år bedrivit en rad projekt för att öka

det digitala innanförskapet och i det arbetet identifierat nyanlända som en prioriterad målgrupp. År 2011 fick man pengar från Internetstiftelsen i Sverige (IIS, dåvarande Stiftelsen för Internetinfrastruktur .SE/ Internetfonden) för ett projekt som syftade till att öka den digitala delaktigheten bland människor med utländsk bakgrund. Att samhällsorienteringen i länet utökades med inslag om internetanvändning och e-tjänster samt biblioteksinformation var ett av projektets resultat.

De moment i samhällsorienteringen som handlar om internet, e-tjänster och biblioteksinformation är i de flesta fall förlagda till biblioteken i länet och genomförs på deltagarnas modersmål. Verksamheten leds av samhällskommunikatörer som är anställda av Länsbiblioteket³³. I momenten på biblioteket ligger fokus på att ge deltagarna kunskaper för att exempelvis kunna använda internet för att boka resor, göra bankärenden eller söka arbete. Innehållet anpassas dock delvis efter respektive deltagargrups förkunskaper. Det finns en webbsida med kursmaterial på olika språk som samhällskommunikatörerna använder sig av i undervisningen och som deltagarna själva sedan kan återvända till. När det gäller momentet med biblioteksinformation är det bibliotekspersonalen som är ansvarig, medan samhällskommunikatörerna deltar som språkstöd. Vid biblioteksinformationen får deltagarna information om hur biblioteket fungerar och vilka fysiska och digitala resurser som erbjuds på biblioteket som de kan ha hjälp av i sin etablering. Det kan således handla om språkkurser och grammatikböcker liksom digitala tidskrifter och barnböcker på modersmål.

Den delen av samhällsorienteringen som handlar om internet och e-tjänster äger rum i bibliotekets undervisningsrum, ett rum som vid tiden för min studie är utrustat med ett antal stationära datorer. När det gäller biblioteksinformation börjar undervisningen i antingen detta, eller ett närliggande rum, varpå gruppen förflyttar sig ut i biblioteksrummet där bibliotekspersonalen går runt med deltagarna och visar olika slags digitala och fysiska resurser. På biblioteket anordnas även biblioteksinformationstillfällen för SFI-deltagare, där jag också medverkat vid ett antal tillfällen under fältarbetet. Mia, en av bibliotekarierna som arbetar med samhällsorienteringen och SFI-visningarna på biblioteket, beskriver

33 Numera Regionbiblioteket.

anledningen till att man valt att också ha en biblioteksintroduktion i samhällsintroduktionen så här:

Mia: När det gäller biblioteksvisningen eller biblioteksintroduktionen ser jag en klar fördel att alla nyanlända som kommer, relativt tidigt – samhällsorienteringskursen ska man ju ha gått inom de första två åren, när man har sin etableringsplan – att man får information om bibliotekets tjänster och möjligheter tidigt. [Där] ser vi en poäng att få ut vad vi har att erbjuda till de här grupperna, men även för dem. Att även om man kanske inte har börjat SFI eller sådana saker, att det finns material man kan öva [med], kanske lära sig svenska själv eller komma på språkcaféer och så. Det är ju inte säkert att man vistas i miljöer där man vet om att det finns bibliotek och vad biblioteket är. Och sedan också i det här fallet att faktiskt få möjlighet att få den informationen på sitt modersmål, det är ju väldigt bra och att man kanske tidigt kan etablera en relation, eller vad man ska säga, till biblioteket som man kanske håller vidare sedan.

Även om det inte är bibliotekets personal som leder momenten kring internet och e-tjänster i samhällsorienteringen, kan det ändå analyseras som en del av bibliotekets arbete med lärande- och informationskunnighet. Detta i och med att just denna del av samhällsorienteringen arrangeras i nära samverkan med biblioteket och också drivs av regionbiblioteket i den aktuella regionen. Lärtillfällena äger dessutom rum i bibliotekets lokaler och det är bibliotekets digitala resurser som används i utbildningen. Dessutom ingår två timmars biblioteksinformation som leds av en bibliotekarie med språkassistent från en av samhällskommunikatörerna. Undervisning kring internet, e-tjänster och bibliotekets resurser i samhällsorienteringen har på så sätt en tydlig förankring i bibliotekets verksamhet.

Samordnaren för samhällsorienteringen beskriver att det från början fanns en praktisk anledning till att dåvarande Länsbiblioteket fick uppdraget att samordna samhällsorienteringen, men att man samtidigt ansåg det vara en verksamhet som dels ligger i linje med bibliotekets lagstadgade uppdrag att tillgängliggöra information, dels att särskilt värna om personer med annat modersmål än svenska. Samordnaren ser också biblioteket som en naturlig arena för de nyanlända att besöka. Bibliotekslagen spelade således en roll för att Länsbiblioteket blev

samordnare för samhällsorienteringen. Att verksamheten ligger under Regionbiblioteket har också gjort det lättare att involvera biblioteket på olika sätt i samhällsorienteringen, menar den ansvarige samordnaren Mats (Intervju, 2015-03-09).

”Varför läsa böcker när det finns så mycket på internet och Youtube?”

Jag följer med Mia som håller i en biblioteksvisning för SFI-elever. Det är en stor grupp med nio män och sju kvinnor som läser SFI på A-nivå som har kommit till biblioteket med sin lärare. Att de läser på A-nivå innebär att de är relativt nya för det svenska språket. Vi samlas i rummet där Mia brukar hålla biblioteksinformation för SFI-elever och för dem som går samhällsorienteringen. Rummet ligger i den gamla delen av biblioteket och är bevarat i ursprungsskick med inbundna böcker i bokhyllor längs alla väggar och möblerat med stora tunga möbler. Mia börjar med att berätta lite om rummets och bibliotekets historia. Under resten av timmen berättar hon om olika aspekter av bibliotekets verksamhet. Hon tar upp att det är gratis att låna, hur man skaffar lånekort, om andra bibliotek i kommunen, vilka olika resurser för språkinläring som finns att tillgå, om språkböcker, lexikon som *Lexin*, tvåspråkiga barnböcker och böcker på lättläst svenska samt körkortsboken. Deltagarna flikar då och då in med frågor om allt från hur många böcker det finns i biblioteket till varför man väljer att läsa böcker när det finns så mycket på internet och *Youtube*? Mia svarar att många fortfarande lånar och köper tryckta böcker, men att det såklart går bra att låna e-böcker på biblioteket om man vill. Det finns dock inte lika många, lägger hon till. När Mia berättar att det också finns faktaböcker på biblioteket, om till exempel matematik, rusar en av deltagarna upp och vill låna direkt.

Efter Mias föredrag går vi i samlad grupp runt i biblioteket och blir visade var bibliotekets olika avdelningar ligger. Mia visar de arabiskspråkiga tidskrifterna på ovanvåningen eftersom nästan alla i gruppen talar arabiska, men hon berättar också att man kan sätta sig vid en av surfplattorna och gå in på databasen *PressReader* som har 109 arabiskspråkiga tidskrifter som man kan läsa från biblioteket. Eftersom det är onsdag eftermiddag har

språkcaféet kommit igång och Mia leder oss in i rummet som är helt fullsatt och där det pågår konversationer överallt. En kvinna i vår grupp som kommer från Syrien berättar att hon annars alltid brukar delta på språkcaféet. Nu har hon också anmält sig till projektet *Låna en svensk* som just kommit igång på biblioteket. Biblioteksvisningen börjar gå mot sitt slut och vi går tillbaka ner så Mia kan ordna med lånekort åt de deltagare som vill ha. Jag småpratar med en av männen medan han väntar på att få sitt lånekort. Det är andra gången han är på biblioteket. Också han har kommit till Sverige från Syrien för tio månader sedan. Innan kriget, berättar han, hade han ett ingenjörslignade arbete inom byggnadssektorn. Här i Sverige hoppas han kunna få köra lastbil så småningom. Han skulle gärna vilja ha en praktikplats på biblioteket och Mia förklarar att det är många som vill ha praktikplats och att alla som vill inte kan få, men att de ska se vad de kan göra.

När alla har fått sina lånekort kommer det fram en yngre kvinna och säger att hon gärna skulle vilja låna en bok om Lucia. Mia ser först lite frågande ut, men kvinnan förklarar att hennes barn har hört om Lucia i skolan och nu vill hon gärna läsa om vad det är för något. Vi går tillbaka till hyllorna med lättläst svenska där det också finns en liten sektion som heter *Svenska högtider och traditioner*. Det finns tre böcker som tar upp Lucia-firande i Sverige, men två av dem är relativt gamla och på svår svenska. Kvinnan får hjälp att låna den något nyare och mer lättlästa boken med sitt nya lånekort. När de är klara berättar Mia för henne att det arbetar en kvinna på biblioteket som heter Mona och som talar arabiska. Om det är något hon undrar över eller inte förstår kan hon alltid fråga efter henne. Kvinnan tackar och jag frågar henne om hon varit på biblioteket tidigare? ”Nej”, svarar hon. ”Det är första gången”.

En plats för skapande

Den tredje platsen dit jag valt att förlägga en av närstudierna är ett huvudbibliotek i en tätort i en mindre svensk kommun, här kallad *Lillköping*. På biblioteket påbörjades år 2015 arbetet med att starta ett så kallat makerspace eller en skaparverkstad – en verksamhet med inslag av både dator teknik och hantverk. Emellertid framhålls från bibliotekarierna som arbetar med

verksamheten att det i första hand är ett socialt projekt, inte ett tekniskt. Arbetet leds av en mindre grupp anställda på biblioteket, varav en person även haft arbetstid avsatt i sin tjänst för att utforma verksamheten. Genom att upprätta ett makerspace på biblioteket är målsättningen att möjliggöra för olika typer av kreativa aktiviteter och lärande samt skapa en plats där människor av olika bakgrund och åldrar kan mötas.

I projektbeskrivningen beskrivs syftet med ett makerspace på biblioteket som tvådelat: dels ingår det i arbetet för en förbättrad integration, dels handlar verksamheten om att arbeta med folkbildning. För bibliotekets del handlar integrationen om att integrera verksamheten i samhället och att göra bibliotekets användare till medskapare i högre grad än till konsumenter. Förhoppningen är också att ett mer användarstyrt bibliotek i förlängningen kan vara en del av kommunens mer traditionella integrationsarbete, det vill säga att få människor delaktiga som på ett eller annat sätt har en bristande koppling till det övriga samhället. När det gäller folkbildningsperspektivet ses makerspace-verksamheten som en förlängning av den verksamhet som biblioteket redan bedriver och som en utveckling av det informella lärandet, vilket också ligger i linje med min egen förståelse för folkbildning i relation till informationskunnighet, som jag beskriver den i avhandlingen. Love, en av bibliotekarierna som arbetat med att starta verksamheten säger så här om makerspace kopplat till informellt lärande:

Love: Men sedan är det, och det är lite därför det här med makerspace är intressant också, alltså det handlar ju om att hjälpa folk att hjälpa sig själva. Biblioteket är ju i mångt och mycket en plats för självstudier och självförverkligande eller... ja, att kunna bemäktiga själv för att göra nya saker. Och då, makerspace är liksom förlängningen av det. Att den information som man har och den nya information som man kan ta del av, [det] kan man omsätta i någonting praktiskt. Många sitter här och pluggar till exempel, för att skriva en uppsats eller något sådant. Och ett makerspace fungerar på samma vis fast det är praktiska saker. Man... ja, syr en jacka, eller bygger en robot eller vad man nu gör. Och det är väl... ja, det informella lärandet. Det är väl där vi har en roll att spela. Som jag tycker är viktig.

Förhoppningen är att *Skapandeverkstaden*³⁴ ska fungera som en social mötesplats där besökare kan lära och låta sig inspireras av varandra. Genom skapandeverkstaden är förhoppningen att minska trösklarna för eget skapande genom att tillgängliggöra resurser som exempelvis 3D-skrivare eller andra maskiner som kan vara dyra i inköp för privatpersoner. Verksamheten startar i mindre skala under år 2015 genom ett antal tillfällen då biblioteket erbjuder besökarna att testa 3D-skrivarna, prova *Makey Makey*-teknik eller att sy med overlock-symaskin. Under 2017 tilldelas verksamheten ett eget avgränsat utrymme på biblioteket, som är avsett enbart för denna verksamhet. Under tiden som min studie pågår arrangeras också en *Digital vecka* på biblioteket med lärandeträffar kring sociala medier och bibliotekets digitala resurser som jag även deltar i.

”Men vad är de tänkta för? Alltså här?”

En lördag i början av våren är det visning av bibliotekets nyinköpta 3D-skrivare. De två skrivarna står placerade mellan skönlitteraturen och barnavdelningen i biblioteksrummet. Redan när biblioteket öppnar kommer de första besökarna fram till skrivarna och samlas kring bordet som står uppställt bredvid. På bordet finns ett par laptops utplacerade där besökarna kan slå sig ner för att titta i databasen *Thingiverse* där man kan söka efter ritningar till 3D-skrivare som andra har delat med sig av. På bordet ligger också spridda föremål som personalen har skrivit ut: ett par ringar, en igelkott och en snigel samt en halvfärdig sladdvinda och några andra saker som man inte riktigt har lyckats med. Än så länge har ingen testat att rita något föremål själv, men ett par av bibliotekarierna håller nu på att försöka lära sig att göra ritningar i CAD. På biblioteket kommer besökarna sedan att kunna använda open-source programmet *FreeCad*.

Det strömmar både barn och äldre till 3D-skrivarna under hela dagen. Ett äldre par får en genomgång av bibliotekarien Li kring hur de kan hitta ritningar av olika saker i *Thingiverse* som de sedan kan skriva ut i 3D-skrivaren. Paret berättar att de båda över 80 år gamla och att de tycker att det är viktigt ”att hänga med i tiden”. De har läst om bibliotekets

34 Hädanefter kallar jag verksamheten för *Skapandeverkstad* i avhandlingen.

nyinköpta 3D-skrivare i lokaltidningen och vill nu se hur den fungerar. En medelålders kvinna som har ett barn med sig kommer fram och pratar med Love om hur skrivarna fungerar. Hon är nyfiken på tekniken men undrar samtidigt: ”Men vad är de tänkta för? Alltså här? [på biblioteket]” Love förklarar att man kan skriva ut saker i skrivarna från *Thingiverse*, men tanken är också att man själv ska komma på saker som man kan behöva för olika ändamål, till exempel en saknad skruv. När dagen börjar gå mot sitt slut konstaterar personalen att de mötts av positiv respons från alla besökare under dagen. En av bibliotekarierna säger: ”Det hade inte varit så konstigt om någon varit lite mer ifrågasättande”.

De illustrativa berättelserna från verksamheterna är tänkta som en passage in i avhandlingens analyskapitel eftersom det är skeenden som dessa som ligger till grund för den fortsatta analysen. Det är med avstamp i berättelserna ovan som vi nu övergår till en analys av verksamheterna utifrån teorier om delaktighet, demokrati och medborgarskap.

6. ”För det demokratiska samhällets utveckling”

I detta kapitel presenterar jag en analys av folkbibliotekens arbete med att skapa förutsättningar för (digital) delaktighet och hur detta arbete kan förstås och problematiseras utifrån bibliotekets uppdrag att verka för det demokratiska samhällets utveckling. Således tar jag i detta kapitel framförallt teorier i bruk som handlar om demokrati, delaktighet och ett praktiserat medborgarskap. En anledning till att digital står inom parentes ovan är att jag inte enbart diskuterar delaktighet med utgångspunkt i det digitala. I kapitlet analyserar jag även bibliotekens möjlighet att främja delaktighet genom att möjliggöra för kommunikativa handlingar och därtill som öppna demokratiska rum och allmänna platser i staden. Som jag beskrivit i avhandlingens metodkapitel pendlar jag mellan att zooma in och ut, det vill säga mellan nedslag i tids- och platsspecifika skeenden respektive analys av relationen mellan dessa och den vidare samhällskontexten.

Delaktighet som formas i samspel med det omgivande samhället

Under hösten år 2015 spenderar jag en vecka på vart och ett av de tre biblioteken för att få djupare inblick i de olika verksamheterna liksom i det vardagliga biblioteksarbetet. På Lillköpings bibliotek har de ännu inte kommit igång med skapandeverkstaden, men under tiden jag är där arrangerar biblioteket en *Digital vecka* med fokus på lärträffar kring olika digitala tjänster. Under veckan får jag därför möjlighet att ta del av en av bibliotekets digitala lärsatsningar medan jag också samtalar med personalen kring deras tankar om, och planer för, den kommande skapandeverkstaden. På Mellanköpings och Storköpings bibliotek deltar jag i den dagliga verksamheten och i olika former av lärträffar.

Samtidigt som mitt fältarbete pågår under hösten 2015 sker en betydande ökning av antalet flyktingar som kommer till Sverige för att söka skydd. Människor flyr framförallt krigens Syrien och Irak, men det kommer också många ensamkommande flyktingbarn från i synnerhet Afghanistan, Somalia och Eritrea. Enligt Migrationsverkets statistik har 162 877 personer ansökt om asyl i Sverige vid årets slut 2015 (Migrationsverket 2018a). Detta kan jämföras med år 2017 då totalt 25 666 personer ansöker om asyl i Sverige och år 2018 då 21 502 ansöker (Migrationsverket 2018b).³⁵

Flyktingsituationen diskuteras flitigt i media och står även högt på den politiska dagordningen. Civilsamhällets engagemang blir tydligt då människor på frivillig basis på olika sätt går samman för att ge hjälp och stöd till de nyanlända, antingen genom frivilligorganisationer eller genom egna initiativ. Under hösten blir det även påtagligt hur bibliotekens verksamheter formas i samspel med, anpassas till och svarar emot, yttre globala och lokala faktorer såsom en omfattande humanitär kris vilken leder till att ett ökat antal människor befinner sig på flykt och söker skydd i Sverige.

På *Lärforum* får personalen hjälpa till med att skaffa *Facebook*-konton åt ensamkommande flyktingbarn eller hjälpa dem att komma ut på det trådlösa nätverket via sina mobiltelefoner. När jag rör mig runt i lokalen blir jag varse hur många det är som sitter vid datorerna och tittar på arabiskspråkiga musikvideos på *Youtube*, som använder *Facebook* eller som får hjälp att starta *Facebook*konton. En eftermiddag kommer två kvinnor in som arbetar på ett boende för ensamkommande flyktingbarn tillsammans med tre nyanlända pojkar. Tillsammans frågar de hur de ska göra för att skaffa lånekort? Sonia som arbetar på *Lärforum* hänvisar dem ner till lånedisken och berättar att de där kan skaffa lånekort mot uppvisande av någon form av identifikation. Kvinnorna säger att någon sådan inte finns, men Sonia förklarar att det går bra ändå, till exempel kan man istället visa upp ett asylkvitto; ett kvitto de ska ha fått på Migrationsverket när de sökt asyl. När sällskapet gått står jag kvar en stund och pratar med Sonia. Hon berättar att det är många som vill ha lånekort för att kunna använda

³⁵ Efter att regeringen inför gränskontroller i november 2015 samt inför begränsningar i möjligheten att få uppehållstillstånd i Sverige genom lag (2016:752) minskar antalet asylsökande personer kraftigt. Under 2016 går Sverige från att ha EU: s mest generösa asylslagstiftning till EU: s miniminivå (Migrationsverket 2018).

datorerna. ”Det är ju jättebra”, säger Sonia, ”när biblioteket används för att kunna kommunicera med andra via till exempel sociala medier.” Vikten av att hålla kontakten med släktingar och vänner som man har lämnat bakom sig i det tidigare vistelselandet är något som också understryks av Manal, en av samhällskommunikatörerna som leder träffarna på arabiska på Mellanköpings bibliotek. Manal berättar i en intervju att de flesta hon träffar använder *Skype* och *Facebook* i mobilen – ”de flesta har inte dator hemma” – för att kunna hålla kontakten med släkt och vänner. Genom apparna är det ”gratis att ringa, att prata och se varandra”, berättar Manal (Intervju 2015-06-01).

Betydelsen av tillgång till och användning av social media och digital kommunikationsteknologi för nyanlända har påvisats i forskning inom en rad olika vetenskapliga discipliner, som media och kommunikation, socialt arbete, sociologi och biblioteks- och informationsvetenskap (Leurs 2017; Kutscher & Kreß 2016; Wilding 2012; Lloyd, Pilerot & Hultgren 2017). Inte minst är Koen Leurs (2017, s. 675) forskning intressant i relation till mitt material då den visar hur användandet av social media och smartphones blir ett sätt för unga asylsökande att kommunicera med familj och vänner som de tvingats lämna och för att dela nyheter från det gamla vistelselandet (jfr Pilerot & Lindberg 2018, s. 53), samt att det därutöver kan vara ett sätt att hävda sina mänskliga rättigheter genom exempelvis *Facebook*-uppdateringar, vilket jag nedan kommer återkomma till.

Leurs (2017) skriver om hur de bärbara digitala arkiven, som telefonerna – och tjänsterna de ger tillgång till – i realiteten är, blir ett sätt att dela såväl kollektiva som individuella erfarenheter som kan erbjuda hopp, men också en form av ontologisk trygghet³⁶. Med detta menas en upplevd förmåga att kunna påverka sin egen situation. Likaså menar Leurs (2017, s. 676) att användningen av social media i det här fallet kan ses som en form av performativ praktik där ungdomarna genom att dela, gilla och posta inlägg på sociala medier formar sitt jag på olika digitala plattformar. Leurs anser att dessa handlingar kan ha viss politisk transformativ potential, vilket han

36 Giddens (1991, s. 35–69) beskriver ontologisk trygghet som en form av tillit till omvärlden som ligger till grund för identitetsutveckling, ett reflexivt förhållningssätt och förmågan att hantera och möta förändringar och osäkerhet.

konceptuellt ramar in som ”digital enactment of claims for communication rights” (2017, s. 676). Det handlar om anspråk på mänskliga rättigheter som man kan tala om i termer av kommunikativa rättigheter och som jag, i enlighet med Leurs, menar har blivit allt viktigare i dagens globaliserade och allt mer uppkopplade samhällen. Den digitala kommunikationsteknologin kan med andra ord göra det möjligt för att människor på olika digitala plattformar att uttrycka och hävda sina mänskliga rättigheter, såsom rätten till yttrandefrihet, rätten till självbestämmande, rätten till information, rätten till ett familjeliv samt rätten till en kulturell identitet.

I sin studie visar Leurs (2017) vidare att det finns en mikro-politisk potential för aktörskap i det vardagliga digitala berättandet som sker på sociala medier. Genom att ungdomarna i studien berättar om sina liv, eventuellt gör motstånd eller uttrycker glädje eller sorg över beslut om bifall eller avslag på sin asylansökan, konstituerar de sig själva som politiska subjekt av kommunikativa, mänskliga rättigheter på nätet (Leurs 2017, s. 693). Detta kan jämföras med Bakardijevs (2009), Haiders (2012) och Rivano Eckerdals (2012) resonemang om den politiska potentialen i vardagligt handlande, vilken kan kopplas till en form av medborgarskapande praktik. Genom att erbjuda gratis wifi möjliggör biblioteken på så sätt för människor att utöva sina kommunikativa rättigheter. Att biblioteket används i syfte att ladda och använda smartphones blir inte minst tydligt under mina observationer på de två större biblioteken under hösten 2015. I mina anteckningar från ett av besöken på Mellanköpings bibliotek skriver jag:

Går återigen ett varv på ovanvåningen och ser mig omkring. Många som sitter och studerar. Vid de stationära datorerna är det flera som spelar spel. Både gamla och unga. Jag känner igen en kille som var med på SFI-visningen i tisdags. Idag är han på biblioteket och använder en dator tillsammans med en annan person. Många som sitter på olika platser i biblioteket och använder sina mobiltelefoner på olika sätt. Det är också en hel del som har med sig bärbara datorer. Även idag är det många som sitter mellan hyllorna och laddar sina telefoner.

F: 2015-II-25

Att ha möjlighet att ladda telefonen och använda wifi för att kommunicera, handlingar som vid en första anblick kan verka triviala, blir utifrån ett rättighetsperspektiv och i en kontext av den rådande flyktingsituationen hösten 2015, betydelsefulla när de analyseras i ljuset av biblioteket som en trygg plats och fristad i staden, liksom som en möjliggörare för kommunikativa, medborgarskapande handlingar i en allt mer transnationell värld (jfr Lundberg & Dahlquist 2018). Med hjälp av smartphones, datorer och wifi ges möjlighet för människor att ha sitt vardagsliv på flera platser samtidigt.

Bibliotekens betydelse för nyanlända

Att folkbiblioteken ska ägna särskild uppmärksamhet åt personer med annat modersmål än svenska är inskrivet i bibliotekslagen (SFS 2013: 801, § 5). Uppdraget är inte nytt, men det aktualiseras och påverkar verksamheterna jag befinner mig i under hösten 2015 på ett högst påtagligt vis. Hur denna paragraf översätts på olika sätt i praktiken blir tydligt i de olika verksamheterna som jag studerar. Folkbibliotekens betydelse för nyanlända ur ett informations- och kommunikationsperspektiv och ur ett socialt perspektiv är sedan tidigare ett till viss del utforskat område inom den internationella och nordiska biblioteks- och informationsvetenskapliga forskningen (se till exempel Caidi & Allard 2005; Caidi, Allard & Quirke 2010; Audunson 2005; Audunson, Essmat & Aabø 2011; Vårheim 2011, 2014; Johnston 2016, 2018; Johnston & Audunson 2019).

Däremot har folkbibliotekens arbete och verksamhet riktad mot nyanlända, fram till nyligen, varit ett mindre utforskat område i ett svenskt sammanhang (se till exempel Lloyd, Pilerot & Hultgren 2017; Lundberg & Dahlquist 2018; Pilerot & Hultgren 2017; Pilerot 2018; Pilerot & Lindberg 2018; Rivano Eckerdal & Carlsson 2018; Stenquist 2018). Annemaree Lloyd, Ola Pilerot och Francis Hultgren (2017) konstaterar i en studie om nyanlända flyktingars informationspraktiker under etableringsfasen att folkbiblioteket har en potentiellt betydelsefull roll att spela både vad gäller de aktiviteter som erbjuds, men också genom att tillhandahålla teknologier som underlättar för kommunikation och för att kunna bibehålla och upprätta nya relationer. Ett av motiven som föranledde studien uppges vara

det engagemang som forskargruppen såg bland folkbibliotekarier kring frågor som rör folkbibliotekens roll för nyanlända (Pilerot 2018, s. 236).

Att många folkbibliotekarier har ett engagemang för verksamhet som berör nyanlända är något som också blir tydligt för mig under tiden som jag vistas i de olika verksamheterna, liksom i mina samtal och intervjuer med bibliotekarier. Vid ett samtal med Sebastian på Storköpings bibliotek berättar han till exempel hur han tidigare, innan man startade en mer organiserad verksamhet riktad mot ensamkommande flyktingbarn, på eget initiativ organiserade en grupp barn som han ofta såg vistades på biblioteket. Han berättar om hur han vid ett tillfälle visade kartfunktionen på datorerna och så fick barnen leta upp ett ställe i staden som de var intresserade av att gå till (basketplaner) och ett annat där de inte hade varit tidigare (vid havet). Vid nästa tillfälle som de träffades gick de tillsammans till havet och tog hjälp av människor de mötte på vägen genom att använda översättningsprogrammet *Lexin* (F: 2015-03-15). I Sebastians berättelse framkommer hur han använder de digitala redskapen i både ett lärande och socialt syfte, men framförallt för att skapa en känsla av sammanhang. Att flera av deltagarna i min studie har ett engagemang för att arbeta med verksamhet som riktar sig till nyanlända behöver emellertid inte innebära att alla medarbetare på biblioteken har det. Till exempel berättar Mia på Mellanköpings bibliotek hur hon efter att ha varit och lyssnat på ett föredrag om bibliotekens betydelse för nyanlända möttes av förvåning från flera av kollegorna när hon berättade om innehållet från föredraget, det vill säga om vilken betydelse biblioteken kan ha när man kommer som nyanländ. Likaså berättar Manal för mig i en av pauserna i samhällsorienteringen hur en av deltagarna berättat för henne att hon nyligen tyckt sig bli illa bemött av en av bibliotekarierna på biblioteket för att hon inte kunde uttrycka sig tillräckligt väl på svenska. Jag lyfter dessa exempel för att visa hur det också kan finnas olika inställningar bland bibliotekarier och biblioteksmedarbetare, inte bara när det gäller verksamhet som riktar sig till nyanlända utan också i arbetet med lärande och digital handledning. Det senare kommer jag att vidareutveckla längre fram i avhandlingen.

Men trots att folkbibliotekens betydelse för nyanlända verkar vara en relativt väl förankrad uppfattning inom den professionella praktiken liksom ett delvis etablerat forskningsområde åtminstone inom den internationella

biblioteks- och informationsvetenskapliga disciplinen, verkar det länge ha varit mer osynligt på ett politiskt plan. Under åren 2015–2016 börjar dock folkbibliotekens betydelse för nyanlända även att framhållas på en politisk nivå. Det begränsade intresset för bibliotekets betydelse för nyanlända på politisk nivå uppmärksammades redan år 2008 i en rapport med den talande titeln ”Framgångsrikt men förbisett: om bibliotekets betydelse för integration” (Svensk biblioteks förening 2008). I rapporten konstateras att förutsättningarna ser väldigt olika ut för biblioteken att arbeta mot målgruppen nyanlända och att det på många håll saknas resurser, som tillräckligt med litteratur till stöd för språkinläring (Svensk biblioteks förening 2008, s. 48). Det framkommer också att bibliotekens roll för nyanlända sällan nämns i några politiska dokument om åtgärder för att underlätta i etableringsfasen (Svensk biblioteks förening 2008, s. 50).

Under senvåren år 2016 anslår emellertid regeringen 10,5 miljoner extra till folkbiblioteken för att de ska kunna utveckla arbetet som riktar sig mot nyanlända och stärka rollen som viktiga mötesplatser för människor med olika bakgrund (Regeringen 2016). Inom Svensk biblioteks förening bildas det ett nytt expertnätverk med fokus på bemötande av asylsökande och vid den årliga konferensen *Biblioteksdagarna* i maj samma år arrangeras ett panelsamtal om föreningens arbete för människor på flykt. Det är således tydligt att bibliotekens roll för nyanlända har fått en förstärkt position i både de faktiska biblioteksverksamheterna och det politiska medvetandet efter hösten 2015 och våren 2016.

På biblioteket i Mellanköping, dit delar av samhällsorienteringen är förlagd och där man också arbetar aktivt med biblioteksvisningar för SFI-grupper, är verksamhet som riktar sig mot nyanlända således redan väletablerad. Men även här blir det under hösten 2015 påtagligt hur verksamheten påverkas av det ökade flyktingmottagandet. På en arbetsplatsträff med tema ”bemötande” diskuteras vikten av medvetenhet i arbetsgruppen kring mänskliga rättigheter. Melker, en av bibliotekarierna, har just varit på en utbildning som syftar till att utveckla och förstärka medarbetarnas medvetenhet om människors grundläggande fri- och rättigheter. En av målsättningarna med utbildningen är att utveckla medarbetarnas förmåga att bemöta alla besökare professionellt och likvärdigt oavsett kön, ålder eller etnisk bakgrund. På dagens möte delar

han med sig av sina erfarenheter från utbildningen till resten av personalgruppen. När Melker är klar med sitt föredrag tar bibliotekschefen till orda och understryker att det här är ett arbete som ligger i linje med det förstärkta demokratiuppdraget i bibliotekslagen. Bibliotekschefen kopplar även bemötandaspekten till att det vid tidpunkten kommer många flyktingar, som befinner sig i en utsatt situation, till biblioteket.

På biblioteket har en arbetsgrupp sökt medel för att sätta upp en hylla på entréplan, med olika former av information och andra resurser som riktar sig till nyanlända som kommer till biblioteket. Hyllan är tänkt att kallas ”Ny i Sverige”. Medarbetarna på biblioteket berättar också att de funderar på att eventuellt starta en bokcirkel för ensamkommande flyktingbarn med litteratur på lättläst svenska. Det finns redan läxhjälp och språkcaféer för nyanlända. Båda dessa verksamheter har varit så välbesökta under hösten att de behövt utökas och flyttas till större lokaler på biblioteket. Det har också tillkommit fler frivilliga till verksamheterna.

I den lokala tidningen beskrivs år 2015 som ett år med en rekordökning av fysiska besökare på Mellanköpings bibliotek (en ökning med ca en halv miljon besök från föregående år), där just nyanlända uppges stå för en del av det höjda besöksantalet. I tidningen står att läsa att biblioteket har blivit en ”verkstad för integration” och att en stor del av bibliotekets attraktionskraft förklaras av tillgången till gratis wifi liksom till datorerna som finns här. Det konstateras emellertid också att förutsättningarna för biblioteken att arbeta mot målgruppen nyanlända inte är de bästa eftersom medieanslagen till böcker och andra medier är ovanligt låga i kommunen. I tidningen noteras också att bibliotekets betydelse för nyanlända inte verkar ha uppmärksammats på en mer övergripande kommunnivå. Flera av bibliotekarierna som jag pratar med under arbetets gång menar att det inte bara saknas kunskap om bibliotekens betydelse för nyanlända bland kommunledning och politiker, utan att det också saknas kunskap om på vilket sätt biblioteket idag används och i vilken utsträckning människor vänder sig till biblioteket för att få hjälp och handledning i digitala ärenden. Till exempel säger Miriam som tidigare arbetat som politiker men som nu arbetar med biblioteksfrågor: ”[j]ag brukar säga att under de här åren jag har jobbat här – jag har jobbat här i tre år nu – att om jag hade vetat vad jag vet idag om bibliotek, att jag har fått sådan insikt, så hade nog jag

agerat annorlunda som politiker” (Intervju 2015-03-09). Bristande kunskap om på vilket sätt biblioteket används och konsekvenserna av det är något jag återkommer till i nästa kapitel.

En plats för resiliens?

Under tiden som mitt fältarbete pågår blir det uppenbart för mig att biblioteket som institution är snabbt att svara på de tendenser och behov som framträder i såväl den egna verksamheten som i det omgivande samhället, på egen hand men också i samverkan med andra aktörer. I en intervju med Sebastian, en av de anställda på *Lärförum*, berättar han om hur arbetet med ensamkommande flyktingbarn har förbättrats och fått en tydligare organisation just genom att biblioteket samverkar med aktörer utanför den egna organisationen. Härigenom tillförs verksamheten fler kompetenser och kunskaper som kan möta den prioriterade målgruppens behov. Genom att till exempel under en period anställa aktivitetsledare som talar samma språk som många av de ensamkommande barnen arbetar man också för att uppfylla verksamhetsmål som anger att biblioteket ska ha anställda som är mångspråkiga.

Även Stefan, som är chef på Storköpings bibliotek, beskriver hur verksamheten påverkas på flera sätt under hösten 2015. Genom att biblioteken tar aktiv ställning och på olika sätt bistår de nyanlända leder det också till en ökad samverkan med andra aktörer i staden, vilket även anställningen av aktivitetsledarna ovan är ett exempel på.

Lisa: Jag tänker just då, som du beskriver hösten 2015, när det kom väldigt många flyktingar under en period, och ni tog ställning, säger du. Förutom att sätta upp affischer och den biten, kan du ge något mer exempel på hur du menar att ni tog ställning?

Stefan: Ja, vi organiserade oss tillsammans med de andra biblioteken i [staden] och arrangerade olika saker. Till exempel informationsmöten tillsammans med frivilligorganisationer och allmänhet på biblioteken, där man diskuterade hur man skulle kunna arbeta för att hjälpa flyktingar. Och då organiserade vi det till exempel tillsammans med Röda Korset och andra också. Eftersom det då också var enskilda [som kom], så fick de

föreningarna också rätt så många fler medlemmar och aktivister och volontärer som sedan i sin tur kunde arbeta för flyktingarna. Så det är ju ett sådant exempel.

Intervju 2016-05-04

I Stefans berättelse framträder ett bibliotek som både i ord och handling möjliggör för civilsamhällets mobilisering. Att ta ställning innebär i det här fallet att agera och handla utifrån det ställningstagande som man finner lämpligt. I berättelsen framstår också biblioteket, trots att det är en kommunalt styrd organisation, som en viktig del av civilsamhället. Biblioteket, i nära samverkan med frivilligorganisationer, blir en plats där människor samlas för att samtala, utbyta information och för att engagera sig i samhällseliga angelägenheter. Biblioteket framträder här tydligt som en *alternativ plats* som möjliggör delaktighet (jfr Pateman 1970, s. 110), om inte på en beslutsfattande nivå så i processer som initieras på biblioteket, vilka är av politisk och samhällselig betydelse. Det handlar således om en form av delaktighet, med möjlighet till påverkan, som utgår från ett nerifrån-och-upp-perspektiv. Informationsmötena som arrangeras i samverkan med Röda Korset kan exempelvis bli ett medel för att göra människor delaktiga i föreningslivet, men kan också vara ett sätt för biblioteket att arbeta med folkbildning.

En kväll under hösten 2015 befinner jag mig på *Lärforum* på Storköpings bibliotek för att delta i en lärträff kring att göra egna visitkort. Tre kvinnor har kommit till träffen. I rummet bredvid föreläser en journalist om det akuta läget i Syrien. Det är fullsatt i rummet för föreläsningen och flera frivilligorganisationer finns representerade för att informera och svara på åhörarnas frågor efteråt. Jag försöker fokusera på att lyssna på Sara som berättar om illustrationsprogrammet *Illustrator* som deltagarna ska jobba med, men ljuden från rummet bredvid tränger igenom. Journalisten visar bilder och film och berättar om sina egna upplevelser från landet. När föreläsningen är slut kikar jag ut i rummet och ser att det är många som samlas kring frivilligorganisationernas representanter. Jag skriver:

Så mycket som får plats på ett bibliotek samtidigt. Så många olika former av informationsförmedling och lärande som kan ske parallellt. Information om kommersiella mjukvaruprogram och hur man gör visitkort blandas med information om det akuta läget i Syrien.

F: 2016-02-16

Biblioteksforskaren Ronald McCabe (2001) skriver om hur bibliotek kan och bör vara del av en samhällsrörelse³⁷ som verkar för demokratiutveckling genom utbildning. Under mina fältstudier under hösten 2015, och våren 2016, upplever jag att biblioteket i viss utsträckning blir en del i en samhällsrörelse som aktivt arbetar för kunskapsspridning och för att underlätta för människors samhällsengagemang, vilket också kan förstås som ett sätt att främja det demokratiska samhällets utveckling. Utdraget från fältanteckningarna visar också på den mångfald av informellt lärande och kunskapsspridning som kan äga rum på ett bibliotek samtidigt.

Den samverkan som sker, både med civilsamhället men även med andra kommunala instanser och aktörer, blir också ett sätt för biblioteket att stärka sin roll i lokalsamhället. Detta kan liknas vid vad Hansson (2005, s. 33f) kallar för *lokalt biblioteksarbete* och som han beskriver som verksamheter som riktar sig mot människors sociala vardag och som består av en kombination av vardagsrelaterade aktiviteter och utnyttjandet av bibliotekets fysiska bestånd. Emellertid är det inte bara aktiviteterna, beståndet, bibliotekspersonalen och användarna som utgör väsentliga komponenter i ett sådant arbete, utan även biblioteket som fysiskt rum i staden där människor samlas och mobiliserar sig kring gemensamma frågor. Bibliotekets möjlighet att snabbt ställa om verksamheten och möta omgivningens behov gör det också till en betydelsefull samhällsinstitution utifrån ett resiliensperspektiv (Dudley 2013; Veil & Bishop 2014; Vårheim 2017).

I citatet ovan framgår hur Stefan ser att biblioteket blir en av flera aktörer som tillsammans kan möta de nya behov som uppstår under vad som i media beskrivs som ”flyktingkrisen”. Biblioteken blir på så sätt en

³⁷ McCabe (2001) kallar denna samhällsrörelse för *community movement*.

del i utvecklandet mot resilienta och socialt hållbara städer. Men resiliens kan också förstås på flera sätt i relation till biblioteket. Till exempel skriver Lloyd (2017) att begreppet informationsresiliens (*information resilience*) är associerat med förmågor som blir betydelsefulla för möjligheterna att tillgodogöra sig information under den första tiden i ett nytt land. Det är då fråga om en form av resiliens på individuell nivå, men som också kan kopplas till resiliens på en samhällelig nivå (*community resilience*). Lloyd, Pilerot och Hultgren (2017) skriver att möjligheten att kunna utveckla informationsresiliens hänger samman med samhällets förmåga att tillhandahålla resurser som underlättar återuppbyggnaden av fragmenterade informationslandskap. I min studie är det tydligt hur biblioteket på olika sätt, genom materiella resurser som böcker, informations- och kommunikationsteknologi och wifi men också genom sociala resurser som möjligheten till medmänskliga kontakter och personalens stöd, bidrar till informationsresiliens på såväl individ- som samhällsnivå. Informationsresiliens kan därigenom kopplas till biblioteket som en plats för social inkludering, men också till social hållbarhet och bibliotekens roll i arbetet med målen i Agenda 30.

Biblioteket som del av en social infrastruktur

Social inkludering utifrån ett informationsperspektiv och med fokus på nyanlända handlar bland annat om möjligheten att känna tillit till information i (omformerade) sociala nätverk i en ny miljö samt till människors möjligheter att tillgodose sina vardagliga informationsbehov i ett nytt land. Nyanländas informationsresiliens innefattar därmed att kunna söka, använda och dela information i en ny miljö. Denna form av informationsresiliens antas kunna få betydelse för möjligheterna att tillförskaffa sig socialt kapital, samt motverkar risken för social exkludering och marginalisering (Lloyd, Pilerot & Hultgren 2017; Caidi & Allard 2005). Lloyd, Pilerot och Hultgren (2017) menar att biblioteket har kapacitet att få betydelse som plats för sociala aktiviteter och för att tillgängliggöra teknologier som möjliggör för nyanlända både att upprätthålla gamla och skapa nya sociala nätverk, något som de framhåller som betydelsefullt för utvecklande av socialt kapital.

Ytterligare en aspekt av resiliens som är betydelsefull i det empiriska materialet, är rättighetsaspekten, det vill säga hur biblioteket – i synnerhet under hösten 2015 – genom att tillgängliggöra information samt möjliggöra för kommunikation genom internet och wifi blir ett medel för en form av delaktighet i samhällsrummet, men också bidrar till att människor kan använda sig av sina kommunikativa rättigheter, vilka i sin tur kan möjliggöra ett praktiserat medborgarskap (jfr Dahlgren 2009, s. 69; Lister 2007). Genom att tillgängliggöra digitala kommunikationsresurser och wifi möjliggör biblioteket kommunikation på flera nivåer. Det handlar om kommunikation som kan förstås utifrån ett rättighets- och medborgarperspektiv, men också om en form av samhällskommunikation som uppstår i samtalet med företrädare för institutionen. Mötet, och framför allt samtalet med bibliotekarier och annan bibliotekspersonal, kan således innebära en form av bekräftelse på ens sociala och faktiska delaktighet i samhället, som då sker genom biblioteket (jfr Stigendal 2018, s. 74, 98). Vid samhällsintroduktionen för nyanlända vid Mellanköpings bibliotek påtalar till exempel bibliotekarien som håller biblioteksintroduktionen vid upprepade tillfällen att biblioteket, genom att det ägs av kommunen och finansieras med skattemedel, tillhör alla. Det innebär att deltagarna får kunskap om samhällets struktur i sitt nya hemland, men också kan känna att de är en del av en ny samhällsgemenskap *genom* biblioteket som plats och resurs. Det handlar således om en form av kommunikation som i bästa fall kan bidra till en skapa en känsla av delaktighet och också tillit till samhället.

Analysen ovan tangerar forskningsområdet biblioteket som mötesplats, i vilket biblioteket ofta studeras som ett öppet publikt rum dit alla har tillträde och där människor från alla samhällsgrupper kan mötas. Hvenegaard Rasmussen, Jochumsen och Skot-Hansen (2013, s. 56f) diskuterar biblioteket som mötesplats utifrån Maarten Hajer och Arnold Reijndorps perspektiv på offentliga utrymmen i staden. Hajer och Reijndorp menar att man inom kulturpolitiken och stadsplaneringen lägger allt för mycket vikt vid föreställningen om att konkreta möten mellan olika människor och samhällsgrupper ska uppstå på offentliga platser, platser som också ofta beskrivs som neutrala. Forskarna menar att den typen av möten inte är en helt igenom realistisk föreställning, även om biblioteket i

biblioteksforskningen inte sällan beskrivs vara en sådan plats. Det vill säga, biblioteket beskrivs som en lågintensiv mötesplats med potential att generera överbryggande socialt kapital, vilket anses ha positiva effekter för den demokratiska samhällsutvecklingen (se till exempel Audunson 2005; Auduson, Essmat & Aabø 2011; Vårheim 2007). Samtidigt menar jag att det inte är säkert att det är själva mötet, det vill säga huruvida människor faktiskt samtalar med varandra och på så sätt skapar nya kontakter som i sin tur kan leda till sociala relationer, som är det mest avgörande. Bara det faktum att människor kan befinna sig på en gemensam yta i staden, och därigenom delar denna yta och får vetskap om varandra, kan anses ha positiva effekter ur ett demokratiskt hänseende. Richard Sennet (2000, s. 384) erbjuder ett inkluderande perspektiv på kommunikation och socialitet där han menar att det uppstår en form av mellanmänsklig kommunikation när människor befinner sig samtidigt i det offentliga utrymmet. Biblioteket, i egenskap av att vara ett offentligt rum, blir en *teatro mundi* (Sennet 2000), en scen där människor ser, och agerar inför varandra och därigenom görs uppmärksamma på varandras deltagande i rummet och staden och på varandras olikheter (se även Hvenegaard Rasmussen, Jochumsen & Skot-Hansen 2013, s. 57). Mötet handlar således om en form av social representation i vid bemärkelse, men också om platser – scener – som möjliggör för både interaktion och synliggörande.

Klinenberg (2018) kallar den typen av platser – det vill säga platser (och även organisationer) som dels kan främja kontakter mellan människor, och dels kan fungera som ett stöd i lokalsamhället – för samhällets sociala infrastruktur. Det innebär platser dit människor vet att de kan vända sig för att få hjälp, men också för att träffa andra. Klinenberg (2018, s. 32) pekar specifikt på biblioteken som en av de mest betydelsefulla formerna av social infrastruktur som vi har, men också en av de mest undervärderade. Den låga värderingen visar sig bland annat i en syn på bibliotek som något förlämnat som skulle ha spelat ut sin roll i takt med internetutvecklingen, vilket får politiker att nedprioritera dem ekonomiskt eller till och med stänga dem. I själva verket, menar Klinenberg, är problemet att biblioteken är så välbesökta av människor med ytterst varierade behov att såväl bibliotekssystem som bibliotekarier snarare blir överbelastade (2018, s. 32). Informationens tillgänglighet är ingen garanti för att användarna har

kunskapen om hur den skall användas. Det är emellertid inte bara bibliotekens lättillgänglighet som gör dem till en viktig del av den sociala infrastrukturen utan också den mängd sociala aktiviteter som äger rum i form av olika programverksamheter och lärträffar. Bibliotekarier och övrig bibliotekspersonal spelar en viktig roll eftersom de arbetar efter principer om öppenhet och inkludering som kan främja en form av social sammanhållning mellan besökarna (Klinenberg 2018, s. 36). När biblioteket förstås som en viktig del av samhällets sociala infrastruktur kan en sådan sak som generösa öppettider också sättas i ett delaktighetsperspektiv. Till exempel säger Måns vid Mellanköpingsbibliotek när vi talar om bibliotekets möjligheter att främja samhällelig delaktighet att:

Det ska vara låga trösklar. Det är därför vi har så mycket öppet till exempel. Jag menar herregud, det är en väldigt enkel sak. Personalen börjar åtta ungefär. En del börjar sju, men de flesta börjar här åtta. På många håll är det ju så att biblioteket inte ska öppna förrän kl. 10. Varför det? Det är ju bara att öppna upp dörren och ha en eller två personer i disken så har man vunnit tio timmar öppethållande.

Måns beskriver för mig i intervjun hur generösa öppettider blir en del i hur biblioteket kan möjliggöra för samhällelig delaktighet genom att det ökar platsens tillgänglighet. Samtidigt krävs det, som Klinenberg (2018) också framhåller, personal som aktivt verkar för att främja delaktighet i själva rummet genom såväl kompetens som ett inkluderande förhållningssätt. Lina på Lillköpings bibliotek beskriver arbetet med delaktighetsfrämjande som ett arbete som aldrig tar slut och som handlar om ”hur man arbetar kring arrangemang, hur man jobbar kring öppettider och hur man jobbar kring vårt bestånd”. (Intervju 2016-04-06). Det är en kombination av båda dessa komponenter – platsen och bibliotekspersonalens handlande och initiativtagande – som gör det möjligt för biblioteket att fungera som en gränsinstitution (Stigendal 2008), något som jag återkommer till och utvecklar vidare i nästa kapitel.

I nästa avsnitt lämnar jag det fokus som analysen hittills haft på hur bibliotekets demokratiska uppdrag görs och gestaltas främst i relation till arbetet med nyanlända. Istället övergår jag till en bredare analys av

bibliotekets demokratifrämjande uppdrag i relation till bibliotekslagen och användarna som medskapare av bibliotekets verksamhet.

Medskapande som en form av demokratisk delaktighet

Att det är invånarnas och besökarnas behov som ska styra verksamheten är något som jag hör sägas vid upprepade tillfällen i samtal med bibliotekspersonalen som deltar i studien och som också är framträdande i projektplanen för *Skapandeverkstaden* i Lillköping. I projektplanen uttrycks att det huvudsakliga syftet med verksamheten är folkbildning och integration, där man med integration både avser vikten av att integrera verksamheten i samhället och att nå människor som på ett eller annat sätt har en bristande koppling till samhällets olika institutioner. I planen uttrycks också att bibliotekets användare i allt för hög grad agerar som konsument i förhållande till biblioteket. Det vill säga, biblioteket erbjuder en tjänst som användarna sedan konsumerar och användarna är därför i liten utsträckning medskapare i verksamheten. Detta antas påverka verksamheten negativt eftersom det leder till att den utformas utifrån vad biblioteket tror att användarna vill ha snarare än vad de faktiskt vill ha. Genom *Skapandeverkstaden* hoppas man ha funnit en ingång till en mer användarstyrd verksamhet, det vill säga en ökad delaktighet. Laila, chef på Lillköpingsbibliotek, beskriver det så här:

Laila: [s]edan tycker jag att *Skapandeverkstaden* faktiskt är ett väldigt bra exempel på delaktighet. Där man kan gå in med sina förutsättningar. Och lära, eller läras, i det här. Och där man själv får forma verksamheten, så är ju tanken med *Skapandeverkstaden*. Vi har plockat upp en del saker som vi känner att det här kan vi, men det finns ju oändliga möjligheter och vi vill inte styra det för mycket från början, så att det blir som med böckerna igen: det här tycker vi att man ska kunna, utan det ska verkligen vara en möjlighet för medborgare att kunna påverka och ha den verksamheten som man tycker skulle kännas intressant. Så jag tycker att vår stora utmaning nu, det är ju att nå ut till så många som möjligt och att få människor att ta plats.

Intervju 2016-04-25

Love som arbetar med *Skapandeverkstaden* understryker att det finns en medveten otydlighet kring projektet, vilket de hoppas ska leda till att användarna sedan kommer att kunna utforma den efter egna intressen.

Love: Det finns ju en avsiktlig vaghet inbyggd i det här i och med att vi vill att det ska vara användarstyrt i så stor utsträckning som möjligt. Dels ser vi det som en förutsättning för att det ska bli en fungerande verksamhet, att inte folk kommer hit som konsumenter.

Lisa: Just det

Love: Alltså för vi ska inte leverera en tjänst eller produkt åt dem, utan de ska känna att det är deras.

Intervju 2015-09-11

Att låta användarna och besökarna själva forma verksamheten blir därmed ett sätt för biblioteket att inte stå som avsändare och producent, otydligheten är en medveten strategi för att göra verksamheten mer formbar och för deltagarna att känna att de kan påverka den i en riktning som de vill att den ska ta. Det är med andra ord inte fråga om en verksamhet som ska ”serveras” deltagarna, utan om en som ska skapas av deltagarna. Shannon Barniskis (2016) forskning kring skapandeverksamhet (makerspace) på bibliotek visar att bibliotekarierna spelar en betydande roll för om den här typen av verksamhet ska lyckas där eller ej. Bibliotekariernas arbete med att få människor att komma samman kring gemensamma intressen, att introducera dem till nya redskap samt att skapa en inbjudande och tillåtande kultur beskrivs som avgörande faktorer för om människor kommer vilja använda skapandeverkstaden när den står dem till buds (Barniskis 2016, s. 121). Att öppna upp verksamheten och möjliggöra för aktiviteter som är baserade på användarnas önskemål kräver därmed såväl engagemang som kompetens hos bibliotekarierna.

Formuleringen i bibliotekslagen om bibliotekens roll i det demokratiska samhällets utveckling öppnar för komplexa frågor i relation till hur och på vilket sätt individer och grupper ska kunna använda biblioteket och därmed bidra till utformandet av dess verksamhet. Den demokratiska

uppgiften kan också medföra dilemman för bibliotekspersonalen gällande huruvida alla åsikter ska kunna föras fram på bibliotek. I en intervju med Sam reflekterar han kring att när han för många år sedan utbildade sig till bibliotekarie handlade uppdraget till mångt och mycket om bibliotekariens informationsförmedlande roll, medan den idag har utvecklats och utvidgats vilket kan medföra en annan slags komplexitet. Sam säger:

[...] då hade vi ju monopol på information, det fanns ingen annanstans. Det var här det fanns [på biblioteket], så då var vi en väldigt viktig aktör i det. Om vi misslyckades att ha informationen så hade vi ju ... misslyckats. För då kunde invånarna inte ta del av den. Och idag är det inte så, för att informationen är överallt, på nätet och i sociala medier och man kan snabbt få information genom att kommunicera på snabba, kvicka sätt med många. Och då har vi någon sorts annan roll i det här, med demokratiseringsarbetet som vi inte... den är inte helt uttalad och vi vet inte exakt hur det ska gå till. Man försöker liksom hitta sätt.

Sam berättar vidare om hur de på hans avdelning diskuterat hur den rollen ska utformas, men också kring vilka frågor det väcker:

Och att demokratisera IT-användning har vi pratat om, minska den digitala klyftan, men också... Ja, men nu handlar det mycket om att låta biblioteket vara en arena för invånarna i staden. Att de själva ska kunna claima och använda biblioteket för att använda sina demokratiska rättigheter till exempel. Men det är svårt det där. Ja, alltså att alla ska få tillgång till och kunna använda biblioteket, men till vad? Ska man kunna få stå på biblioteket och föra fram sina åsikter för alla som kommer hit? Det är väl liksom gräns... Det är svårt ju!

Intervju 2016-04-13

Även Stefan lyfter fram demokratiuppdragets komplexitet vad gäller hur biblioteket ska förhålla sig till sin neutrala samhällsposition och till åsikts- och yttrandefrihet. I en intervju frågar jag Stefan om hur han ser på formuleringen att biblioteken ska stödja det demokratiska samhällets

utveckling och Stefan beskriver att det också sätter en del press på biblioteken och att det kräver utrymme för att kunna tolka vad detta kan innebära för verksamheten. Ur ett tillgänglighetsperspektiv menar Stefan att det handlar om att göra information och kunskap tillgänglig för alla för att därmed skapa förutsättningar för människor att kunna vara aktiva i ett demokratiskt samhälle. Tillgänglighetsarbetet menar han hänger samman med målet att minska de sociala barriärerna i samhället och ge alla möjlighet att ta del av bibliotekens verksamhet på en nivå som passar dem. Stefan berättar också att de på biblioteket har följt den norska biblioteksdebatten där man diskuterat möjligheten att göra biblioteken till en scen för alla att fritt föra fram olika åsikter. Han säger:

Stefan: Nu tror jag att det har tonats ner litegrann i Norge också, i alla fall debatten där, men vi har egentligen inte utvecklat den delen särskilt mycket. Vi har resonerat kring den och sett både möjligheter och svåra problem.

Lisa: Just det. Vad ser du för möjligheter och svårigheter?

Stefan: Ja, möjligheterna är ju att biblioteken blir relevanta platser. Öppna platser för människor att kunna uttrycka sina tankar och åsikter. Det är ju det som är bra. Och det som kan vara problematiskt, det är att då är det väldigt svårt att kunna dra en gräns kring vem och vilka röster och åsikter och tankar ska tillåtas på biblioteket? Och ja, vad kan det då innebära rent arbetsmiljömässigt? För de som arbetar och så. Det kan ju bli väldigt stökigt. Så vi har inte kommit så långt i det där.

Senare i intervju fortsätter Stefan resonemanget:

Och utifrån det finns det också en diskussion kring biblioteket som institution, som en röst för demokratin. Att biblioteken – och även vi egentligen – ganska sällan tar ställning i frågor. Ibland gör vi arrangemang som liksom är kopplade till exempel till historiska händelser, som har med historia och politik att göra, men det är ganska sällan som vi går ut och tar direkt ställning för humanitära eller demokratiska värden, eller ingår i sådana sammanhang. Men det finns exempel på att vi också har gjort det mer aktivt i samband med flyktingarna som kom till [staden]. Då 2015 tog biblioteket

och staden väldigt tydlig ställning för hur man skulle agera. Men å andra sidan så kan man också vända på det och se till att det ingår i att biblioteken ska vara öppna för alla, så det har inte så mycket med politik att göra, men det blir politik för de som inte tycker att det är en bra idé liksom.

Intervju 2016-05-04

Stefan och Sam uttrycker således båda att det kan uppstå dilemman kring biblioteket som ett öppet rum där människor kan uttrycka sina åsikter, om dessa åsikter kolliderar med bibliotekets uppdrag att verka för det demokratiska samhällets utveckling. Men också när biblioteken själva agerar utifrån egna (och politiska) ställningstaganden som värnar om öppenhet för alla grupper i samhället riskerar de att bli ifrågasatta. Det demokratiska uppdraget öppnar således biblioteket som en arena för konflikter (jfr Mouffe 2005; Rivano Eckerdal 2017), vilket kan vara både en möjlighet och svårighet ur ett demokratiskt hänseende. I IFLA:s etiska riktlinjer för bibliotekarier och informationsspecialister framhålls i synnerhet artikel 19 i FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter som en central utgångspunkt för det demokratiska uppdraget, det vill säga alla människors rätt till åsiktsfrihet, yttrandefrihet samt att söka, ta emot och sprida information. Därutöver lyfts ytterligare en väsentlig aspekt fram, nämligen *ansvar gentemot enskilda personer och samhället* (2012 s. 3, *min kursivering*). I dokumentet framhålls vikten av att alla grupper och individer i samhället, oavsett medborgskap, ges tillgång till information som ett led i strävan att främja delaktighet och motverka diskriminering. Demokratiuppdragets komplexitet innebär att det blir allt mer betydelsefullt att bibliotekarier och övrig personal ges utrymme för diskussion och reflektion kring yttrandefrihetens gräns och icke-diskrimineringsprincipens början, samt hur demokratiuppdraget ska tolkas i relation till dessa rättigheter. Detta har inte minst blivit synligt i den ideologiskt präglade debatten kring inköpsförslag på folkbibliotek, som bland annat förts i media 2017–2018 och där ett par av fallen även prövats av Justitieombudsmannen (JO) (Beslut 2017-06-28 dnr 2654–2016 och 4650–2016). I båda anmälningarna rör det sig om att biblioteken, inte har velat köpa in två böcker som har efterfrågats, med hänvisning till att de brister i kvalitet och uttrycker främlingsfientlighet. I bägge fallen konstaterar

Justitieombudsmannen att biblioteken behöver göra urval, men att dessa inte ska styras av åsikter och värderingar. Så länge yttranden inte är brottsliga ska den fria åsiktsbildningen och objektivitetsprincipen vara styrande gällande utlån och inköp, fastslår Justitieombudsmannen med utgångspunkt i bibliotekens demokratiuppdrag (Beslut 2017-06-28 dnr 2654–2016 och 4650–2016).

I delrapporten till den nationella biblioteksstrategin (2017, s. 67ff) problematiserar juristen Johan Hirschfeldt bibliotekens demokratiuppdrag i relation till rättighetskonflikter. Hirschfeldt framhåller att det rent juridiskt är ett komplicerat uppdrag. Biblioteken ska förhålla sig till sin neutrala position och till objektivitetsprincipen, men samtidigt står ytterligare en ledstjärna att finna i att all biblioteksverksamhet bör genomsyras av programstadgandena i 1 kap. 2 § i Regeringsformen (RF), där den första och överordnande paragrafen handlar om alla människors lika värde, medan övriga paragrafer bland annat behandlar sociala rättigheter och icke-diskriminering. Hirschfeldt menar att man på biblioteken bör ha denna rambestämmelse ”i ryggen” vid beslut som gäller såväl inköp som bemötande och service gentemot besökare (2017, s. 83). Hirschfeldt understryker också att de mänskliga rättigheterna är centrala ur ett demokratiperspektiv (2017, s. 84), och ger, som jag tolkar det, därigenom biblioteken och bibliotekarierna ytterligare riktning och vägledning i arbetet med demokratiuppdraget.

I citaten ovan framkommer en aspekt av delaktighet i det demokrati-främjande uppdraget som handlar om användarnas och deltagarnas medbestämmande. Genom att biblioteket utgår från användarnas behov och därefter formar verksamheten ges användarna ett demokratiskt inflytande över vilken form av lär- och skapandeaktiviteter de vill ha på *Lärforum* och i *Skapandeverkstanen*. Här är det således inte bibliotekets personal som ovanifrån bestämmer vad som anses betydelsefullt att lära ut, utan verksamheten präglas snarare av en öppenhet inför vad deltagarna själva vill lära sig. Det är ett sätt att se på lärande och folkbildning som har ett tydligt underifrånperspektiv (jfr Klasson 1997; Skoglund 1991). Sebastian, som arbetar med *Lärforum* konstaterar dock att biblioteket har en bit kvar för att verklig delaktighet ska kunna uppnås och att det till syvende och sist, menar han, är en fråga om att ge ifrån sig makt:

Lisa: Hur tänker du att biblioteket kan fylla en funktion i den delaktighetsprocessen, om du förstår vad jag menar? Hur förhåller sig biblioteket till delaktighet?

Sebastian: Där har vi väldigt mycket arbete att göra och det största problemet som jag ser det är att som i alla kommunala institutioner vill man inte ge ifrån sig makt. Jag tror att delaktighet och makt hör ihop. Om man på riktigt ska prata om delaktighet, då kan man inte samtidigt vilja ha kvar all makt. Inom kommunen eller inom biblioteket. För då blir det ingen riktigt delaktighet. Då blir det någon slags... ja, då blir det att man samlar ihop några – ja, man kan ha små workshops där man träffas och vissa engagerade medborgare kan komma och säga sitt, men om man ska ha sann delaktighet som handlar om att människor, genom att de känner att de har makt, faktiskt engagerar sig i något, då måste vi ge ifrån oss lite av makten. Och dit har vi inte riktigt kommit än.

Intervju 2016-04-04

Även Simon, som också arbetar på *Lärforum*, är inne på att delaktighet i relation till biblioteket handlar om att ge människor utrymme och möjlighet att påverka verksamheten.

Simon: Men en sådan sak är ju bara typ att bjuda in folk att använda våra platser, våra lokaler, att få access till vår teknik, access till våra nätverk och så, för då, då händer det. [...] Och jag tror att delaktighet innebär att det måste finnas en mångfald av röster som får uttrycka sig på en offentlig plats. Och idag så finns det inga andra gratis, offentliga platser som har låga trösklar i samhället, förutom biblioteken. Där man inte behöver anmäla sig, man behöver inte betala och sådana saker. Så delaktighet handlar om att man kan gå in, och man kan känna en mångfald av röster som existerar på samma plats. Som beskriver samhället på olika sätt. För då finns möjligheten till att: ”Ja, men här kan jag uttrycka mig”. För så länge det hela tiden bara är biblioteket som är avsändare kommer ingen annan att vilja vara delaktig. Eller dela med sig.

Intervju 2015-06-04

Två betydelsefulla aspekter av delaktighet framkommer i Sebastian och Simons utsagor. En handlar om viljan att ge ifrån sig makt. En annan handlar, menar jag, om tillgänglighet men kanske också i första hand om trygghet. Jag kommer att återkomma till maktaspekten, men vill först utveckla på vilket sätt jag menar att trygghet också kan påverka görandet av delaktighet och även möjligheten att utveckla en pluralistisk offentlighet där en mångfald av röster kan göra sig hörda (jfr Fraser 1990). Bibliotekets tillgänglighet, det vill säga det öppna och fria rummet samt exempelvis gratis nätverk, är en betydelsefull premis för att människor ska ta del av verksamheten till att börja med. Det vill säga, tillgängligheten är en förutsättning för att individer ska ha möjlighet att använda sig av bibliotekets lokaler och resurser. Likväl krävs det något mer för att alla ska vilja och våga använda sig av den möjligheten, att våga ta plats i – och göra reella anspråk på – det offentliga rummet. Detta något menar jag går att härleda till en känsla av trygghet. För att ”en mångfald av röster ska existera på samma plats” krävs också att en mångfald av röster känner sig bekväma och trygga i att göra platsen till sin egen. Görandet av delaktighet innefattar således också en komponent av trygghet.

Samtidigt kan bibliotekens önskan att ytterligare inkludera besökare och användare i verksamheten, det vill säga att få invånarna i lokalsamhället att vara aktiva i utformningen av biblioteket, också sättas in i en kontext av den nyliberala samhällsutvecklingen där individer inte bara ges möjlighet, utan också förväntas delta och vara aktiva på olika nivåer (se till exempel Abalo 2010; Bella 2010; Engström & Olsson Dahlquist 2019 kommande; Dahlstedt 2002, 2009; Rivano Eckerdal 2012). Det är en utveckling som är synlig inte minst i myndigheternas omställning till en e-förvaltning, där den digitala utvecklingen inte bara antas gagna den ekonomiska tillväxten utan också ska underlätta för medborgares delaktighet och självbestämmande (Näringsdepartementet 2011, s. 13f). En ökad användarstyrd eller användarcentrerad biblioteksverksamhet kan också kopplas till utvecklingen av *New Public Management* i bibliotekssektorn, där biblioteket i allt högre utsträckning behöver legitimera verksamheten utåt genom att tillmötesgå användarnas och besökarnas förmodade behov och förväntningar (Hansson 2015, s. 9). Detta menar Hansson (2015, s. 11) har lett till en utveckling där biblioteken gått från att vara professions- och värdegrundsdrivna

institutioner, till att allt mer anta formen av serviceinriktade institutioner som legitimeras av omvärlden genom att tillmötesgå användarnas behov och förväntningar, det vill säga en deprofessionalisering. En relevant fråga i sammanhanget är således vad som händer med bibliotekariens professionella expertis när användarna går från att vara *clients* till att bli *partners* (Hvenegaard Rasmussen 2016). Det är inte en fråga för den här avhandlingen att svara på, men något som kan behöva belysas ytterligare.

Vikten av delaktiga medborgare är således en del av kringgärdande samhälleliga normer, det vill säga en slags generell förståelse för hur något bör vara, som även påverkar konstituerandet av bibliotekspraktiker (jfr Schatzki 2002; Nicolini 2012). Som en del av det nyliberala samhället påverkas således även biblioteket av ”aktiverings politik” (jfr Dahlstedt 2009). Likväl förstår jag bibliotekariernas önskan om att användarna ska använda sig av biblioteket på sitt eget sätt, och därigenom bidra till utformningen av verksamheten, grundad i en förhoppning om att det ska leda till en biblioteksverksamhet som i högre utsträckning än tidigare inkluderar olika perspektiv och röster. Det är också skillnad på att uppmuntra användarna att delta mot att inte ge några andra alternativ, som när det till exempel gäller utvecklingen mot en e-förvaltning. Jag tolkar det som att flera av bibliotekarierna som medverkar i studien istället verkar sträva mot en biblioteksverksamhet som ser till olika individers och grupperns behov av att använda platsen och dess resurser på varierande sätt. Sebastian och Simon ger således uttryck för ett perspektiv på delaktighet som tar sin utgångspunkt i en vilja att förändra biblioteket i en mer egalitär riktning och som också kan förstås utifrån ett socialt och politiskt maktutjämning perspektiv (jfr Carpentier 2016).

Genom att involvera besökare och användare i utformningen av verksamheten görs också användarna till deltagare i biblioteket snarare än till konsumenter av biblioteket, något som också är ett uttalat mål i projektplanen för *Skapandeverkstaden* på Lillköpings bibliotek. Att delta i utformningen av bibliotekets verksamhet blir också ett sätt att delta i lokalsamhället, något som kan bidra till en upplevd känsla av inkludering i en större samhällsgemenskap (Barniskis 2013), vilket ur ett demokratiperspektiv antas ha positiva samhällseffekter (Putnam 2006). Delaktighet i utformningen av biblioteksverksamhet kan därmed antas

medföra positiva sociala effekter både på individ- och samhällsnivå (Hvenegaard Rasmussen 2016). Samtidigt torde deltagande i sin mest egalitära form också innebära valet och möjligheten att helt avstå från att delta eller att helt delta på sina egna villkor.

Delaktighetens varierande uttryck

I Jochumsens, Hvengaard Rasmussens och Skot-Hansens (2012, s. 589) folkbiblioteksmodell bestående av fyra överlappande rum eller platser, en plats för inspiration (*the inspiration space*), en plats för lärande (*the learning space*), mötesplatsen (*the meeting space*) och en plats för skapande (*the performative space*), är användarnas delaktighet betydelsefulla inslag i samtliga konceptuella rum. Det gäller inte minst platsen för skapande och performativa aktiviteter samt för mötesplatsen. Såväl mötesplatsen som platsen för skapande och kreativa aktiviteter är beroende av användarnas delaktighet och interaktion med både bibliotekets resurser och med andra människor. Emellertid är delaktighet också ett betydelsefullt inslag för biblioteksrummet som en plats för lärande och för biblioteket som en plats för inspiration även om användarnas delaktighet i dessa konceptuella rum inte är lika framträdande som i de två förstnämnda (Hvenegaard Rasmussen 2016, s. 549).

Vid de lär- och skapandeverksamheter som erbjuds vid både *Lärforum* på Storköpings bibliotek och i Lillköpings *Skapandeverkstad* är användarnas delaktighet i utformningen av läraaktiviteterna emellertid mycket framträdande, för att inte säga utmärkande. Mindre framträdande är delaktigheten i utformningen av de läraaktiviteter som står i fokus för samhällsorienteringen, där det finns ett redan färdigt underlag som används vid träffarna. När det gäller samhällsorienteringen menar jag att delaktigheten istället bör förstås utifrån ett perspektiv som inkluderar biblioteket som plats. Genom lärträffarna inom ramen för samhällsorienteringen möjliggörs en form av delaktighet som inte handlar om delaktighet i utformningen av själva läraaktiviteten, utan snarare om delaktighet i lokalsamhället genom biblioteket. För flera av deltagarna som jag pratar med är samhällsorienteringen den första organiserade aktiviteten som de deltar i och för vissa är det också det första mötet med ett

folkbibliotek (jfr Pilerot och Lindberg 2018). Själva lärmomenten behöver alltså inte vara de mest betydelsefulla ur ett delaktighetsperspektiv, utan snarare det faktum att lärträffarna är förlagda på biblioteket där en relation med lokalsamhället kan inledas; både genom biblioteket som plats och genom bibliotekarierna som företrädare för en offentlig verksamhet, något som jag även tidigare har lyft fram i analysen.

I Jochumsen, Hvenegaard-Rasmussen och Skot-Hansens (2012, s. 588f) folkbiblioteksmodell är fyra generella mål för biblioteksverksamhet kopplade till de ovanbeskrivna fyra konceptuella rummen. Målen utgörs av: upplevelse (*experience*), engagemang (*involvement*), egenmakt (*empowerment*), och innovation (*innovation*). De första två målen, upplevelse och engagemang, involverar särskilt individens egen uppfattning, upplevelse och deltagande i sökandet efter mening och identitet i ett komplext samhälle. De två andra funktionerna, egenmakt och innovation, anses snarare understödja samhällseliga målsättningar. Egenmakt anses hänga samman med utvecklandet av självständiga medborgare som kan lösa sina problem i vardagen, medan innovation handlar om utvecklandet av nya lösningar för att kunna möta praktiska problem. Samtidigt menar forskarna att folkbiblioteket kan möjliggöra för innovation och kreativitet på ett mer individuellt plan genom att vara en plats som främjar lärande och kreativitet (Jochumsen, Hvenegaard-Rasmussen & Skot-Hansen 2012). I analysen av det empiriska materialet förstår jag emellertid att delaktighet genom biblioteken också har till syfte att understödja samhällseliga målsättningar i form av ett aktivt medborgarskap. Även ett annat delaktighetsideal är i spel, ett ideal som i större utsträckning handlar om att involvera individer i utformningen av bibliotekens verksamheter, att göra dem delaktiga med en förhoppning om egenmakt till följd. Detta delaktighetsideal relaterar till en förhoppning om att en ökad delaktighet ska leda till att individer känner ett större ägandeskap av biblioteksinstitutionen, liksom en större egenmakt genom de processer som de deltar i där.

När det gäller delaktighet i ett bredare perspektiv, i relation till biblioteksrummet som en plats för inspiration, kan delaktighet också ta sig uttryck genom utställningar och arrangemang som anordnas i biblioteksrummet där man till exempel låter olika röster göra sig hörda

genom en vid representation av människor, föreningar och organisationer. Måns på Mellanköpings bibliotek berättar om hur de tillsammans med en lärare på en gymnasieskola lät göra en fotoutställning som fokuserade på att låta ensamkommande flyktingbarn komma till tals och göra sig hörda genom fotografier med tillhörande texter om deras drömmar om framtiden. Måns säger:

[e]n del ville bli fotbollsspelare, jurister, någon ville bli kock och så där. Och han [läraren] fotade dem i de tänkta miljöerna, de fick själva skriva ner sina berättelser och vi laminerade dem här. Vi gjorde en mycket enkelt utformad utställning i entrén och så höll vi en vernissage. Och man såg ju hur de lyfter, eller hur stolta de var. ”Nu ser andra mig här och inte bara några särskilda inbjudna på skolan, utan här är det över 2000 personer varenda dag”. Alla stannar inte, men många gör det. Och då har man fått ta en plats i det offentliga rummet, och den typen av aktiviteter tror jag är viktigt att vi hela tiden erbjuder här.

Intervju 2015-03-10

I Måns berättelse framträder återigen biblioteket som en plats som möjliggör för samhällelig delaktighet och som även främjar människors kommunikativa rättigheter, den här gången genom att ge utrymme för unga människor som sällan ges möjlighet att göra sina röster hörda och ta plats i det offentliga utrymmet. Det är en form av social praktik som skapar utrymme för aktörskap. Utställningen kan också förstås som en kommunikativ handling och medborgarskapande praktik där ungdomarna genom sina berättelser konstituerar sig själva som politiska subjekt (jfr Bakardijiva 2009; Leurs 2017; Lister 2007).

I samtalet med Måns understryker även han vikten av att biblioteket inte bara erbjuder saker, utan ger människor möjlighet att själva aktivt bidra till verksamhetens utformning för att skapa delaktighet. Att arrangera utställningar tillsammans med användare kan ses som en form av delaktighet som för tankarna till 1970-talet och vad Hedemark (2009) benämner en allaktivitetsdiskurs där breddade och utåtriktade aktiviteter gavs utrymme i såväl bibliotekens lokaler som utanför, inte sällan med politiska inslag. Att arrangera en utställning, som den Måns beskriver, kan

också förstås som en folkbildande praktik där biblioteket bidrar till att både synliggöra och öka kunskapen kring en underrepresenterad grupp i samhället tillsammans med barnen som det handlar om. Genom utställningsarbetet framträder ett bibliotek med en tydlig social agenda där det kulturförmedlande uppdraget också handlar om att förmedla människors egna berättelser. Det finns i denna form av verksamhet både ett bildande och ett demokratiskt perspektiv på berättande som utgår från att alla människor har en berättelse att berätta. Genom att ta till sig andras berättelser, tolka dem och försöka förstå, formas det egna jaget i samspel och dialog med andra och genom andras berättelser (Gustavsson 2007, s. 75ff). Det är också en form av bildning som handlar om att utveckla förmågan att leva sig in i andra människors världar (jfr Nussbaum 1997, 2010), och som i fallet med utställningen på biblioteket även har en politisk och social förändringspotential.

Att låta bibliotekens användare medverka i högre utsträckning än tidigare i formandet av verksamheterna kan således bidra till att en ökad representation av röster ges möjlighet att komma till tals och påverka det offentliga rummets utformning, såvida dessa röster tillerkänns ett likvärdigt utrymme. Biblioteket som publikt rum har därmed potential att bidra till en heterogen, pluralistisk offentlighet, en potential som då den infrias ytterligare skulle kunna stärka bibliotekets demokratiska funktion (jfr Young 2000; Fraser 1990). För att detta ska kunna ske krävs emellertid att en bred representation av människor besöker och använder biblioteken, liksom att viljan finns bland dessa att delta i utformningen av olika verksamheter, och i synnerhet att de också känner sig trygga att göra det.

I nästa kapitel zoomar jag in på det platsspecifika och analyserar folkbildningspraktiken och dess olika delar i relation till verksamheterna som står i fokus.

7. Praktiken vecklas ut

En praktik konstitueras av säganden (en form av kognitiv kunskap), upprepade göranden (utföranden, färdigheter och kompetenser) samt av normer och värderingar som både formas och samtidigt genereras av praktiken. Därtill påverkas och formas praktiken av det sociala och politiska sammanhanget liksom av materiella och ekonomiska förutsättningar (Gherardi 2012; Nicolini 2012; Schatzki 2002). I detta, avhandlingens tredje empiriska kapitel, analyserar jag vilka materiella och kunskapsmässiga delar folkbibliotekens arbete med att skapa förutsättningar för digital delaktig kan bestå av, ett arbete som i avhandlingen studeras och analyseras som en form av samtida folkbildningspraktik.

I kapitlets första del undersöker jag vilka materiella och diskursiva delar praktiken består av. I kapitlets andra del analyserar jag vilken form av bildning och vilken slags kunskap verksamheterna syftar att bidra till, samt vilka färdigheter och kunskaper som framhålls som betydelsefulla bland dem som arbetar med verksamheterna. Därigenom analyseras hur arbetet med att främja digital delaktighet tillskrivs olika innebörd och på så sätt tillförs mening. Det innebär att jag i den andra delen av kapitlet fokuserar analysen på hur normer, värderingar och kunskapsmässiga förutsättningar utgör en del av praktiken.

Människor, teknologi och plats

Kapitlets första del består av en analys av hur verksamheterna som äger rum inom Lillköpings, Mellanköpings och Storköpings bibliotek påverkas av sociala och materiella förutsättningar som formar, möjliggör och ibland också försvårar för görandet av delaktighet. Normer och värderingar är

naturligtvis en del av dessa förutsättningar, men det är de sociala och materiella delarna som står i fokus för denna del av analysen.

Betydelsen av dialog

Inför att Lillköpings bibliotek ska starta sin *Skapandeverkstad* sätter de upp ett stort anslag i entrén där besökare kan skriva på post-it lappar vad de önskar för typ av verksamhet. På lapparna läser jag bland annat "trolla", "pyssla", "sy" och "byta pelargonsticklingar". Lina berättar att tanken är att de ska ta hänsyn till besökarnas förslag och att de därför med jämna mellanrum tar bilder av lapparna så att de inte ska försvinna. Lina understryker för mig vid upprepade tillfällen att *Skapandeverkstaden* ska uppfylla "användarnas behov", inte personalens. Fokus ska emellertid vara på skapande av olika slag och de ser gärna att det blir en lokal prägel på verksamheten (F: 2015-10-05).

Idén om *Skapandeverkstaden* föddes genom samtal i personalgruppen under gemensamma dialogmöten. Lena som också arbetar på Lillköpings bibliotek berättar att dialogmötena uppstod för ett antal år sedan "när det var mycket prat om bibliotekens mörka framtid och att biblioteken skulle ha spelat ut sin roll". Det fördes mycket diskussioner om bibliotekets roll i personalgruppen, och ur dessa utvecklades formen dialogmöte där personalen återkommande får möjlighet att diskutera och samtala kring olika aspekter kopplade till bibliotekets roll och funktion i samtiden och framtiden. Dialogmötena kretsar kring tre övergripande teman: mötesplats, läsfrämjande och digital kommunikation, men tar också upp andra relevanta aspekter så som vad som ingår i bibliotekarierollen. Såväl Love som Lina och Lena berättar att detta forum för dialog i personalgruppen har spelat en stor roll för att förankra planerna med en *Skapandeverkstad* bland den del av personalen som inte ingår i själva projektgruppen. På mötena har de kunnat ventilera eventuella farhågor och projektgruppen har fått möjlighet att kontinuerligt berätta om arbetsprocessen.

Vid ett tillfälle på biblioteket visar Lena mig lappar från ett av dialogmötena där personalen fått skriva ner sina förhoppningar och farhågor kring *Skapandeverkstaden* på biblioteket. Om farhågor står bland annat: "Osäkerhet kring teknik", "Finns kompetens?", "Hur ska det

presenteras för allmänheten när personalen själva inte vet vad som gäller?”, ”Teknikstrul” och ”Det här ingick inte i vår utbildning”. Det uttrycks också betänkligheter kring huruvida biblioteket verkligen har beredskap att möta målgruppen som de framförallt vill ska komma, eftersom det finns ett uttalat integrationsmål med verksamheten. När det gäller förhoppningar står att läsa på lapparna: ”Stärka vår roll som folkbildare”, ”Stärka integrationen”, ”Väcka lust för skapande”, ”Få ett levande bibliotek”, ”Öppna för nya samarbetsformer (bra att det finns något konkret att samverka kring)”, ”Lyfta fram oss som resurs” och ”Utveckla en verklig mötesplats”. Under mötet bestäms också att det ska skickas ut informationsblad i personalgruppen varannan vecka kring vad som händer i processen med att starta verksamheten, eftersom en del av personalen inte har känt sig delaktig i verksamhetsutvecklingen.

Behovet av att samtala kring bibliotekens samtida roll och funktion kommer inte bara till uttryck på Lillköpings bibliotek utan är något som lyfts av personalen även på de andra biblioteken där jag gör mitt fältarbete. Till exempel säger Mattias på Mellanköpings bibliotek när vi sitter och samtalar vid informationsdisken en eftermiddag, att den typen av frågor som har med bibliotekets värdegrund att göra och vad biblioteket ska vara pratar man mest om inofficiellt: ”Kanske vid kafferasten”. Mattias efterfrågar fler forum för den typen av samtal, ett forum som de alltså har skapat på Lillköpings bibliotek. Att de på biblioteket har infört ett återkommande dialogmöte menar Lena i Lillköping ger mer utrymme för den typen av diskussion som Mattias efterfrågar i Mellanköping. Love som arbetar med *Skapandeverkstaden* på Lillköpings bibliotek menar att bibliotekslagen fungerar som en bra utgångspunkt för den här typen av diskussioner:

Love: [Och i] sådana sammanhang har bibliotekslagen dykt upp väldigt ofta i diskussionen. Man återvänder ofta till den: alltså vad är bibliotekens roll? Vad ska vi göra? Och så där. Jag tycker det är väldigt viktigt att fundera på det. Det är så lätt att ta verksamheten för given på något vis, att bara falla tillbaka på vad man alltid gör, ganska oreflekterat. För det fungerar ju. Jag menar, om man inte gör något särskilt mer än vad man alltid gör så fungerar ändå verksamheten relativt väl, utifrån sett. Så länge vi håller våra utlåningstal höga är kommunledningen nöjd, för det är det som de

går på. Och det där, det är en väldigt stor risk för jag tycker inte... Ok, bokutlåning är viktigt och såhär, men det är inte vår kärnverksamhet. Det [kärnverksamheten] är det här folkbildande uppdraget.

Intervju 2014-12-15

Eftersom en praktik består både av upprepade handlingar och av normer och värderingar kring hur handlingarna bör utföras och vad de bör innefatta, spelar samtal kring bibliotekets roll och uppdrag en betydelsefull roll. Genom orden ges praktiken en viss typ av mening och fräntas en annan. Samtal och dialog är sociala handlingar som kan vara både meningsbärande och identitetsformande, med kraft att både producera och reproducera normer och föreställningar om vad ett folkbibliotek är och ska vara (jfr Nicolini 2012). På så sätt finns det genom dialog och gemensam reflektion kring bibliotekets roll och uppdrag möjlighet att både upprätthålla och omförhandla bibliotekspraktiker (jfr Rivano Eckerdal 2017). När personalen på Lillköpings bibliotek skriver ner sina farhågor och förhoppningar kring *Skapandeverkstaden* möts uppfattningar om att detta är ett sätt att stärka bibliotekets roll som folkbildare med funderingar kring att den typen av verksamhet inte var något som ingick i utbildningen till bibliotekarie. En efterföljande dialog som bottnar i bibliotekslagen ger möjlighet till ett gemensamt utforskande av hur bibliotekens arbete med demokratifrämjande och informellt lärande kan ta sig uttryck och översättas i en samtida folkbildningspraktik. Därigenom är både samtalet och bibliotekslagen betydelsefulla delar i formandet av praktiken.

Biblioteket som plats för samtal och dialog bland medborgare framhålls ofta i diskussioner kring dess roll som en öppen offentlig plats i samhället (se till exempel Audunsson 2005, Buschman & Leckie 2007; Buschman 2003). Dialogens betydelse är också nära sammankopplad med ett deliberativt demokratiideal, vilket har diskuterats i avhandlingens inledningskapitel. För att biblioteken som platser ska kunna skapa förutsättningar för samtal, dialog och delaktighet framstår det som betydelsefullt att en dialog kring bibliotekets roll och demokratiska funktion även får ta plats och utrymme bland personalen, det vill säga samtal måste finnas just om bibliotekens värdegrund och på vilket sätt

biblioteken kan bidra till det demokratiska samhällets utveckling (se även Carlsson & Rivano Eckerdal 2018). Att bibliotek är värdegrundsstyrda verksamheter är tydligt i samtalen och intervjuerna med bibliotekarier och biblioteksanställda på så sätt att de inte sällan hänvisar till att arbetet med lärande och delaktighet är betydelsefullt just av demokratiska och sociala anledningar och för att utjämna kunskapsmässiga klyftor. I nästa stycke övergår jag till att diskutera vilken roll såväl styrdokument som personalens värdegrund får i den typen av verksamhet.

Med demokratisk kompass och lagen i ryggen

Jag har ställt frågor kring hur deltagarna i studien tänker kring de olika styrdokumenterna i arbetet med olika former av lär- och skapandeverksamheter; är styrdokumentet något som de själva reflekterar över och påverkas av i arbetet med olika former av lärande för en ökad delaktighet och i verksamheten i stort? Gherardi (2012, s. 152) skriver: "Rules are sustained by diverse technologies which reinforce their prescriptiveness. One of the most important and pervasive of these technologies is writing". Som Gherardi (2012) framhåller spelar det skrivna ordet en betydande roll i upprätthållandet och formandet av en praktik. Det innebär att styrdokument utgör en del av praktiken och det är därför intressant att analysera hur dokument som bibliotekslagen och biblioteksplaner uppfattas av dem som arbetar med dem.

Under en intervju med Måns pratar vi om den nya bibliotekslagen och skrivningen om bibliotekets uppgift att verka för det demokratiska samhällets utveckling:

Lisa: Men har du själv reflekterat någonting kring att bibliotekets demokratiska funktion har stärkts i den nya bibliotekslagen och att uppdraget med att lära ut kring ny informationsteknologi också har stärkts, är det något som du har reflekterat kring eller som ni har diskuterat på något sätt?

Måns: Uppriktigt sagt, nej. Vi vet vad som står i lagen, men vi har inte behövt använda den, för då hade det kanske varit en annan femma liksom. Men vi är ju i en verksamhet där vi tack och lov kan designa vår värld, i

många och mycket själva, utan att göra fel. Och vi, någonstans utgår man ju från den typen av värderingar som lagen uttrycker också, allas rätt och likhet till information och kunskap. Det tror jag varenda bibliotekarie, det vet jag varenda bibliotekarie här är besjälad av.

Intervju 2015-03-10

Måns beskrivning av lagen som något som styr i det dolda är en återkommande uppfattning bland bibliotekspersonalen som jag talar med under min tid på de olika biblioteken, liksom att det verkar finnas en gemensam professionell identitet som påverkar arbetets värdemässiga riktning, som avspeglas i lagen och vice versa. Bibliotekslagen finns där hela tiden i bakgrunden och sätter riktning, men hur den rent konkret implementeras i verksamhet är svårare för dem jag talar med att sätta fingret på. Till exempel säger Mattias vid en intervju när jag frågar om vilken roll styrdokumentet spelar för deras verksamhet:

Mattias: Självklart tar man styrdokumentet på allvar, men utformas bibliotekets verksamhet – vår faktiska verksamhet – utifrån de här styrdokumentet? Ja...

Jag kanske är jag fel person att fråga i just den frågan, men: nja, skulle jag säga. Men samtidigt så är inte det någonting dåligt heller, utan jag upplever i alla fall att... Hur ska jag förklara? Kulturen här, alltså hur man tar sitt arbete på allvar, är väldigt positiv. Även jag som är väldigt färsk här. Jag som är nyutexaminerad bibliotekarie, att det finns någon sorts ideologiskt tankegods. Det här är inte bara ett jobb på något sätt. Det här är inte bara: ”Ja, ja, jag är här några timmar om dagen” och att det är ett förvärvsarbete på något vis, utan man gör det faktiskt för att man är övertygad om att det gör skillnad och att man har en viktig funktion på något sätt, helt enkelt.

Intervju 2015-03-09

Flera av bibliotekarierna jag samtalar med tar upp att de som söker sig till bibliotekarieprofessionen gör det av värdegrundsmässiga anledningar. Att folkbibliotekarier inte sällan drivs av ett demokratiskt patos menar Carlsson och Rivano Eckerdal (2018, s. 191) kan ses som en del av professionens yrkesmässiga identitet, något som också blir påtagligt i

mina samtal och intervjuer med de biblioteksanställda. Hansson (2018, s. 291) framhåller att bibliotekariers yrkespraktik kommit att politiseras allt mer under senare år som ett led i en tilltagande debatt kring bibliotekets roll och uppgift, vilken präglas av en politiskt polariserad och turbulent tid (jfr Carlsson & Rivano Eckerdal 2018). Hansson (2018, s. 293) anser att det är viktigt att göra en distinktion mellan bibliotekens värdegrund och bibliotekariernas yrkesetik. Den förstnämnda menar han är knuten till den enskilda institutionens förutsättningar, som exempelvis påverkas av kommunernas värdegrundsarbete, medan den senare rör enskilda bibliotekariers arbete och relaterar till en professionsgemenskap snarare än till organisationen som sådan. Samtidigt visar min studie att biblioteket institutionella värdegrund (där även lagtext och styrdokument ingår) och bibliotekariernas yrkesetik verkar vara nära sammankopplade. Det vill säga professionsetiken tycks vila på värderingar kopplade till biblioteket som demokratifrämjande samhällsinstitution och platsen som sådan. Däremot specificeras inte alltid dessa värderingar tydligare av studiens deltagare än att det handlar om ”allas rätt till information och kunskap” och att det verkar finnas någon sorts ”ideologiskt tankegods” som präglar arbetet.

Citaten ovan visar också att styrdokumentet, och då i synnerhet bibliotekslagen, framförallt verkar sätta den idémässiga riktningen och på så sätt fungera som ett stöd eller rättesnöre för bibliotekarierna och bibliotekspersonalen, men det framkommer också från flera personer att det är viktigt att kunna koppla specifika verksamheter till uppsatta mål i styrdokumentet:

Måns: Och just hur vi kan koppla olika målgrupper – ja, om det är nysvenskar eller om det är barn – hur vi kan koppla den prioriterade målgruppen och visa att vi arbetar med digital delaktighet. Jo, men då kan vi göra särskilda datorkurser eller att vi jobbar mycket ihop med studieförbund eller andra föreningar och annat som kan erbjuda ett stöd.

Intervju 2015-03-10

Måns utsaga om vikten att kunna koppla verksamheten till specifika mål är också något som framhålls av bibliotekarierna Love och Lena på Lillköpings bibliotek. Att kunna koppla verksamheten till specifika mål i styrdokumentet beskrivs som viktigt av framförallt två anledningar. Dels ger det verksamheterna legitimitet genom att det faktiskt står i lagen eller i biblioteksplanen att detta är ett område som biblioteken ska arbeta med. Dels betyder det att man kan etablera en ny form av verksamhet, så som *Skapandeverkstan* på Lillköpings bibliotek. Love och Lena lyfter även fram att det är betydelsefullt att verksamhetsmålen tas fram i dialog med personalen för att dessa ska få en verklig förankring bland de anställda:

Love: Ja, alltså lagen är väl egentligen kanske det yttersta. Våra styrmål är ju politiska och det vet man ju aldrig hur det går... (skrattar till).

Lena: Men samtidigt har vi ju liksom tittat på; ja, lagen har vi ju tittat på. Som botten på allt. Och biblioteksplanen har vi ju puttat ditåt också.

Love: Ja. Nej, men det är viktigt och jag menar de där målen, alltså just verksamhetsmålen, är något som vi diskuterar ganska mycket i förvaltningen så de är väl förankrade hos alla. Och just att det är någonting där [vi i] vår verksamhet har tyckt att: ja, det är det här som är viktigt. Det är det här som är viktigt med att bedriva biblioteksverksamhet. Och alla anställda har gått med på att: Ja, jag håller med om att det här är viktiga saker för vår verksamhet. Att ha den förankringen. För då känns det som att om det spretar, så har man någonting att falla tillbaka på. Att [kunna] säga: Ja, men ok, du kanske inte gillar den här grejen vi gör, men den lyfter faktiskt integrationen. Att kunna visa på det, och då får folk liksom köpa det. Om man har den typen av förankring går det att ta ut ramarna lite mer för annars blir det väldigt mycket godtycke. [...] Men nu kan vi säga att, ja, men så här är det.

Intervju 2016-10-04

Loves och Lenas utsagor lyfter fram bibliotekslagen som det som sätter den yttersta riktningen, medan styrdokument som rör den lokala biblioteksverksamheten blir betydelsefulla för att sätta upp mål som i sin tur utgår från såväl bibliotekslagen som det lokala sammanhanget. Verksamhetsmålen får också en enande kraft i och med att personalen

gemensamt kommit fram till vilka mål som är viktiga för biblioteket att arbeta mot. Samtidigt skapar de också utrymme för kreativitet genom att inte vara allt för specifika. Att arbeta mot målen ”integration” och ”delaktighet” kan till exempel göras på olika sätt, exempelvis genom en *Skapandeverkstad*. Verksamhetsmålen blir därigenom betydelsefulla för möjligheten att kunna arbeta med nya former av folkbildningspraktiker på biblioteket.

Även Lina, som också är involverad i arbetet med *Skapandeverkstaden* på Lillköpings bibliotek, lyfter i arbetet med delaktighet fram vikten av tydligt formulerade mål som förankras i den faktiska verksamheten. Därigenom översätts målen till ett tydligt görande, vilket ger styrdokumentet en betydelsefull funktion utifrån ett praktikperspektiv. Lina framhåller också att målen i styrdokumentet för arbetet framåt och ger det en tydlig riktning, men att de också tillför mening till arbetet. Målen i styrdokumentet får på så sätt inte bara en legitimerande funktion, utan också en meningsskapande roll, något som också kan tillföra en känsla av sammanhang. Lina reflekterar kring målen på följande sätt:

Lina: Vi har ju våra mer övergripande mål, som bland annat att vi ska jobba för delaktighet. Men sedan finns det mål under dem [som handlar om]: men hur gör vi det? För det är ju lätt att mål bara blir... Ja, men det låter himla fint och det är viktiga saker att göra. Men hur arbetar vi faktiskt med det? Med att det faktiskt finns en känsla av att: Jo, men det här är våra förslag eller hur vi faktiskt gör det. Och det gör att det faktiskt känns relevant. Men också det här viktiga att vi jobbar mot någonting. Det är inte bara att: ja, men verksamheten rullar på. Utan det är så att vi faktiskt ska jobba med det här. Därför gör vi det här.

Intervju 2016-04-06

I intervjuer och samtal med bibliotekspersonalen framkommer att styrdokumentet också kan vara ett sätt att synliggöra bibliotekets arbete med digital delaktighet för politiker och kommunledning. Som tidigare nämnts menar flera av intervjupersonerna att politiker och beslutsfattare inte har tillräcklig kännedom om på vilket sätt biblioteken används och hur arbetet med att ge hjälp och stöd i digitala ärenden idag utgör en stor del av verksamheten. Mia i Mellanköping beskriver situationen såhär:

Mia: Men det är väl också det där hur man ser på tekniken och hur man från tjänstemanna – och då menar jag högre upp och så – ser på bibliotekens roll. Det finns fortfarande mycket det här: ja, men biblioteket, ni lånar väl ut böcker liksom? Att det är så mycket mer vi jobbar med idag.

Mia tror att arbetet med att ta fram en lokal digital agenda, där även biblioteket är en av parterna, kan vara ett sätt att synliggöra vilken roll biblioteket spelar i samhället idag. När arbetet med digital delaktighet förtydligas i styrdokumentet blir det lättare att föra upp frågan på en politisk nivå för att nå ut med kunskap kring hur bibliotekets verksamhet tar sig uttryck. Mia säger:

Och det är också någonting som gör att, förhoppningsvis kan det också leda till att det blir lite mer tydligt vem som ska göra vad och att man ser att biblioteket faktiskt är en part där[...] [g]enomsyras det i sådana här dokument så blir det kanske lättare att ställa krav på politiker och tjänstemän och andra att vi faktiskt är med och arbetar med de här frågorna.

Intervju 2015-06-02

På ett liknande sätt beskriver Lina i Lillköping att styrdokumentet också har en funktion inom själva biblioteksorganisationen för att skingra en eventuell skepsis kring huruvida det egentligen är bibliotekets uppdrag att arbeta med skapandeverksamhet. Styrdokumentet kan på så sätt legitimera bibliotekets verksamhet både inom och utanför organisationen, men också vad gäller specifika verksamhetsområden (jfr Rivano Eckerdal & Carlsson 2018). Sara på Storköpings bibliotek beskriver till exempel hur formuleringen i bibliotekslagen om att biblioteket ska verka för lärande har gett personalen på Lärforum ett ökat stöd för deras arbete, ett arbete som tidigare från vissa håll har varit delvis ifrågasatt:

Lisa: Tror du att den nya bibliotekslagen på något sätt förändrar synen på hur man ser på lärandeaktiviteter på biblioteket eller hur man tänker kring det arbetet?

Sara: Jag vet inte riktigt. Det känns ju som att det finns någon sådan här tidigare idé om att biblioteket inte riktigt ska hålla på med lärande, för att

det ska besökarna göra själva eller så, genom det som biblioteket erbjuder. Jag vet inte om den här... Jo, men det som är bra är ju att det står tydligare att biblioteket ska göra de här sakerna. För en verksamhet som *Lärforums* är det väldigt skönt för då kan man säga: ja men vi ska göra detta, så vi gör det vi ska, typ.

Intervju 2015-12-10

Sammanfattningsvis framträder styrdokumentet och i synnerhet bibliotekslagen som viktiga beståndsdelar i hur praktiken formas och därmed för det folkbildande arbetet på biblioteken, även om styrdokumentet inte alltid är synliga i det dagliga arbetet. I samtal och intervjuer framstår bibliotekslagen framförallt som ideologiskt styrande (något som även avspeglar en ideologisk tradition). Bibliotekslagen verkar på så sätt bekräfta en redan etablerad praxis. De lokalt förankrade styrdokumentet i form av biblioteksplaner och verksamhetsmål får istället en mer konkret inverkan i praktiken, till exempel när det gäller lär- och skapandeverksamhet. Överlag verkar styrdokumentet legitimerande för verksamheterna, men har också en meningsskapande funktion. Bibliotekslagens formuleringar om det demokratifrämjande uppdraget och om hur biblioteken ska verka för lärande verkar också bekräfta och samtidigt förstärka en professionell identitet som många bibliotekarier känner samhörighet med. Att bibliotekets demokratiska uppdrag skrivits in i bibliotekslagen kan också bidra till att synliggöra bibliotekens demokratiska roll för politiker och beslutsfattare.

I Evjens (2015) studie framkommer att politiker ofta legitimerar biblioteksverksamhet med hänvisning just till dess demokratiska roll. Med stöd i bland annat en litteraturöversikt gjord av Auduson och Evjen (2016) menar Michnik (2018) att argumentationen för folkbibliotek "därmed har gått från att grundas i estetisk och bildande instrumentalitet till en politisk mobiliserande instrumentalitet" (Michnik 2018, s. 28). Jag instämmer i Michniks analys, men ser också i mitt empiriska material hur biblioteket ändå många gånger verkar förbises resursmässigt både när det gäller dess socialt inkluderande funktion, men också i avseende hur biblioteket används som ett pedagogiskt stöd för digital kommunikation med samhällets övriga instanser och i vardagliga göromål. Att biblioteken

förbises tyder på att det finns en bristande insikt om relationen mellan bibliotekets demokratiska funktion och de förutsättningar som finns för biblioteken att kunna arbeta aktivt med så väl social inkludering som med medie- och informationskunnighet. Verksamheternas digitala infrastruktur är en sådan förutsättning som utgör en betydelsefull del i formandet av en samtida folkbildningspraktik. I nästa avsnitt övergår jag till att diskutera hur teknikens materialitet både kan vara en möjliggörare, men också ett hinder i arbetet med att främja digital delaktighet och lärandeprocesser på bibliotek.

Teknik och plats som möjliggörare och begränsning

På Lillköpings bibliotek arrangeras, som redan har beskrivits, under hösten 2015 en *Digital vecka* där lärträffar erbjuds dagligen. Nedan följer en anteckning från en av dagarna.

Jag kommer till Lillköpings bibliotek cirka en timme innan dagens aktivitet på den *Digitala veckan* ska börja. Idag ska Lena gå igenom hur man söker stipendier och fonder i *Global Grant*, en databas som biblioteket har abonnemang på. När jag träffar Lena på hennes kontor är hon lite stressad. Det är problem med bibliotekets bibliotekssystem. Hon förklarar vad det är som inte fungerar och berättar att de ska upphandla ett nytt system på biblioteket, men att det fortfarande är en del saker som saknas i upphandlingen. Förutom det så har det också varit krångel med *Global Grant*. När det har blivit dags att börja har Lena fortfarande inte fått *Global Grant* att fungera.

Fyra personer har kommit till dagens lärträff och de sitter samlade på stolar runt om Lena som har en laptop framför sig. Lena börjar med att visa bibliotekets hemsida på sin dator och berättar att förutom *Global Grant* kan man även komma åt *PressReader* och *Nationalencyklopedin* därifrån. Hon ber om ursäkt och säger att hon inte riktigt kommer kunna visa hur *Global Grant* fungerar på datorn just idag, eftersom tekniken krånglar. Istället får hon visa på skärmen var man skriver in sökord och försöka berätta om vilka olika funktioner som finns och om hur de kan användas. En av deltagarna frågar:

- Kan man alltså inte bara söka på *Global Grant* på nätet?

Lena förklarar att de behöver gå via bibliotekets webbsida och att biblioteket ger tillgång till *Global Grant* genom sitt abonnemang. Genom att använda bibliotekens datorer är det bibliotekets IP-adress som syns, något som kan vara en fördel om man inte vill att andra ska veta att man har sökt medel, säger Lena.

Lena berättar också att man genom bibliotekets digitala resurser har tillgång till databasen *ALEX*, ett digitalt författarlexikon som Lena själv tycker är väldigt bra och som hon tipsar deltagarna om att titta i. En av deltagarna får en idé om att söka medel för en bokcirkel som hon deltar i på biblioteket, för att kunna göra en resa i författarens fotspår. Lena uppmuntrar henne och säger att det är en bra idé.

När dagens träff är slut upprepar Lena återigen att hon är ledsen att det inte gick att visa bättre hur *Global Grant* fungerar på datorn.

Innan deltagarna går åt skilda håll säger en kvinna att hon är förvånad över att det var så få som kom till dagens aktivitet. Hon trodde att det skulle finnas flera intresserade. Lena instämmer och säger att eventuellt skulle biblioteket också arbeta utåtriktat mot andra förvaltningsområden så som Arbete och Försörjning, Omsorg eller Försäkringskassan. Kanske finns där fler målgrupper som skulle vilja ha den här informationen?

F: 2015-10-06

I utdraget från mina fältanteckningar från Lillköpings bibliotek framträder tekniken som hinder för att bibliotekarien ska kunna utföra det pedagogiska arbete hon har för avsikt att bedriva. Exemplet ovan är bara en av flertalet liknande händelser som jag tar del av under tiden fältstudierna pågår. Jag återkommer till tekniken som ett hinder, men vill först diskutera två andra aspekter av hur biblioteket antas, eller skulle kunna anta, en samtida folkbildande roll på det sätt som framträder i exemplet ovan. Det handlar dels om när Lena visar på vägar till information och kunskap i databaser som deltagarna kan nå via biblioteket, dels när idéer föds under själva läraaktiviteten om hur man genom uppsökande och utåtriktad verksamhet skulle kunna nå målgrupper som eventuellt inte brukar besöka biblioteket för att förmedla kunskap som exempelvis stipendiesök på nätet. Detta ser jag som en form av digital vägledning, som också kan få en socialt utjämnade effekt.

Folkbibliotekens utåtriktade och uppsökande verksamhet, det vill säga biblioteksarbete som bedrivs utanför de ordinarie bibliotekslokaler till exempel vid arbetsplatser, var vanligt förekommande under 1970- och 80-talen, även om den uppsökande verksamheten går längre tillbaka i tiden än så (Herder 1986). Då handlade det naturligtvis mer om bokutlåning och litteraturförmedling, medan den typen av förlängd biblioteksverksamhet idag också kan innebära lärande kring olika aspekter av medie- och informationskunnighet. Uppsökande verksamhet är något som man har prövat vid Mellanköpings bibliotek, där bibliotekarien Maja berättar om hur hon bedrivit både bokcirklar och internetkurser på boenden för människor med missbruksproblematik. Maja berättar att hon upplevde att många av deltagarna med missbruksproblem tyckte att det var jobbigt att ta sig till biblioteket och att det underlättade när bibliotekarien istället kom ut till en plats där de kände sig trygga, i det här fallet till boendena. Frågan om inte biblioteket också skulle kunna arrangera någon form av internetkurs kom från början från personalen på ett av boendena. Personalen upplevde att de fick mycket frågor kring det digitala, i synnerhet kring användningen av smartphones, frågor som de inte alltid kunde svara på. Maja berättar:

Maja: Och det var liksom vitt skilda saker folk var intresserade av. Vissa var ju sådär: ”ja, men hur spelar man poker på nätet?”. Och andra: ”Jag har tappat kontakten med mitt barn, kan man söka på telefonnummer någonstans?” Så man visade *Eniro* och lite sådana saker. Andra [ville veta] hur det funkar med mail? Och vad är det? Och hur kommer ett mail fram till någon?” Så satt man och mailade till varandra för att visa hur det funkar och ser ut. Andra var nyfikna på *Facebook*.

Intervju 2015-03-12

I Majas beskrivning framträder en bild där även bibliotekets materialitet kan vara ett hinder för delaktighet och där bibliotekarien istället möjliggör för delaktighet genom att lämna biblioteket som fysisk plats. Mia på Mellanköpingsbibliotek menar att bibliotekens folkbildande roll har återväckts genom den nya bibliotekslagen och att folkbildning idag inte bara handlar om informellt lärande genom exempelvis datorkurser och handledningar, utan också är något som görs genom att bibliotekarierna

lämnar biblioteken för att till exempel åka ut till demensboenden och arbeta med högläsningsprojekt (Intervju 2015-06-02). Även på Lillköpings bibliotek finns planer på att arbeta mer med utåtriktad verksamhet än vad man tidigare gjort. Det finns bland annat idéer om att ha någon form av verksamhet utanför bibliotekets lokaler i olika bostadsområden i staden eller att ta sig ut i byarna som ligger runt omkring. Att arbeta mer utåtriktat kan således innebära att nå användare med verksamhet på platsen där de befinner sig, men kan också vara ett sätt för biblioteken att nå ut med information om den verksamhet som bedrivs på biblioteken, för att få fler deltagare att komma dit.

Vid flera tillfällen under min tid på biblioteken slås jag av svårigheten att få deltagare till de mer organiserade formerna av digitala lärträffar, som under Lillköpings *Digitala vecka* eller under *Get online week* på Mellanköpings bibliotek. Samtidigt framträder behoven av hjälp och stöd kring den här typen av frågor som stora i det vardagliga arbetet på biblioteken. Vid ett samtal med Mattias på Mellanköpings bibliotek säger att han att han uppfattar att det finns en form av motstånd mot att biblioteken ska marknadsföra sin verksamhet. "Kanske är det en retorisk fråga?" funderar han. "Kanske borde vi istället säga att vi måste folkbilda om vår verksamhet?" (F: 2015-11-25). Mattias menar att biblioteken genom att arbeta uppsökande skulle kunna bli bättre på att nå ut till fler målgrupper som kan ha behov av bibliotekens olika läraktiviteter. Samtidigt så visar utdraget i början av stycket från den *Digitala veckan* på Lillköpings bibliotek att det kan vara svårt att bedriva den här typen av lärsatsningar om de digitala resurserna inte fungerar, som i fallet med *Global Grant*, eller när de digitala resurserna är föråldrade. Under tiden som mina fältstudier pågår på de olika biblioteken blir det uppenbart hur bibliotekens olikartade digitala infrastruktur påverkar möjligheterna och förutsättningarna för att kunna arbeta med digitalt lärande på ett likvärdighet sätt, på samma vis som bibliotekariernas varierade digitala och pedagogiska kompetens också påverkar arbetet. Att förutsättningar ser olika ut mellan storstadsbiblioteken och mindre bibliotek runt om i landet samt omständigheten att det inte finns någon nationell digital bibliotekstjänst har även uppmärksammats i delrapporterna och utkastet till en nationell biblioteksstrategi. Ökad samordning och samverkan framhålls som den främsta lösningen för att överbrygga klyftan mellan små

och stora kommuner (se till exempel Holmström & Jacobsson 2017, s. 41f; Fichtelius, Persson & Enarson 2018, s. 54f).

I samtal med bibliotekarier på Mellanköping och Lillköpings bibliotek framhålls inte sällan att läsningen till kommunens IT-avdelning gör det svårt för biblioteken att vara flexibla och själva kunna styra över den digitala infrastrukturen. Läsningen upplevs av flera som problematisk och de menar också att det råder en allmän okunskap om hur och i vilken utsträckning besökarna använder bibliotekens digitala resurser, i och med att IT-avdelningen ofta är separerad från biblioteksverksamheten. Mia i Mellanköping (Intervju, 2015-04-15) beskriver en situation där bibliotekets datorer vid tidpunkten för vårt samtal har gammal programvara som inte är kompatibel med de senare versioner som bibliotekets användare själva ofta använder. Mia poängterar också att biblioteken eventuellt bedriver mer kreativ verksamhet än andra kommunala enheter, och därför skulle behöva ha "lite friare tyglar", vilket är något som även Love i Lillköping framhåller. Love talar om bristande tekniska resurser och begränsningarna inom kommunens IT-system som ett generellt problem, men som blir särskilt tydligt i arbetet med *Skapandeverkstaden*.

Love: För det fungerar överlag ganska dåligt med teknik här. Alltså det är ju knutet till IT och att det är saker som funkar dåligt och så är IT belamrade med jobb och så får man liksom ingen support och så funkar det inte, och nu ska man ha in någonting nytt som ingen kan, där IT inte supportar det. Och det där har ju liksom varit mycket ångest. Eller, ångest är väl att ta i, men det är ett orosmoment i alla fall.

Intervju 2016-02-25

Det framkommer i flera samtal och intervjuer med bibliotekspersonal att omvärldens förändringar har bidragit till att det tillkommit uppgifter på biblioteken idag, men att detta sällan har inneburit ökade ekonomiska resurser. Mia i Mellanköping säger till exempel att hon tycker det är bra att de delar som handlar om lärande och digital delaktighet har stärkts i bibliotekslagen, "[m]en samtidigt är det hela tiden det där [att] biblioteken ska göra mer och mer, [och] sedan den här ekonomiska verkligheten som de flesta bibliotek lever i." (Intervju 2015-06-02).

Michnik (2018, s. 105–107) konstaterar i sin avhandling att trovärdigheten kan komma att påverkas negativt om allmänheten upplever att bibliotekets resurser och bibliotekariernas kompetens inte motsvarar deras behov. Detta kan i sin tur leda till att bibliotekets sociala legitimitet kan utmanas. I en av delrapporterna till den nationella biblioteksstrategin frågar sig även författarna huruvida biblioteken har de pedagogiska resurserna som krävs för arbetet med att öka kunskapen om hur ny informationsteknik kan användas för kunskapsinhämtning, lärande och delaktighet i kulturlivet och som gör att man synliggör det demokratiska uppdraget (Enarson, Fichtelius, Hansson, Klein & Persson 2017, s. 438). Den senare frågan bör rimligtvis också omfatta huruvida biblioteken har en tillräcklig digital infrastruktur för att möta användarnas behov och för kunna arbeta med lärande på ett adekvat sätt. Häri ryms således frågan om huruvida biblioteken har tillräckliga ekonomiska förutsättningar för att kunna utföra sitt lagstadgade uppdrag och därigenom även upprätthålla sin sociala legitimitet.

Normer, värderingar och kunskapsmässiga förutsättningar

I kapitlets andra del zoomar jag in analysen ytterligare på hur normer, värderingar och kunskapsmässiga förutsättningarna formar och omformar folkbildningspraktiken. Biblioteket både återspeglar samhällsliga normer på samma gång som det också bidrar till att producera vissa normer och värderingar genom dess verksamheter, exempelvis genom olika lärandesatsningar (jfr Hansson 2010b, s. 7). I denna del av kapitlet analyserar jag hur normer och värderingar både framträder i och genereras av praktiken som står i fokus.

Ett samtida bildningsuppdrag?

- Får jag ställa en dum fråga?
- Javisst, svarar Lina.
- Vad är en app? Man hör det hela tiden, men vad är det egentligen?

F: 2015-10-08

Det är den *Digitala veckan* på Lillköpings bibliotek och idag ska bibliotekarien Lina berätta om hur social media fungerar och deltagarna ska själva få prova att använda om de vill. Tillsammans hjälps Lina och en av deltagarna åt att förklara vad en app är för kvinnan som ställde frågan. Under träffen pratar de mest om *Facebook* och *Instagram*, men det kommer även frågor om *Twitter* och *Pinterest*. Lina återkommer flera gånger till vikten av att ha ett källkritiskt förhållningssätt till saker man läser på social media och även att tänka igenom ordentligt innan man delar något.

Under mina fältstudier på de olika biblioteken deltar jag på flertalet lärträffar som den jag beskriver ovan. Frågor av mer teknisk karaktär, som vad som är en app, vad en symbol betyder eller hur man gör en viss typ av inställning, blandas med frågor av mer social karaktär. Det kommer frågor som handlar om deltagarnas rädslor för de negativa sidorna av social media, till exempel hot och kränkande kommentarer, men också om hur man kan hitta andra med gemensamma intressen eller gamla bekanta via sociala nätverk som *Facebook* eller hur man gör för att se på favoritvevserien på tevekanalens playfunktion. Det blir också tydligt att själva lärträffen i sig är av social betydelse för dem som deltar och att lärträffarna på så sätt inte bara har en kunskapsutvecklande funktion utan också faller in under vad som kan benämnas det sociala biblioteket. Det vill säga träffarna får också ett socialt värde eller vad Svanhild Aabø (2005) kallar för *social impact*.

De allra flesta deltagare vid lärträffarna som jag har närvarat vid på de olika biblioteken har tillgång till digitala kommunikationsredskap, antingen i form av en dator eller en smartphone. Emellertid framträder det klart att enbart tillgång inte är tillräckligt för att man ska använda sig av dessa redskap i vardagen. Träffarna kan därmed bidra till att bryta mentala barriärer (van Dijck & Hacker 2003, s. 315f) och få deltagarna att våga prova att använda digitala tjänster och kommunicera med hjälp av internet även när de är hemma. Bristande intresse och krånglig teknik uppges vara de främsta skälen till att inte använda internet (Davidsson et al. 2018, s. 27), men under mina fältstudier iakttar jag att det finns en utbredd oro bland i synnerhet bland äldre, för att råka ut för hot eller trakasserier på sociala medier och kring säkerhets- och integritetsfrågor när det gäller digitala tjänster generellt. Vid lärträffarna på biblioteken får deltagarna möjlighet att i ett tryggt och litet format börja närma sig den

digitala tekniken och dess användningsområden. Nedan följer en fältanteckning från ett av mina besök på *Lärforums* lärträffar.

Vid ett *Prova-på* tillfälle på Storköpings bibliotek (F: 2015-04-02) observerar jag när bibliotekarien Sibel hjälper en äldre man med att starta ett *Gmail-konto*. Det vill säga ett emailkonto som ägs av företaget *Google*, något som mannen ifråga känner en viss rädsla inför. Han säger: "Man har ju hört att *Google* tar över allt och det tycker man ju inte om". Mannen är rädd att *Google* genom *Gmail* ska skicka hans personliga information vidare någonstans, det vill säga till en tredje part. Jag stannar med mannen och bibliotekarien och sitter med när de tillsammans går igenom olika webbläsare, hur man lägger till bokmärken och importerar nyhetsflöden samt vad skillnaden är mellan ett höger- och ett vänsterklick med musen. Mannen berättar att han blivit varnad för att använda *Twitter* och nu undrar han vad det är för något? Sibel förklarar hur *Twitter* fungerar och i samband med det uppstår återigen en diskussion kring rädslan för att personlig information ska spridas vidare och om hot på nätet. Efter en stund byter de återigen ämne och istället visar Sibel hur *Word* fungerar för att en liten stund senare förklara vad som menas med "molnet". Efter ett tag säger mannen att han är intresserad av olika trossamfund och deras regler och värdegrund, "men hur söker man för att få reda på olika trossamfunds värdegrund?" Sibel skrattar lite, sedan bestämmer de sig för att skriva in "olika trossamfund i Sverige" i *Googles* sökfält. Träffarna som kommer högst upp är från *Wikipedia*. Sibel förklarar hur *Wikipedia* fungerar och berättar att det kan vara bra att kika runt på de olika resultaten och samtidigt ha ett kritiskt förhållningssätt till informationen som kommer upp. Sibel uppmuntrar mannen att prova sig fram och hon är noga med att inte säga vad som är rätt eller fel. När jag lämnar dem har mannen valt att gå in och läsa på den sista träffen på sidan som visar sig handla om en katolsk förening.

F: 2015-04-02

När jag lämnar biblioteket den dagen tänker jag på hur det hos många av deltagarna som jag möter verkar finnas en stor nyfikenhet inför nätet och dess möjligheter, men att det är en nyfikenhet som också är blandad med rädsla. Det är en rädsla som många gånger handlar om att inte veta hur eller om ett företag som *Google* sprider ens uppgifter vidare, eller att råka

ut för någon form av kränkning på social media. Jag tänker också på den mångfald av frågor som möter bibliotekarien under ett lärtillfälle som detta och på vad som krävs av kunskap och färdigheter för att kunna möta människors vitt skilda behov, vilket i sin tur aktualiserar frågan om bibliotekariens digitala kompetens och pedagogiska roll. Tillfällen som det ovanbeskrivna, men även flertalet liknande under tiden som min studie pågår, får mig också att fundera över vad som egentligen bör ingå i ett bildningsuppdrag i en samtid som i hög grad är präglad av internet och en snabb informationsteknologisk utveckling, och som gör information om allt från religiösa samfund till politiska åsikter på *Twitter* tillgänglig i stort sett när som helst. Det är också en digital och teknologisk utveckling som vi ännu inte kan se alla effekter av. Den pågående utvecklingen gör det också svårt att ”lära ut” hur människor ska tänka i hanteringen av exempelvis *Googles* olika informationsrelaterade tjänster. Desto viktigare blir det att inta ett reflekterande förhållningssätt.

Medie- och informationskunnighet som digital bildning

Som jag tidigare har diskuterat i avhandlingens andra kapitel handlar bildning om vårt förhållande till kunskap, om hur vi ska tolka och förstå den värld vi lever i för att därigenom på bästa sätt kunna agera i och förändra den (Gustavsson 2007, s. 7). Bildning handlar om förmågan att inta ett kritiskt och reflekterande förhållningssätt till omvärlden, att utveckla en förståelse för hur tillvaron och det omgivande samhället fungerar. Då vår (västerländska) kultur och vårt vardagsliv på många sätt präglas av internet, digital kultur och framväxten av en digital offentlighet blir det allt viktigare att utveckla ett kritiskt och reflekterande förhållningssätt till hur den utvecklingen påverkar alltifrån informationen vi möts av, till människors möjlighet till deltagande i samhällslivet.

Lars Løvlie (2007, s. 153ff) beskriver vad han kallar för *teknokulturell bildning* som ett sätt att förhålla sig till bildningsbegreppet i ett postmodernt, högteknologiskt samhälle där gränserna mellan människa och maskin suddas ut i individers allt mer uppkopplade liv. Eftersom bildningsbegreppet är dynamiskt och ändrar innehåll under tidens gång, menar Løvlie att vi måste ta hänsyn till hur internet och den digitala utvecklingen i samhället

påverkar synen på bildning. Teknologin har, som medel för kommunikation, genom hela historien presenterat sig som både kultur och bildningshorisont vare sig det handlar om tryckta böcker eller internet (2007, s. 157). Løvlie (2007, s. 163) menar vidare att den teknokulturella bildningens dynamik återfinns i det digitala gränssnittet som både kan utgöra en mötesplats, möjliggöra för dialog och en ny slags lärmiljö. Gränssnittet, som kan vara en dator eller smartphone, är ett redskap för något snarare än enbart ett ting. Genom att vara såväl ett redskap för lärande som en social, kommunikativ mötesplats blir den digitala teknologin en del av det postmoderna bildningsprojektet, det vill säga ett redskap för bildning. Samtidigt utgör den digitala teknologin också en möjlighet för det civila samhällets politiska projekt där den kan användas för att främja den deliberativa demokratins krav på god information, argumentation och förhandling. Med andra ord kan den digitala kommunikationsteknologin bli till en utvidgad del av det som brukar kallas för den offentliga sfären (jfr Løvlie 2007, s. 164).

Den teknokulturella bildning som Løvlie beskriver tar sin utgångspunkt i ett utforskande förhållningsätt till kunskap och information som idag ofta presenteras för oss i digital form. Han skriver: "I den postmoderna världen är nomaden en teknokulturell vandrare som kan tolka tecken, förstå maktsymboler, genomsåda retoriska knep, engagera sig i argumentationen – och på så sätt bildas till en politisk människa." (2007, s. 166). Løvlies resonemang om teknokulturell bildning har stora likheter med en medie- och informationskunnighet som fokuserar på förmågan att tänka kritiskt kring informationsmängder; att göra kunskap av information – att sälla, sortera och värdera, men som också inkluderar en skapande aspekt. Denna så kallade teknokulturella bildning är också en form av bildning som äger rum i en alltmer globaliserad och mångkulturell omvärld där bildning enligt Nussbaum också bör innefatta förmågan att kritiskt granska sig själv, en kosmopolitisk världssyn – det vill säga förmågan att se sig själv som en världsmedborgare – samt en narrativ fantasi eller föreställningsförmåga. Föreställningsförmågan handlar som tidigare nämnts om möjligheten att sätta sig in andra människors levnadssituation, eller som Nussbaum uttrycker det: "[t]he ability to think what it might be like to be in the shoes of a person different from oneself" (Nussbaum 2010, s. 96). Samtliga dessa

aspekter av bildning kan biblioteket understödja på olika sätt, men det är också en form av pedagogiskt arbete som kräver såväl rätt kompetens som tid och engagemang. Som Love säger är det kunskapsfrämjande och pedagogiska arbetet något som kräver mycket tid och som bitvis kan vara utmanande: "[D]et är ju mycket mer jobb än att liksom peka: hylla P är där uppe och boken om motorsågar, den står där." Samtidigt understryker Love att det är just den typen av "folkbildande arbete" som han ändå tycker är viktigast för biblioteken att arbeta med (Intervju 2016-10-04).

På Mellanköpings bibliotek, dit man har förlagt samhällsintroduktionen för nyanlända, är det som tidigare nämnts externa så kallade samhällskommunikatörer som är ansvariga för den största delen av lärträffarna. Det är också den form av lärandeaktivitet som ligger närmast en traditionell utbildningsform. Även om deltagandet är frivilligt, är formatet relativt bestämt och fokus ligger inte på att utveckla det kritiska tänkandet. Snarare förstår jag det som en form av lärande för ett rusta deltagarna för ett aktivt medborgarskap, det vill säga för att klara av vardagen i Sverige. Emellertid erbjuds och visas det kontinuerligt på vägar till bildning genom såväl bibliotekets digitala resurser som de analoga. Vad gäller de digitala vägarna till bildning är inte minst språk- och kulturupplevelser genom radio och tv ett uppskattat inslag för många av deltagarna, berättar Manal, en av samhällskommunikatörerna för mig. Till exempel, säger Manal, är möjligheten att komma åt SVT: s barnprogram på webben uppskattat för att träna svenska. Att det är både ljud, bild och text tror hon underlättar och gör det mer lustfyllt (Intervju 2015-06-01). Manal visar också på bibliotekets datorer hur deltagarna kan lyssna och ta del av på nyheter på modersmål via radio. Återigen framstår det som betydelsefullt att samhällsorienteringen är placerad just på biblioteket; att platsen fyller en viktig funktion, inte bara själva lärträffarnas innehåll. Biblioteket blir, som även Klinenberg (2018) framhåller, en viktig plats för att motverka isolering och utanförskap, men också för att nya informations- och bildningsvägar öppnas här:

Lisa: Men om vi går tillbaka igen till biblioteket, har det någon betydelse att samhällsorienteringen är på biblioteket? Spelar det någon roll? Eller kunde det varit vilket ställe som helst?

Manal: Det spelar roll. För dem som aldrig har haft kontakt med en dator, eller med internetvärlden. Det öppnar deras ögon. Jag berättar att ni kan surfa och läsa vilken tidning ni vill, eller böcker eller [ta del av] information. Och jag ser att de som aldrig har varit i kontakt med internet börjar surfa. Jag visar till exempel veckotidningar och tidningar. Det öppnas en ny värld för dem och det känns roligt.

Intervju 2015-06-01

Manal berättar att de allra flesta som deltagit i lärträffarna fortsätter att komma tillbaka till biblioteket för att låna böcker eller annat material, träffa andra människor och för att fortsätta lära sig språket. Samhällsorienteringen blir därigenom en ingång till bibliotekets övriga verksamhet och resurser. Genom den introduktion som deltagarna i samhällsorienteringen får till bibliotekets olika medier, både tryckta och digitala, samt genom att samhällskommunikatören visar deltagarna hur de kan få åtkomst till olika nyhetskanaler genom radio och tv, exponeras deltagarna även för alternativ till de nyhetskanaler som de själva eventuellt brukar använda. Att biblioteken visar på alternativ kan uppfattas som betydelsefullt för att motverka effekterna av ett allt mer fragmenterat medielandskap och den i hög utsträckning individanpassade information som följer med användningen av sociala medier (jfr Strömbäck 2015). Manal understryker också vikten av att det finns bibliotekspersonal som kan "guida" på olika sätt, både för att hitta rätt böcker och språkresurser, men som också kan visa hur internets olika resurser kan användas. Här framträder såväl sociala som pedagogiska och informationsmässiga aspekter av bibliotekets verksamhet som betydelsefulla. Hon säger: "De vet att det finns en plats där man kan få hjälp" (Intervju 2015-06-01). Biblioteket används således som en resurs för det informella lärandet även efter att samhällsorienteringen är slut. Mats, som är ansvarig för samhällsintroduktionen, understryker att samhällsorienteringen är en del av det fria lärandet där dialog och delaktighet ska stå i fokus. Detta ser han som en skillnad från annan vuxenutbildning som han tidigare arbetat med.

Mats: [j]ag har ju sett mycket av den biten, hur det fungerar inom utbildning, med olika problematik och så. Och den problematiken förs kanske delvis in här också, men här är det också så att allting sker muntligt i dialogform, vilket innebär att här har man större möjlighet att vara med och vara delaktig. Och vi har inga prov eller sådant, utan tanken är att man ska få med sig så mycket som möjligt och man ska få en orientering om hur det fungerar i det svenska samhället.

Intervju 2015-03-09

Även Mia berättar att idén med att förlägga samhällsorienteringen på biblioteken från början tar sin utgångspunkt i biblioteket som en öppen plats för det fria lärandet och att ”samhällsorienteringen inte är skola på det sättet, utan det ska ju vara mer en dialog och då tycker vi att biblioteken är en bra miljö för det” (Intervju 2015-04-15). Det finns således en idé bakom att ha samhällsorientering på bibliotek som ligger i linje med folkbildningstanken, där biblioteket anses utgöra en passande miljö. Folkbildningsperspektivet är också något som framhålls av företrädare för både biblioteket och för samhällsorienteringen. Men trots att betydelsen av dialog är något som framhålls uppfattar jag den som relativt knapp vid de tillfällen då jag deltar vid lärträffarna, då det handlar om biblioteket och dess resurser. Den är betydligt mer framträdande vid de andra tillfällena, som handlar om internet och e-tjänster och då informationen hålls på deltagarnas modersmål. Bristen på dialog visar på betydelsen av flerspråkig personal som kan initiera dialog och fånga upp deltagarnas behov och som är lyhörda inför vad deltagarna själva vill lära och veta mer om kring biblioteket. Det krävs således en öppenhet inför hur den kunskap och de erfarenheter som deltagarna har med sig kan utveckla och bidra till verksamheten. Till exempel skriver jag efter att jag deltagit på en samhällsorienteringsträff ledd av Mona, den enda arabisktalande biblioteksmedarbetaren på Mellanköpings bibliotek (förutom samhällskommunikatörerna) vid tidpunkten för studien:

Det verkar som att samtalen glider in på många fler saker än de brukar göra när jag tidigare har varit med på den här typen av biblioteksinformation. En lång diskussion uppstår till exempel om vokaler i det svenska och arabiska språket; att antalet vokaler skiljer sig. Det verkar som att deltagarna

verkligen tar chansen att fråga om många olika saker som både har med biblioteket och språkinlärning överlag att göra.

Mona pratar om lättlästa böcker som handlar om olika personer, något som väcker mycket intresse i gruppen. Hon kommer fram till mig och berättar att deltagarna nu diskuterar skillnaden mellan att uttala svenska och engelska ord. En av deltagarna har just berättat att han inte har gått i skolan sedan han var elva år och därför inte vet riktigt hur mycket han kan skriva och läsa längre. Nu försöker han också att lära sig engelska. Mona tipsar deltagarna om att de kan komma in till henne på biblioteket och att hon kan hjälpa dem att hitta rätt böcker för sin språkinlärning.

Mona fortsätter med att visa en bildordbok och berättar om språkcaféerna på biblioteket och verksamheten *Låna en svensk*. Det uppstår en lång diskussion om uttal och olika dialekter på både svenska och arabiska. Eftersom Mona kommer från Irak pratar hon en annan arabisk dialekt än de syriska deltagarna. Det skrattas och skojas om hennes dialekt. En person i gruppen frågar mig om Stockholmsdialekt och hur den skiljer sig i uttal när det gäller sch-ljud. Jag kommer inte riktigt på något bra exempel, men det gör en av deltagarna.

F: 2016-03-16

I fikarummet, efter att träffen är slut, framhåller Mona vikten av en flerspråkig bibliotekspersonal. "Kanske vågar man inte fråga när man inte riktigt kan språket?", funderar hon. Hon tror också att det är bra att hon själv delar erfarenheten med många av bibliotekets besökare och deltagare i samhällsorienteringen och i SFI: n av att ha kommit som flykting till Sverige. Det är något som hon tror hjälper henne att förstå vad många av deltagarna vill och behöver veta. Innan vi lämnar fikarummet säger Mona att hon önskar att det kunde arrangeras flera informella språkträningsskurser för nyanlända på biblioteken, men att det inte finns ekonomiska resurser för det.

Samma uppdrag, nya förutsättningar

Den ständiga tillgången till stora mängder information som internet och utvecklingen av ny informations- och kommunikationsteknologi medför kan bidra till att ge biblioteken en ökad pedagogisk funktion, bland annat

i bemärkelsen av deras sammankopplande roll för människor med gemensamma (eller enskilda) lärbehov. Det vill säga, bibliotekens sociala och relationskapande roll kan komma att få en än mer framskjuten plats i det digitala samhället. Detta är något som även Sara beskriver när vi samtalar om lärande på och genom bibliotek.

Sara: Jag tror att det kommer bli mer av den typen av verksamheter på bibliotek, därför att det blir något slags naturligt skifte eftersom informationen inte är så svårtillgänglig längre, som den var. Varför man ville ha bibliotek från början var ju för att göra information och kultur tillgänglig för människor. Och idag så finns väldigt mycket kultur och information tillgänglig för människor på andra sätt och då skapas ett nytt rum för biblioteken där jag tror det finns jättestora behov, men de ser inte ut som de gjorde innan. Och där tror jag att lärande faktiskt... att det blir ett skifte kanske mot mer lärande eller ja, vad man nu ska kalla det. Träffar i alla fall, som har ett lärandemål. Det är ju inte kurser som vi ska göra, för det finns det andra som gör, men det här att koppla samman människor. Att man kommer till biblioteket för att man vet att: jo men på biblioteket borde man ju kunna lära sig någonting – jag vill lära mig det här, hur ska jag göra? Jo men vi kan sätta ihop det här... vi har den här digitala språkkursen och vi kan kanske hitta någon volontär, så man blir liksom ett nav för att skapa möten och de kommer innehålla lärande.

Intervju 2015-12-10

Aabø (2005, s. 209) menar att den fragmentering som det digitala samhället medför på olika sätt har till följd att människor i ännu högre utsträckning behöver de lågintensiva mötesplatser som biblioteket tycks kunna utgöra (jfr Strömbäck 2015). Det finns således en förbindelse mellan en ökad tillgång av information, bibliotekets betydelse för det informella lärandet och dess sociala och sammankopplande funktion. Biblioteket som plats har potential att som Sara uttrycker det bli ett fysiskt ”nav” i det nya medie- och informationslandskapet som både länkar samman människor med rätt digitala lärresurser och med varandra.

Även Simon beskriver hur biblioteken liksom tidigare ger tillgång till olika former av resurser, men också hur den läsförmedlande rollen behöver utvecklas och utvidgas i relation till den digitala utvecklingen.

Simon: Alltså biblioteken ger ju access till saker, det har vi alltid gjort. Men nu måste vi ge access till andra saker för att människor söker efter information på andra ställen. Och den accessen kräver att vi möter besökarna på ett annat sätt för att trösklarna är mycket högre än att öppna en bok. Så ser jag det. Och dessutom handlar liksom digitalt läsande om någonting annat, det är interaktivt. Och då måste vi lära människor att använda de här verktygen. Nej... jag tycker väl kanske inte att vi är där riktigt. [...] Alltså för när man pratar om läsfrämjande så glider folk direkt in i något slags skönlitterärt sommarläsningsfrämjande. Men för mig så är liksom läsfrämjande mycket större än så. Det är liksom för att man ska kunna läsa, så måste man kunna skriva i en digital kontext, man måste kunna förstå och källkritiskt titta på de här källorna och man måste kunna ... Det är en otroligt mycket mer komplex process, tänker jag, än vad vi har sett tidigare.

Intervju 2015-04-04

I citatet ovan beskriver Simon flera aspekter av medie- och informations-kunnighet som blir centrala i bibliotekets samtida folkbildningsuppdrag. Här finns såväl källkritiska färdigheter som att själv kunna producera innehåll och läsa interaktivt. Till skillnad från i Saras utsaga beskriver Simon hur biblioteken fortfarande behöver arbeta med att ge individer tillgång till information, men eventuellt på andra ställen än tidigare och även i andra former. Även Love reflekterar kring vilka kunskaper som krävs idag och hur biblioteket genom *Skapandeverkstaden* även skulle kunna bidra en fördjupad teknisk förståelse:

Love: Så förhoppningen är att det här, alltså om vi ser till MIK-aspekten av det, att de [användarna] ska kunna få en fördjupad förståelse vad det gäller de tekniska bitarna. Att använda olika program och sådär. Kanske som den här *Arduinon*, att man faktiskt lär sig att bygga någonting med en dator. Förstå att man kan skapa annat än vad man får presenterat för sig i en programform. Att få människor att förstå vad som händer under ytan. För det är som en black box liksom. Och många kan ju inte felsöka någonting, antingen funkar det eller så funkar det inte och funkar det inte så måste jag ringa en expert... Vilket är väldigt dumt. Ok en del saker är kanske svåra att lösa, men många saker är det inte, och det är en väldigt- ja, vad säger man? Ja, typ mäktig känsla när man känner: ”Ja, jag kunde

faktiskt fixa det här! Jag lärde mig någonting. Den här datorlådan var inte helt ogenomtränglig, utan jag kunde göra något vettigt av det här”. Och det tror jag är jätteviktigt.

Intervju 2014-12-05

I Loves resonemang kring medie- och informationskunnighetsaspekter av *Skapandeverkstan* uttrycks en förhoppning om att få människor att förstå ”vad som händer under ytan” i digitala redskap som på många sätt präglar människors vardag. Roger Säljö (2012) är inne på liknande resonemang när han skriver om hur digitaliseringen förändrar våra kognitiva och epistemologiska praktiker i vardagen. Genom användandet av smartphones har vi till exempel ständig tillgång till externa minnessystem från vilka vi konstant kan söka information, komma åt databaser och utföra en mängd informationsrelaterade aktiviteter. Denna utveckling förändrar till viss del tidigare uppfattningar om informationskunnighet, vilka i hög utsträckning har utgått från användning av tryckt text och mänskligt organiserande och kontrollerande av information. När dessa processer istället sker med hjälp av algoritmer i mjukvaruprogram är användaren till stor del bortkopplad från hur själva informationen inhämtas och organiseras (Säljö 2012, s. 12; jfr Haider & Sundin 2019). Denna utestängning kallar Säljö (2012, s. 14) *black boxing* med hänvisning till Latours användning av begreppet, en term som även Love använder i citatet ovan.

I relation till lärande krävs det mycket av användaren för att denna själv ska kunna sätta sig in i hur mjukvara är programmerad. Användaren kan ha god kunskap om hur man hanterar en sökmotor eller ett GPS-verktyg för ett visst syfte, men behöver inte ha kunskap om dess tekniska utformning och programmering. Det finns därmed två olika former av färdighet kring användningen av digitala verktyg, vilket Säljö (2012) menar är viktigt att förhålla sig till i relation till lärande och till de praktiker som innefattas av begreppet digital litteracitet – vilka jag i avhandlingen alltså benämner som media- och informationskunnighet. Taina Bucher (2012, s. 1177) anser emellertid att detaljkunskap kring hur tekniken fungerar inte behöver vara en nödvändighet, men att det blir allt viktigare att känna till hur de bakomliggande principerna (som sökmotorernas algoritmer)

påverkar exempelvis sökresultaten i *Google* eller *Facebooks* nyhetsflöde, något som också framhålls av Haider och Sundin (2016, 2019) och Sundin och Carlsson (2016). Det handlar således om att utveckla en förståelse för hur våra digitala informationsflöden formas, vilket kan förstås som en algoritmisk medvetenhet.

Love berättar att ytterligare en förhoppning är att kunna integrera arbetet med källkritik i *Skapandeverkstanen*. Flera av deltagarna i studien uttrycker en önskan om att arbeta mer med källkritiska inslag i verksamheterna, men påtalar också att det kan vara svårt. Inte minst ligger det en svårighet i att få deltagare att komma till lärträffar kring källkritik på biblioteken, något som också var uppenbart under fältarbetets gång. Till exempel berättar Mia såhär om en lärträff de haft på Mellanköpings bibliotek:

Lisa: Har ni haft hälsa och vård som tema?

Mia: Ja, fast det har inte kommit så jättemånga på det tyvärr.

Lisa: Nej? Vad pratade ni då om?

Mia: Ja, då pratade vi om att man ska ta reda på vem det är som ligger bakom en sida. Finns det någon kontaktinformation någonstans? Kan man se vem som står bakom den? När är den uppdaterad? Jag brukar ibland visa exempel på Vita huset, med den riktiga sidan och sedan en sådan här desinformationsida. Och när man pratar om hälsa och vård, då kan man visa lite sådana här väldigt alternativa sätt att se på sjukdomar till exempel. Att man ska ha i bakhuvudet hela tiden, vem ligger bakom? Dels när man söker information – vem vet någonting om det här? Vem kan tänkas veta något om det, att det kan vara en bra ingång. Istället för att bara googla fritt. Att man kan börja någonstans. Sedan när det är hälsa och sjukvård så kanske man kan börja på 1177.

Intervju 2015-06-02

I Mias utsaga framkommer hur hon i relation till ett angeläget ämne arbetar för att utveckla människors källkritiska tänkande och vidare förståelse för hur och i vilka sammanhang informationen har tillkommit, men att det är svårt att få människor att komma till den typen av lärträffar.

Sara, på Storköpings bibliotek, talar om det som en form av ”webbkunnighet”. På frågan om vad som krävs för att vara delaktig i samhället idag svarar Sara att det inte är tillräckligt att bara kunna hantera de fysiska redskapen som en dator eller smartphone, utan det handlar också om att utveckla en förståelse för internet som samhällsfenomen. Hon säger:

Sara: [det handlar om] att förstå vad internet är. Att förstå vilka aktörer som finns där och vad de gör? Vad är ett mail liksom? Hur ska jag välja vilken tjänst jag ska använda? Hur ska jag förstå den? Själva infrastrukturen och hur själva tjänsterna fungerar. Så det är liksom många lager i det. [...]

Lisa: [s]er du att ni skulle kunna göra mer där, än det ni gör nu? För att öka den här förståelsebiten? Förstår du hur jag tänker?

Sara: Mm, absolut.

Lisa: Hur skulle man kunna...

Sara: Den är ju rätt svår liksom. Vi har ju börjat med det här *Prova på*, som fungerar väldigt bra för dem som har allra lägst datorkompetens. Den nivån är ganska lätt, man kommer igång med datorn och man börjar förstå hur den fungerar och så. Men den delen som kommer efter det, eller hur man nu ska förklara det, som handlar mer om nätet och aktörerna och öppenhet och integritet, säkerhet alla de frågorna; där skulle vi kunna göra mer. Och även det som... det har börjat komma liksom en rörelse som kallas för digital samhällskunskap, som också känns väldigt betydelsefull, som är nästan på ännu en nivå upp liksom. Där det mer handlar om vilka effekter det här får för samhället, på alla möjliga plan, där vi också skulle kunna göra mer. [...] Det är ju svårt även för oss som jobbar med de här frågorna hela tiden, att hänga med och liksom verkligen ta... Ska man ta ställning till *Google*?

Intervju 2015-12-10

Den digitala samhällskunskap som Sara pratar om som ett betydelsefullt ”nästa steg” kan jämföras med vad som på engelska benämns *civic literacy* (Milner 2002), det vill säga samhälls- och omvärldskunskaper som möjliggör för såväl politiskt som vardagligt handlingsutrymme och som ryms inom samlingsbegreppet medie- och informationskunnighet, vilket jag tidigare diskuterat i kapitel två. Sara ser att biblioteket skulle kunna ta

en mer aktiv roll i arbetet med att förmedla den typen av kunskaper, samtidigt som det också väcker etiska frågor som huruvida biblioteket ska ta ställning till exempelvis *Google*. Utifrån ett bildningsperspektiv skulle den digitala samhällskunskap som Sara talar om kunna förstås som en form av tolkande bildning (Kristensson Ugglå 2012). Det innebär en slags digital bildning som handlar om att kunna orientera sig i dagens informationslandskap, vilket kräver förmågan att tolka, värdera och kontextualisera informationen (Grönvall & Hjalmarsson 2014, s. 309). Det är ett bildningsperspektiv som grundar sig på en hermeneutisk kunskaps-tradition, och som sätter tolkning och förståelse i centrum och som handlar om att kunna hantera perspektivrikedom och tolkningskonflikter (Kristensson Ugglå 2012, s. 18).

I sammanhanget digital samhällskunskap och kritisk informations-kunnighet är Saras fråga om huruvida biblioteket ska ta ställning till *Google* är också intressant. Som tidigare nämnts i avhandlingen ägs idag de flesta digitala nätverks- och söktjänster av kommersiella aktörer. Utifrån ett sociokulturellt perspektiv spelar teknologierna, som till exempel digitala verktyg och program, en betydande roll i konstruerandet av informationspraktiker (Bruce 1997, s. 300f). Praktiker formas då genom att människor och artefakter interagerar. Det innebär att digitala artefakter som datorprogram och sökmotorer förmedlar en viss bild av världen som bidrar till hur informationen förstås (Limberg, Sundin & Talja 2012, p. 106; Hernwall 2008, s. 10). När informationskunnighet förstås som en kontextbunden social praktik snarare än som en kognitiv förmåga innebär det en mångfald aspekter att ta i beaktande, som relevanta materiella artefakter, innehållet som överförs genom artefakterna, lämpliga kunskaper och färdigheter för ändamålet samt sammanhanget och miljön i vilken praktiken kommer till uttryck (jfr Warschauer 2002).

Det innebär att när det gäller bibliotek och praktiker som syftar till att öka individers informationskunnighet blir biblioteket inte bara viktigt som tillgängliggörare av information genom publika datorer eller olika former av lärsatsningar och skapandeträffar. Som en öppen offentlig plats där människor kan träffas, dela information och lära av varandra erbjuder biblioteket också en viss typ av sammanhang som spelar en roll för hur informationspraktikerna kommer till uttryck. Det vill säga, i analysen av

digital delaktighet som en form av kontextbunden informationspraktik är såväl de materiella som de sociala och diskursiva aspekterna betydelsefulla för formandet av en folkbildningspraktik. De digitala verktyg som deltagarna lär sig att använda på biblioteken är inte neutrala utan impregnerade med normer och värderingar (jfr Limberg, Sundin & Talja 2012, s. 108; jfr van Dijck 2013). Det är därför intressant att titta på vilken typ av digitala plattformar som folkbiblioteken använder och som bibliotekspersonalen sedermera lär användarna att hantera.

Betydelsen av folkbiblioteken som icke-kommersiella mötesplatser är ett återkommande inslag i diskursen kring biblioteken som öppna och offentliga platser i samhället, till vilka alla har tillträde (se Buschman 2003; Leckie & Buschman 2007; Audunson 2005). På vilket sätt bibliotekens fysiska och digitala innehåll, det vill säga dess medier och digitala resurser, förhåller sig till kommersiella aktörer och vad det kan få för konsekvenser för bibliotekets demokratiska roll, har däremot inte diskuterats i samma utsträckning. I sin avhandling ställer Jutta Haider (2008) den relevanta frågan hur det kommer sig att folkbiblioteken, som ser sig själva som väktare av ett offentligt och fritt informationsutrymme i samhället, ändå anpassar sig efter marknadens krav och påtryckningar? Detta menar hon inte minst blir synligt i hur folkbiblioteken använder sig av och även flyttar ut delar av sin verksamhet till privatägda webbplatser och sociala medier. Hon frågar sig: "Specifically, it strikes me as intriguing to ask, why is it that so often the discourses of openness and public participation rely so strongly on an ideology of the market?" (Haider 2008, s. 202f).

I denna avhandling är inte syftet att finna svar på frågan varför biblioteken så ofta använder sig av kommersiella aktörers digitala tjänster i den inre verksamheten eller i den utåtriktade verksamheten i utbildningssyfte. Ännu mindre är min ambition att hitta nya eller andra lösningar. De icke-kommersiella alternativen är idag få och "det finns inte så många andra alternativ att välja mellan", som en av bibliotekarierna vid en lärträff om *Google Maps* på Storköpings bibliotek uttrycker saken (F: 2016-04-14). Biblioteken har också tidigare använt sig av kommersiella tjänster, så detta är egentligen inget nytt. Vad som däremot är nytt är hur företag som *Facebook* och *Google* drivs av en affärsmodell i vilken

användarnas data blir till en vara i utbyte mot att plattformarna kan användas gratis. Samtidigt leder plattformarnas monopolartade ställning till en brist på andra alternativ och det finns den etiska problematiken runt hur företagen använder sig av användarnas data på ett icke-transparent sätt. Jag anser därför att det är viktigt att problematisera vad detta kan innebära för bibliotekens demokratiska roll och för strävan att bibliotekens utbud av medier och tjänster ska präglas av allsidighet och kvalitet (SFS 2013: 801, 2 §, 6 §).

I avhandlingens tidigare forskningsdel har jag lyft ett antal problem som följer med den så kallade plattformiseringen (van Dijck 2013; van Dijck, Poell & Waal 2018; Andersson Schwarz 2016) där ett fåtal kommersiella nätaaktörer dominerar det digitala medielandskapet. Likaså har jag berört att människor upplever en ökad oro över säkerhets- och integritetsfrågor på nätet, vilket kan kopplas till en osäkerhet kring hur företag såsom *Google* och *Facebook* hanterar användarnas data (Davidsson, Palm & Melin Mandre 2018; Davidsson & Thoresson 2017). Nätetik, integritets- och säkerhetsfrågor, käll- och sökkritik blir därmed viktiga saker för biblioteken att förhålla sig till, om arbetet med att främja digital delaktighet också ska omfatta digital bildning som syftar till att utveckla användarnas kritiska förståelse och digitala samhällskunskap. Därigenom skulle den digitala folkbildning som äger rum på folkbibliotek också kunna ha en slags subversiv potential.

Ansvarsfrågan och det otydliga i uppdraget

Det är förmiddag på biblioteket i Mellanköping och jag sitter i informationsdisken där två bibliotekarier just har påbörjat sitt arbete. Den ena av dem får nästan genast hjälpa två kvinnor med att hantera en dator respektive en scanner. När han kommer tillbaka förklarar han att den äldre kvinnan ville scanna något och lägga det på ett USB-minne, något som han aldrig har hjälpt till med tidigare. Den andra kvinnan ville ha hjälp med att söka efter gamla mail i sin inkorg. En stund senare kommer en fråga från en användare om att få hjälp med att spara ner samtliga sina e-postmeddelanden. Bibliotekarierna och en vikarie försöker hjälpa personen ifråga, men ingen av dem vet riktigt hur det fungerar. Den ena

bibliotekarien tar reda på att det går att spara ner meddelandena som PDF-filer. När bibliotekarien kommer tillbaka till informationsdisken säger han: "Så här är det. Vi kan inte svara på allt, men ändå verkar folk tro det. Och samtidigt, om man vänder på det, så har ju människor en oerhörd tilltro till vår kompetens eftersom de kommer hit!"

Det uppstår ett samtal mellan oss kring vad som egentligen är bibliotekets uppgift och att det har blivit allt vanligare att besökare kommer till biblioteket med den typen av frågor som de nyss fick hjälpa till med. Den ena bibliotekarien uttrycker att teknik inte är hans intresseområde, men att det är jättebra att man kan komma till biblioteket för att skriva ut, scanna och göra den typen av saker. Samtidigt, funderar han, är det kanske inte så roliga uppgifter för bibliotekarierna att jobba med? Den andra bibliotekarien säger att en kollega noterade att det för någon kväll sedan mest var besökare som använde biblioteket för att ladda telefoner och datorer. "Och det", påpekar hon, "har ju inte varit bibliotekets uppgift" (F: 2015-II-26).

Genom ovanstående utdrag avser jag inte att understödja den enligt mig problematiska dikotomin mellan det "gamla" och "nya" biblioteket och dess verksamhetsområden. Avsikten är inte heller att ge stöd åt föreställningen om folkbibliotekets "kris", en föreställning som inte sällan har samspelat med förändringar kopplade till digitaliseringen och införandet av ny teknik på biblioteken (Carlsson 2013, s. 49). Som Carlsson (2013, s. 183f) visar i sin avhandling, i vilken hon undersöker hur förändring och stabilitet kommer till uttryck i folkbiblioteksverksamhet, finns det aspekter av folkbibliotekens verksamhet som kan betraktas som nya (inte minst i förhållande till den digitala tekniken), samtidigt som mycket av de traditionella uppgifterna består. Carlsson (2013, s. 183f) menar att progression, instrumentalitet, effektivitet och användarorientering fortfarande är de aspekter som framförallt präglar verksamhetens utformning. Hon skriver: "Det invanda lever kvar, fast får andra betydelser" (Carlsson 2013, s. 184). Jag delar Carlssons analys av hur biblioteksarbetet transformeras i takt med samtiden, samtidigt som det också består. Kontinuitet och diskontinuitet blir också synligt i det vardagliga arbetet i informationsdisken på Mellanköpings bibliotek. En eftermiddag skriver jag till exempel ner:

En familj kommer fram och vill fäxa. Pratar lite svenska. Bibliotekarien föreslår att de ska maila istället, men det vill de inte. En ung kille kommer fram och frågar om en bok. En mamma och en dotter letar efter en bok om tankeläsning. En ung tjej vill ha hjälp med att hitta en annan bok. "Hej! Jag tänkte kolla *Youtube*. Kan man sitta var som helst?" En fransktalande kvinna vill ha hjälp med att scanna. Bibliotekarien hjälper henne med hjälp av *Google translate*. Två personer kommer fram och hämtar papper som de skrivit ut. En kvinna som inte pratar så mycket svenska vill ha hjälp med att scanna ett dokument. En man vill ha hjälp med hur man loggar ut från sitt *Gmail-konto*. Flera personer i kö för att skriva ut. En SFI-lärare kommer fram till disken och undrar om hon kan få boka en visning för sina elever. En kvinna vill låna en bok om da Vinci.

F: 2015-II-26

Utdraget ovan skildrar hur det vardagliga arbetet på biblioteket idag på många sätt liknar det arbete som bedrivits på bibliotek även tidigare. Det vill säga, individer vänder sig till biblioteket för att få hjälp i olika informationsrelaterade ärenden, men informationen har delvis kommit att anta nya former. Genom det tidigare utdraget från samtalet med bibliotekarierna i informationsdisken kring frågor av mer teknisk karaktär vill jag snarare visa på den komplexitet som arbetet med att bistå användare med hjälp och handledning kring digitala frågor kan innebära samt att det bland bibliotekarierna finns olika åsikter om vad som är och inte är bibliotekets uppgift. Även om detta är en studie som sätter fokus på biblioteket som institution och samhällseliga funktion snarare än bibliotekarierollen, blir det ändå tydligt i mina fältstudier att det finns olika uppfattningar och inställningar bland bibliotekarierna till den här typen av verksamhet, liksom det finns olika kunskapsmässiga förutsättningar. Olika inställningar till att arbeta med digital, pedagogisk verksamhet liksom olika kunskapsmässiga förutsättningar är faktorer som påverkar synen på vad som är bibliotekens uppgift och kärnuppdrag och därmed synen på bibliotekets institutionella identitet, något som jag kommer utveckla vidare i nästa kapitel. Att den digitala kompetensen bland bibliotekarier varierar och att detta kan vara problematiskt i förhållande till att arbeta med medie- och informationskunnighet har även

konstaterats i utkastet till den nationella biblioteksstrategin (Fichtelius et al. 2018, s. 8). Samtidigt är den ovanbeskrivna situationen ett exempel av flera där jag noterar hur bibliotekarien och användaren *tillsammans* finner en lösning på en fråga utan att bibliotekarien från början tycks veta svaret.

Arbetet med att främja det digitala lärandet pågår inte enbart i avgränsade läroverksamheter utan sker framförallt i det dagliga arbetet på biblioteken. Som jag inledningsvis beskrivit i avhandlingen är det numera många som söker sig till biblioteken för att utträtta olika former av digitala ärenden och som behöver hjälp och stöd i användandet av digitala verktyg. Samtidigt råder oklara regler kring vad som egentligen är bibliotekspersonalens uppgift att hjälpa till med, vilket kan skapa osäkerhet i arbetet. Flera bibliotekarier som jag pratar med under tiden som fältarbetet pågår anser också att andra myndigheter eller organisationer inte tar ansvar när det gäller att bistå medborgare med hjälp i användningen av myndigheternas och privata aktörers e-tjänster. Under tiden jag är ute på ett bibliotek har det till exempel nyligen gått ut ett direktiv från bibliotekschefen att de anställda inte får hjälpa till att utträtta bankärenden eller boka resor åt användarna. Detta väcker olika känslor. Det blir något att "luta sig mot", samtidigt som flera menar att de ändå ibland behöver göra lite mer än att bara visa när de väl hamnar i en sådan situationen, vilket de väldigt ofta gör. Här finns en relativt otydlig skiljelinje mellan att lära ut, hjälpa till och att göra. När jag frågar Mattias vems uppgift han anser det vara att lära människor använda e-tjänster svarar han:

Mattias: Det är en jättebra fråga, för på vems ansvar ligger det? Samhället har ju inget rakt svar på den frågan.

Lisa: Nej.

Mattias: Utan det har väl väldigt informellt landat på biblioteken, på folkbiblioteken faktiskt. Och ja, är det bra eller dåligt? Det är en bra fråga. Det kan inte jag svara på känner jag. Men verkligheten är så, det har hamnat på oss och vi kämpar på och gör så gott vi kan med det helt enkelt. Och jag själv tycker att det är bra. För mig, rent ideologiskt, hur jag upplever att mitt arbete blir meningsfullt, inte bara för mig utan kanske för samhället. Det låter lite högrävande, men i de termerna tänker jag ändå ibland.

Intervju 2015-03-10

Mattias ger ett exempel hur han hjälpt en kvinna med att fylla i en ansökan om familjeåterförening, något som var en lång och relativt mödosam process. När de var klara grät kvinnan av såväl utmattning som tacksamhet, berättar Mattias. Att detta är en händelse som märkbart har gjort skillnad för honom blir tydligt (F: 2015-II-26). Det är inte bara Mattias som berättar om att arbetet med att ge hjälp och stöd i olika former av digitala ärenden upplevs som viktigt i ett större samhällsperspektiv, utan detta är något som framkommer i flera av samtalen som jag har med bibliotekspersonalen under tiden som fältarbetet pågår. Till exempel beskriver Mia det som ett viktigt arbete på grund av att många som söker sig till biblioteken för att få stöd kanske inte har de ekonomiska resurserna eller ”förmågan att själva leta sig fram eller rätt” (Intervju 2015-06-02). Det finns således ett utjämnande och inkluderande incitament för att arbeta med den här typen av digital vägledning. I rapporten *Svenskarna och internet* (Davidsson, Palm & Melin Mandre 2018) konstateras som tidigare nämnts att det bland icke- och sällananvändarna finns ett tydligt samband med ålder, men att också socioekonomiska faktorer spelar in. Icke- eller sällananvändarna återfinns oftare bland ensamstående, arbetslösa eller sjukskrivna, vilket gör den här typen av arbete än mer betydelsefullt för att motverka social ojämlikhet. Att vissa bibliotek i Danmark, framförallt i marginaliserade områden, har utvecklats i riktning mot lärcenter menar de danska forskarna Kristian Nagel Delica och Hans Elbeshausen (2017, s. 242) just har stärkt bibliotekens sociala funktion och uppdrag ytterligare.

Samtidigt kan det också vara svårt att dra gränsen vid hur mycket bibliotekspersonalen kan och ska hjälpa användarna när det gäller olika e-tjänster, något som blir tydligt i samtal med flera av bibliotekarierna i studien. I en rapport om styrdokumentens funktion i vardagen på bibliotek diskuterar även Rivano Eckerdal och Carlsson (2018, s. 69ff) svåra gränsdragningar som kan behöva göras i bibliotekspersonalens vardagliga arbete. Till exempel kan de ibland behöva balansera arbetet med olika prioriterade målgrupper, som nyanlända och barn, när det gäller hur bibliotekets fysiska utrymme ska användas. Men det kan också vara gränsdragningar när det gäller användningen av digitala resurser och kring digitalt stöd. Mia på Mellanköpings bibliotek berättar att hon upplever det som svårt att veta och att avgränsningar görs från fall till fall. Hon säger:

”En sak är att skriva ut kontoutdrag, det är inga konstigheter. Men, till exempel det här med att betala räkningar. Eller boka biljetter. Då får man försöka göra någon avvägning och ändå förklara att det är du som bokar och det är ditt ansvar.” (Intervju 2015-06-02). Mia beskriver också att det finns ett stort behov bland användarna att få hjälp med att fylla i olika myndigheters formulär och blanketter, inte sällan till Migrationsverket, något som kan vara svårt rent tidsmässigt för personalen att hinna med samtidigt som det inte heller är säkert att de själva vet hur man ska göra.

I Pilerot och Hultgrens (2017) studie kring hur bibliotekspersonal uppfattar arbetet för och med nyanlända på folkbibliotek, framkommer också att personalen upplever att användarnas frågor har ändrat karaktär och att de idag får fler frågor om sådant som egentligen ”kanske hör hemma någon annanstans”. De beskriver också att de upplever att de inte alltid har den kompetens som efterfrågas samt en känsla av att inte räcka till i arbetet (2017, s. 80ff). Samtidigt visar resultaten från deras studie att det som kan upplevas som svårt och utmanande också kan tillföra meningsfullhet och en känsla av ”att göra nytta på riktigt” genom arbetet på biblioteket och att det ger möjlighet för bibliotekarierna att lära sig nya saker (2017, s. 84ff), vilket också blir tydligt i min studie. Hur långt bibliotekets pedagogiska och sociala ansvar sträcker sig är inte någon lätt fråga. Det breda uppdraget gör att biblioteken inte sällan går in och tar ansvar där andra institutioner och organisationer kommer till korta (Matters 2014, s. 6). Samverkan med andra kan vara ett sätt att hantera dessa svåra gränsdragningar, det vill säga samverkan med andra aktörer som kan bidra med svar på frågor som just de är bäst rustade för att svara på och hjälpa till med, istället för att bibliotekens personal ska göra det.

I Hedemarks (2009) studie framträder en bild av hur folkbiblioteken under 1970-talet aktivt breddar sin verksamhet och tar på sig ett större samhällsansvar, bland annat genom att anordna politiska debatter, arbeta med uppsökande verksamhet, arbetsplatsbibliotek och genom att vara ett forum för utställningar. Det vill säga det är folkbiblioteken själva som tar på sig en bredare roll. I min studies empiriska material framstår det snarare som om biblioteket, åtminstone delvis, har blivit tilldelad en bredare roll, men där gränserna för vad som egentligen är bibliotekets eller andra samhälleliga institutioners ansvar är mer oklara. Detta är en utveckling

som bör förstås i ljuset av en förändrad politisk kontext och utvecklandet av det nyliberala samhället, liksom av digitaliseringsprocesser i samhället överlag. Exempelvis beskriver Mattias på Mellanköpings bibliotek i en intervju att han upplever samhällsutvecklingen i ett större sammanhang som oroväckande därför att det ”uppstår en gigantisk diskrepans mellan oss som individer och olika samhällsinstitutioner i stort”; en diskrepans som många av bibliotekens besökare upplever som problematisk och som gör att de vänder sig till biblioteket för att få hjälp, till exempel med att förstå och fylla i ett formulär till en viss myndighet. Mattias fortsätter:

Det behöver absolut inte ha att göra med någon språkbarriär eller så, utan institutioner och myndigheter i sig lyfter någon sorts barriärer mer och mer upplever jag, med hjälp av IT-teknologi faktiskt. Och det kan jag tycka är problematiskt för långsiktigt sett så, ja, jag vet inte... Det är en antidemokratisk utveckling, tycker jag.

Intervju 2015-03-10

I Mattias beskrivning är den digitala utvecklingen något som också kan förstås som ett demokratiskt hinder, ett hinder som det blivit bibliotekets uppgift att hjälpa människor att överkomma. Samtidigt framträder i materialet också en annan bild där biblioteken vill ta samhällligt och socialt ansvar samt själva kopplar detta till att handla om folkbildning. Gränserna för det tilldelade och det självpåtagna uppdraget är suddiga och framstår i mitt empiriska material många gånger som sammanblandade. Vilka gränsdragningar som ska göras avgörs inte sällan i situationsbundna förhandlingar som påverkas av samhällets krav, användarnas behov och bibliotekariernas uppfattning om vilken som är bibliotekens uppgift och samhällsroll. Det blir tydligt i min studie att det handlar om praktiker som på olika sätt påverkar och berör uppfattningen om vad som är och inte är ett bibliotek, det vill säga dess institutionella identitet.

I nästa kapitel fokuserar jag analysen ytterligare på folkbibliotekets identitetskonstruktion. Kapitlet är således både en fördjupning och utvidgning av den analys och de resultat som presenterats i föregående kapitel.

8. Identiteter som formas, förändras och består

I de två tidigare kapitel där det empiriska materialet analyserats, har jag visat hur biblioteken genom att tillgängliggöra och utgöra stöd för människors användning av digitala kommunikationsresurser kan möjliggöra för kommunikativa rättigheter och ett praktiserat medborgarskap. Jag har även visat hur delaktighet kan förstås på olika sätt i relation till bibliotekens arbete med att verka för hur ny informationsteknik kan användas för kunskapsinhämtning, lärande och delaktighet i kulturlivet. Likaså har jag analyserat vilka faktorer som hindrar och vilka som möjliggör för bibliotekens folkbildande arbete genom lärande- och skapandeverksamhet samt i det dagliga arbetet.

I detta kapitel presenteras en analys av hur bibliotekens arbete med lärande- och skapandeverksamhet kan tolkas utifrån både ett praktik- och nyinstitutionellt perspektiv. Fokus ligger nu på relationen mellan folkbibliotekens arbete med att öka individers digitala färdigheter och medie- och informationskunnighet och folkbibliotekets institutionella identitetskonstruktion. Att människor vänder sig till biblioteket med nya frågor och med andra ärenden än tidigare gör att det har tillkommit nya arbetsuppgifter i bibliotekariernas arbetsvardag som medför att bilden av vad som är och vad som inte är ett bibliotek omförhandlas. Detta har berörts i förgående kapitel, men i det här kapitlet fördjupar jag analysen ytterligare.

En riktig biblioteksfråga

En eftermiddag sitter jag i en av informationsdiskarna på Mellanköpings bibliotek tillsammans med Max som just har gått på sitt pass. Vi småpratar lite om det nyligen borttagna bokningssystemet på de publika datorerna

och vad det kan få för möjliga konsekvenser. Max berättar att den vanligaste frågan han brukar få när han arbetar i informationsdisken handlar om skrivaren. Det är många besökare som vill ha hjälp med att skriva ut eller som vill betala för utskrifter. Ibland kommer det också frågor om faxmaskinen eller scannern. Så tittar Max upp på mig och säger: "Men ibland kommer det också en biblioteksfråga".

F: 2015-II-23

Max kommentar stannar kvar hos mig under resten av eftermiddagen på biblioteket och jag fortsätter att fundera på det han sagt och vad det innebär för hur man ser på vad som är ett bibliotek. När jag sitter i informationsdisken och lyssnar till de frågor som kommer slås jag av spännvidden av såväl ämnen som områden, men framförallt noterar jag den stora mängd frågor som handlar om hjälp och stöd kring användningen av skrivare, datorer och informations- och kommunikationsteknologi. Om det inte är biblioteksfrågor, vad är det då för frågor?

Under våren 2016 fyller personalen på Mellanköpingsbibliotek i ett formulär från Regionbiblioteket kring hur många och vilken typ av frågor de får i samtliga informationsdiskar, rörande digitala ärenden. En övervägande majoritet av frågorna handlar om att "kopiera/faxa/scanna" och att "skriva ut något från datorn". Därefter följer frågor som handlar om att "använda bibliotekets webbplats", "bankärenden" och "e-post." Det noteras också mer spridda frågor om alltifrån användningen av en specifik lärplattform och hur man konfigurerar datorn till ett nytt operativsystem, frågor om *Legimus* och om hur man spelar in en video för en anställningsintervju på en specifik app. Det står klart att det vardagliga arbetet på biblioteket tydligt präglas av frågor och ärenden av digital karaktär, vilka således blivit en etablerad del av biblioteksverksamheten. Likväl blir det tydligt i såväl observationer som i samtal med bibliotekarier och bibliotekspersonal, som exemplet ovan illustrerar, att det inte alltid ses som en del av kärnverksamheten eller som något som ligger i bibliotekets uppdrag, vilket jag menar relaterar till hur man uppfattar bibliotekets identitet.

Identiteten som begränsning

Vid några tillfällen under min tid på de olika biblioteken tas bibliotekets och bibliotekariernas professionella identitet uttryckligen upp av deltagarna i studien. I avhandlingen fokuserar jag analysen på den institutionella identitetskonstruktionen, men jag menar samtidigt att bibliotekspersonalens syn på professionsidentiteten påverkar hur den institutionella identiteten konstrueras. Hur bibliotekspersonalen och bibliotekarierna ser på sitt uppdrag bör förstås i relation till bilden och uppfattningen av vad som är och inte är ett bibliotek, det vill säga bibliotekets identitet. Synen på uppdraget blir därigenom en del av hur den institutionella identiteten görs och konstrueras på biblioteken. Identiteter förhandlas på så sätt fram inom de enskilda biblioteken och det organisationsfält som de ingår i, men i samspel med lagar och regler och de förväntningar som finns på biblioteken från det omgivande samhället (jfr Glynn 2008).

Vid ett av de tillfällen då bibliotekets identitet kommer på tal, under ett samtal en sen eftermiddag med en av bibliotekarierna på Mellanköpings bibliotek, talar vi om hur de arbetar för att möta behoven bland de många nyanlända som söker sig till biblioteken under hösten 2015. Jag frågar om det finns planer på att göra något mer än vad som redan görs och därmed utöka verksamheten på något sätt, till exempel genom någon form av fritidsaktiviteter? Bibliotekarien svarar att de redan gör mycket för de nyanlända vid tidpunkten och om de skulle göra mer i form av fritidsaktiviteter är hon rädd att biblioteket skulle kunna förlora sin identitet (F: 2015-II-27). Vid ett annat tillfälle, i en intervju med Simon på Storköpings bibliotek, berättar han att den största utmaningen som han ser att biblioteken står inför handlar om identitet och medie- och informationskunnighet. Simon förklarar:

Lisa: När du säger identitet, menar du att bibliotekarier inte känner...

Simon: Ja, professionsidentiteten, att man inte... När vi är ute och pratar på [konferenser och nätverksträffar], så känner jag liksom inte att det tar fart, tyvärr. Jag skulle gärna vilja att man var över det nu. Alltså på något sätt så har vi liksom haft en digital revolution (skrattar till). Människor har börjat bete sig på ett helt annat sätt. Och jag tycker att vi [på *Lärforum*]

har en lösning på hur vi kan fortsätta attrahera människor och att människor kan behöva våra tjänster. Men ändå så vill man inte ta det steget och då tror jag att det är en identitetsfråga. Eller så bara har man en annan vision, liksom.

Intervju 2015-06-04

I utsagorna ovan får bilden av vad som utgör ett bibliotek – dess identitet – en delvis begränsande och hindrande funktion, fast på olika sätt. I det ena samtalet förstår jag det som att det finns en rädsla för att bibliotekets kärnuppdrag ska tunnna ut genom att verksamheten förändras allt för mycket i en social riktning. Identiteten blir ett sätt att avgränsa verksamheten gentemot andra samhällsinstitutioners verksamhetsområden, så som socialtjänstens. Bibliotekets identitet formas därigenom i relation till något som biblioteket inte anses vara (jfr Røvik 2004). I samtalet med Simon framkommer istället identiteten som ett hinder för att fler bibliotek ska arbeta med digitalt lärande och medie- och informationskunnighet i mer organiserade former. Förutom identitetsfrågan menar Simon att det också är en lednings- och resursfråga (Intervju 2015-06-04). Det vill säga, det måste finnas en uttalad riktning och vision men också tillräckliga resurser. I intervjun med Simon framkommer att han tror att det saknas kunskap bland politiker och beslutsfattare kring hur biblioteken används:

Ja, de vet ju inte riktigt vad behovet är och varför biblioteken är viktiga 2015. De tror att vi är viktiga av samma anledning som vi var viktiga 1985. Det är inte så. Vi är viktiga. Vi är jätte, jätteviktiga. Vi är viktigare än någonsin, tycker jag, men av helt andra anledningar.

Intervju 2015-06-04

En förlegad bild av vad som utgör ett bibliotek bland politiker och beslutsfattare kan därmed utgöra ett hinder för bibliotekens arbete med digital folkbildning. Sara på Storköpings bibliotek pratar om bibliotekets identitet som en utmaning i arbetet med att nå ut till de prioriterade målgrupperna i högre utsträckning än vad man gör. Hon berättar att det förs diskussioner bland personalen kring hur man ska nå ut till de

målgrupper som man vill ska använda sig av biblioteket, något som innebär en stor omställning både arbetsmässigt, men också innehållsmässigt:

[F]rån ett mer traditionellt arbete som kanske har handlat om en viss typ av kultur, som är den som räknas som den bra kulturen, men som också råkar tilltala de som är mest resursstarka. Och det är en identitet som man kanske måste ändra lite på då. [...] Men det är svårt. Man har svårt att sluta göra saker som man [alltid] har gjort och som är väldigt starkt förknippade med identiteten av ett bibliotek.

Intervju 2015-12-10

Samtidigt tror Sara att ett områdes- eller stadsdelsbibliotek kan ha en annan typ av identitet än ett stadsbibliotek, en identitet som präglas av tydligare lokal förankring och lägre trösklar, vilket gör att det föreligger en särskild utmaning för dem som stadsbibliotek i genomförandet av ovannämnda omställning. Uppfattningen om vad som utgör bibliotekets institutionella identitet påverkar således verksamheternas utformning och därigenom möjligheten till utveckling, samtidigt som nya praktiker som tillkommer också påverkar identitetskonstruktionen. Identitet fungerar på så sätt som en form av institutionell logik som påverkar och styr en organisations val och beteende (Glynn 2008, s. 425). Vissa identiteter framhålls som mer önskvärda än andra.

Beständighet och förnyelse

I utkastet till en nationell biblioteksstrategi som skickas ut för synpunkter till det allmänna biblioteksväsendet och andra intressenter under hösten 2018 skriver författarna att biblioteket är en föränderlig institution, men att identiteten nu liksom tidigare ligger i att genom olika metoder utgöra ett stöd för människors informationsanvändning samt i det läsfrämjande uppdraget. Att förändra bilden av vad som utgör ett bibliotek, det vill säga dess institutionella identitet, anses därför inte nödvändigt (Fichtelius et al. 2018, s. 5). Längre fram i utkastet sätts emellertid innebörden från utdraget ovan i ny dager när det vidare står att läsa att:

Den allmänna bilden av biblioteket är ofta välmenande, snäll och nostalgisk. En sådan bild hindrar tilltron till bibliotekets förmåga att vara en aktiv aktör inom viktiga samhällsfrågor som demokrati och utbildning. Denna bild av biblioteken har en stark genomslagskraft. [...]

När den alltför traditionella bilden av biblioteken sprids är det viktigt att det finns beskrivningar av bibliotek som är angelägna för människor idag. Bibliotekens nya berättelse behöver skapas. En sådan bild kan vara gemensam, men med variationer, och kan vara förmedlad i olika medieformer som t ex film eller genom sociala medier. Det samlade biblioteksväsendet har ett gemensamt ansvar för den nya bilden av biblioteket (Fichtelius et al. 2018, s. 16).

I utdraget beskrivs biblioteket istället vara i behov av en ”ny berättelse” som kan förmedla en icke-traditionell bild av vad som är ett bibliotek. Den traditionella bilden beskrivs här som ett hinder för biblioteken att fungera som aktiva samhällsaktörer kring frågor om demokrati och utbildning. Dubbelheten eller motsägelsefullheten i detta – där bibliotekets identitet i ena stunden beskrivs som både beständig som relevant, men i nästa stund i behov av förnyelse – anser jag är symptomatiskt för diskussionen kring bibliotekets samtida roll och föreställningar om institutionens kris och behov av förnyelse (se till exempel Carlsson 2013), inte sällan i relation till den snabba tekniska utvecklingen eller ideologiska förändringar och deras konsekvenser, som till exempel införandet av *New Public Management*.

Bilden av vad som utgör ett bibliotek ligger nära hur vi uppfattar bibliotekets institutionella identitet. Detta är i sin tur kopplat till de praktiker som påverkar, formar och bidrar till dess konstruktion. Det handlar således om en identitetskonstruktion som sker i en ömsesidig process. Identitetskonstruktionen är därmed performativ – det vill säga något som görs genom olika former av handlingar vilka styrs av såväl normativa som kognitiva och tvingande strukturer (jfr Glynn 2008; Scott 2014). Handlingar, som exempelvis arbetet med att främja digital delaktighet, påverkas därmed av huruvida de anses vara lämpliga för bibliotekarierna i relation till den egna bibliotekarierollen, men också till bibliotekets roll och uppgift i samhället samt till vad som står i lagtext och andra relevanta styrdokument som bibliotekspersonalen behöver förhålla

sig. Vilka termer som används för att legitimera bibliotekens verksamheter får också konsekvenser för den institutionella identitetskonstruktionen, eftersom säganden utgör en del av praktiken. Identiteten är således något som kontinuerligt görs, samtidigt som upprätthållandet av en institutionell identitet beskrivs som betydelsefullt för institutionens fortlevnad, det vill säga dess samhälleliga legitimitet. Institutionalisering kan därmed förstås som en process som frambringar en särskild identitet i en organisation och där upprätthållandet av den identiteten därefter är en betydelsefull del av den institutionella fortlevnaden (jfr Selznick 1957, s. 40). När identiteten förstås som performativ finns det emellertid utrymme för identiteter att förändras, försvagas och förstärkas, men också att samexistera.

Den reflexiva identiteten

När identitetskonstruktionen förstås som performativ kan Deleuze och Guattaris (2013[1988]) begrepp *assemblage* användas för att analysera hur biblioteket genom olika, ej förutbestämda relationer och sammankopplingar, gör olika identiteter (Gerolami 2015, s. 166ff; Rivano Eckerdal 2018, s. 5ff). När biblioteket förstås som ett *assemblage* så antas det bestå av olika slags element, till exempel själva byggnaden, bibliotekspersonalen, användarna samt bibliotekets olika resurser, men också av normer och regler. Reglerna kan dock kringgås, omförhandlas och ändras samtidigt som nya relationer kan uppstå och tillkomma, vilket ger utrymme för kreativitet och förändring inom institutionen (Gerolami 2015, s. 169). Det föreligger således stora likheter med det praktikteoretiska perspektivet (jfr Gheradi 2012) som jag utgår från i analysen. Utifrån ett *assemblage*-perspektiv är biblioteket något som kontinuerligt görs i samspel med det omgivande samhället (Rivano Eckerdal 2018, s. 8). Biblioteket som ett *assemblage* kan därför uppfattas som framåtriktat och fokuserat på rörelse snarare än stillastående, genom att relationer omformas och tillkommer.

Utifrån ett *assemblage*-perspektiv strävar inte biblioteket efter självständighet från den politiska och ekonomiska sfären, men det blir inte heller nödvändigt att reproducera den rådande politiska och ekonomiska samhällsordningen (Gerolami 2015). Därigenom ges biblioteket utrymme att frångå sin neutrala position och både ta ställning i exempelvis

humanitära frågor (Kagan 2007 i Gerolami 2015, s. 172) och utgöra ett motstånd mot den neoliberal politiska maktordningen (Rivano Eckerdal 2018). Det innebär att biblioteket genom alla sina olika delar av mänskliga och icke-mänskliga aktörer och resurser och genom att man ingår i relationer med externa aktörer har möjlighet att verka för social rättvisa på en mängd olika sätt (Gerolami 2015, s. 173). Genom att biblioteket förstås som ett assemblage, möjliggörs också för en reflexiv identitetskonstruktion. Det vill säga genom nya relationer och praktiker blir nya identiteter möjliga, medan gamla kan förstärkas eller försvagas. Identiteten hos en institution som folkbiblioteket är därmed inte stabil, utan görs kontinuerligt i relation och interaktion med andra aktörer, organisationer och institutioner som man vill identifiera sig med eller ta avstånd från (jfr Sevón 1996, s. 53). Den institutionella identitetskonstruktionen kan med assemblage-perspektivet förstås som en social process och utesluter inte heller att en institution har flera identiteter, vilka både kan stärkas och försvagas genom samverkan med andra aktörer (jfr Glynn 2008).

En plats för förhandlingar

Doreen Massey (2005) använder begreppet *throwntogetherness* för att synliggöra hur offentliga platser inte bara har en identitet, utan multipla identiteter. Enligt Massey bör en plats förstås som en dynamisk (pågående) process och därmed är också platsens identitet (eller identiteter) någonting som kontinuerligt görs. I Masseys teoretiska förståelse av hur platser formas är således praktiken – görandet – det mest centrala. I likhet med assemblage-perspektivet förstår Massey därmed en plats, som biblioteket, som icke-statisk och som en produkt av olika sociala relationer vilken påverkas och formas av den globala och transnationella samtiden. Massey betonar vikten av att platsens identitet formas just med en öppenhet inför och i samspel och med omvärlden, inte genom att nostalgiskt identifiera sig med det som varit (1993, s. 64). Det sistnämnda anser Massey vara både begränsande och problematiskt. Förståelsen för vad som utgör en plats bör inte grunda sig i förgivettagna uppfattningar om platsens sammansättning och kollektiva identitet, utan bör snarare bygga på förhandlingar (Massey 2005, s. 141).

Masseys arbete erbjuder en analys som förklarar hur det lokala och globala kan vara en del av samma plats genom att sätta fokus på platsers öppenhet. Hon skriver: "What is special about place is precisely that throwntogetherness, the unavoidable challenge of negotiating a here-and-now (itself drawing on a geography of thens and theres); and a negotiation which must take place within and between both human and nonhuman" (Massey 2005, s. 140). De förhandlingar som Massey (2005, s. 152f) refererar till här kan också vara konfliktfyllda, inte minst de som äger rum på öppna, offentliga platser i samhället, så som på biblioteken. En utmaning för den typen av platser, vilka idag blir färre och färre, är att låta dem vara konfliktfyllda med inslag av kaos och osäkerhet eftersom det är en nödvändig del av deras öppenhet och därmed också deras demokratiska potential.

Även lärande kan förstås i relation till Masseys teoretiska konceptualisering. Vaike Fors, Åsa Bäckström och Sarah Pink (2013, s. 173f) använder Massey för att synliggöra platsens betydelse för situerat lärande där lärandet förstås i relation till platsen som något icke-linjärt. Lärandet ses därmed som en konstant skiftande process som äger rum på en specifik plats, men som också är en del av platsens konstituerande och pågående förhandlingar mellan olika element, personer, teknologier, diskurser och materialiteter. Även om Fors, Bäckström och Pink analyserar lärande utifrån ett annat perspektiv och i ett annat sammanhang, anser jag att det går att överföra ett liknande resonemang till analysen av hur bibliotekets institutionella identitetskonstruktion görs och omförhandlas, men också till hur vi kan förstå det lärande som äger rum på bibliotek idag som en förhandling mellan plats, människor, teknologi, normer och samhällets transformering.

Identiteter som formas i samverkan med andra

På samtliga tre bibliotek där jag har gjort fältarbete är samverkan med utomstående aktörer och organisationer ett vanligt inslag. På Lillköpings bibliotek samverkar man bland annat med Hemsjödsföreningen och Kulturskolan, men man hoppas också kunna fördjupa samverkan med studieförbunden genom *Skapandeverkstaden*. Love berättar:

[f]ör det kommer ju vara lite programverksamhet här, men i huvudsak ska det inte vara programverksamhet. Så om folk behöver en lärare eller så inom en studiecirkel så kan vi bolla dem till studieförbundens verksamheter, och om folk sitter på studieförbunden och [tänker], ”men gud jag skulle vilja slöjda mer än de här två timmarna i veckan”, så bollar de dem till oss.

Intervju 2016-02-25

Att *Skapandeverkstaden* i huvudsak inte ska ha programverksamhet blir ett sätt att särskilja sig från studieförbunden, att låta biblioteket stå för något annat, samtidigt som samverkan och relationen dem emellan ytterligare kan stärka banden till folkbildningen och därmed bibliotekets folkbildningsidentitet.

Lärforum har redan från början kommit till på biblioteket som ett samverkansprojekt mellan två förvaltningar, den ena med inriktning kultur, den andra med inriktning utbildning. *Lärforum* har därför från starten varit kopplad till utbildningssektorn. Emellertid är det påtagligt att personalen vinnlägger sig om att betona *Lärforum* som en plats för informellt lärande och kreativt skapande, snarare än kopplingen till den mer formella vuxenutbildningen. Under tiden som min studie pågår utvecklas samverkan med SFI-undervisningen i staden ytterligare, men detta verkar snarare uppfattas som ett sätt att rikta fokus mot en av verksamhetens prioriterade målgrupper, det vill säga personer som inte har svenska som modersmål. Överlag börjar man på *Lärforum* under tiden som min studie pågår allt mer att rikta verksamheten mot prioriterade målgrupper som man har identifierat genom tolkning av bibliotekslagen, Demokratiutredningen och Digitaliseringskommissionen samt en rapport om social hållbarhet i relation till staden. Förutom de grupper som framhålls i bibliotekslagen: barn och unga, personer med funktionsnedsättning och personer med annat modersmål än svenska och nationella minoriteter, har man även identifierat vuxenstuderande och digitalt skapande som prioriterade områden.

Söderholm (2018, s. 28) skriver i sin avhandling att folkbiblioteksverksamheten i början av 1900-talet var tydligt förankrad i att verksamheten skulle bidra till ökad litteracitet kopplad till litteratur och läsning, bland socialt utsatta grupper i samhället som ansågs vara i behov av det. Idag

menar han att utvecklingen gått i riktning mot att biblioteken ska arbeta med informationslitteracitet för att säkerställa alla människors likvärdiga tillgång till information. Det är ett uppdrag som han anser inte lika tydligt tar sin utgångspunkt i någon särskild form av materialitet eller har som målsättning att stärka specifika målgrupper. Söderholm menar att detta har lett till att bibliotekets samhällsuppdrag idag är något som vi konstant försöker definiera. I mitt empiriska material framträder dock snarare en bild av hur samtliga bibliotek i studien på olika sätt i sina lär- och skapandeverksamheter stärker sitt arbete med lärande gentemot riktade målgrupper som anses vara i behov av hjälp och stöd. Inte minst är detta synligt i *Lärforums* verksamhet, där de under studiens gång ställer om verksamheten till att i så stor utsträckning som möjligt vara riktad enbart mot de prioriterade målgrupperna. Huruvida det föreligger en konflikt mellan bibliotekens uppdrag att finnas till för alla och ett arbete som allt mer riktar sig till särskilda grupper finns det inte utrymme för mig att gå djupare in på i den här studien. Att ytterligare behovsanpassa verksamheten med utgångspunkt i specifika grupper kan vara ett sätt att arbeta för att motverka social exkludering (se till exempel Delica & Elbeshausen 2017; Black & Muddiman 1997; Pateman & Vincent 2010). Det torde emellertid vara viktigt att biblioteken är vaksamma på att inte "låsa in" individer i grupper som individerna inte själva identifierar sig med. Liksom Stigendal (2008, s. 61, 102) framhåller är det av vikt att bibliotekens verksamhet fortsätter att rikta sig till alla för att därigenom fortsätta värna den generella välfärdens principer.

På Mellanköpings bibliotek är också samverkan med andra ett vanligt inslag och bibliotekschefen understryker att det finns en öppenhet inför att samverka med andra institutioner och organisationer som gör att man befinner sig i en ständig förändrings- och förbättringsprocess. "Vi samverkar med så många, föreningar, organisationer och det innebär att man får en, vad ska jag säga, input på sin verksamhet och önskemål och det i sig kan generera utveckling av biblioteksverksamheten" (Intervju 2015-03-12). Samverkan med andra bidrar således till att biblioteket ständigt förändras och utvecklas, men kan också uppfattas som att det förstärker eller försvagar en viss identitet. Att samverka med annan offentlig verksamhet eller med myndigheter genom att låta dem utnyttja bibliotekets

lokaler för exempelvis rådgivning eller för att ta emot frågor om barnomsorg utan att biblioteken själva står för informationen och handledningen, kan vara ett sätt för biblioteken att undvika att få en ”myndighetsidentitet” (jfr Gottrup & Møller 2016). Genom att samverka med studieförbunden kan biblioteket stärka banden till (den formella) folkbildningen, medan samverkan med skolor och vuxenutbildningen kan förstås som förstärkande av en utbildningsidentitet. Under hösten 2015 förstärkte många folkbibliotek en social identitet genom engagemang och verksamhet för nyanlända flyktingar, inte sällan i samverkan med lokala föreningar och organisationer, något som redogjorts för tidigare i avhandlingen och som inte minst var synligt på Storköpings och Mellanköpings bibliotek. Stefan, bibliotekschefen på Storköpings bibliotek berättar:

Det är också en sådan sak som blev tydlig just i samband med flyktingarna som kom. För att dels var det så självklart för en del av städerna och kommunerna, att ja, det här är ett kommunalt ansvar och när det kommer väldigt mycket flyktingar och det händer något, så är biblioteken bara en av olika förvaltningar, institutioner i en kommun, som arbetar för att skapa förutsättningar för att det ska bli bra.

Intervju 2016-05-04

Stefan beskriver hur biblioteket genom att samverka med andra aktörer i staden förstärkte sin position som en av flera aktörer i ett större kommunalt nätverk, vilka gemensamt arbetade för att tillmötesgå de olika behov som uppstod på kort tid. Därigenom uppträder en bild av hur biblioteket som ett assemblage görs i samspel och i relationer med det omgivande samhället. Genom dessa relationer ges också biblioteket ökade möjligheter att arbeta för inkludering och social hållbarhet, vilket stärker dess identitet som socialt ansvarstagande aktör (jfr Hansson 2010b). Relationella aspekter, såväl interna som externa, påverkar således bibliotekets identitetskonstruktion på flera sätt.

9. En avslutande diskussion

I denna avhandling har jag studerat bibliotekens samtida folkbildande arbete med utgångspunkt i bibliotekets uppdrag att verka för demokratiutveckling och (digital) delaktighet. Min ambition har varit att synliggöra demokrati och delaktighet som ett görande genom den folkbildande verksamhet som äger rum i olika former på folkbibliotek dagligen. Med utgångspunkt i teorier om bildning, medborgarskap och delaktighet har jag i avhandlingen undersökt hur ett sådant arbete och uppdrag görs, tillskrivs mening och delvis ges nya innebörder i ett samhälle som präglas av diversitet och djupgående förändringsprocesser, inte minst vad gäller hur information och kunskap produceras, hanteras och kommuniceras. Allt detta påverkar i hög utsträckning såväl människors vardagsliv som det dagliga arbetet på bibliotek. Både samhälleliga förändringsprocesser och det samtida folkbildande arbetet påverkar också bilden av vad som är ett folkbibliotek, det vill säga bibliotekets institutionella identitet, vilken även den har analyserats i relation till verksamheterna som står i fokus för min studie. I detta, avhandlingens sista kapitel, besvarar jag mina frågeställningar samt utvecklar och fördjupar mina slutsatser. Därigenom lyfter jag fram det som jag ser som studiens främsta teoretiska och empiriska bidrag. Avslutningsvis blickar jag framåt och ger uppslag till vidare forskning.

Hur kan delaktighet förstås och problematiseras i relation till bibliotekets demokratiska uppdrag?

Utifrån ett delaktighetsperspektiv kan bibliotekets arbete med att främja lärande och informationskunnighet förstås som ett sätt att bidra till att vidga, och underlätta för, individers kommunikativa handlingsutrymme,

både på individ- och samhällsnivå. På samhällsnivå kan det innebära kommunikation med företrädare från samhällets olika instanser, något som idag kan anses vara nödvändigt för att kunna agera och delta i samhällslivet. På individnivå kan det innebära utökade möjligheter till bildning och kunskap, men också nya möjligheter till socialt umgänge och kulturella upplevelser. Bibliotekens arbete med att främja lärande och informationskunnighet kan också förstås utifrån ett rättighetsperspektiv. Genom att tillhandahålla och tillgängliggöra information och kultur, vilket utifrån Unescos och IFLA:s dokument anses vara grundstommen i folkbibliotekets demokratiska uppdrag, knyter biblioteket som institution an till en värdebaserad rationalitet med nära koppling till mänskliga rättigheter. Genom att tillgängliggöra information och materiella resurser bidrar biblioteket till att uppfylla rätten till information och kultur för individer och grupper i samhället som av olika anledningar inte har tillgång till digitala resurser eller som behöver stöd i användningen av dessa (jfr Hall 2010; Hoyer 2013; Samek 2007).

Demokratifrämjande processer äger rum på bibliotek både i det stora och det lilla. Min studie visar hur Storköpings och Mellanköpings bibliotek under hösten 2015 – en period som kan beskrivas som extraordinär på så sätt att ett ovanligt stort antal människor på flykt sökte skydd i Sverige – genom att tillgängliggöra plats, digitala kommunikationsresurser och personal, möjliggjorde för människors kommunikativa handlingsutrymme. Utifrån en förståelse av medborgarskap som en performativ praktik kan detta kommunikativa handlingsutrymme förstås som ett sätt att möjliggöra för människor att agera som politiska subjekt och delta i samhällslivet (jfr Leurs 2017). När människor ges möjlighet till deltagande i staden och samhällslivet genom biblioteken som plats och genom deras digitala infrastruktur, skapar biblioteken förutsättningar för ett praktiserat medborgarskap och rättighetsutövande omsatt i vardagliga, informationsrelaterade aktiviteter och situationer (jfr Lundberg & Dahlquist 2018). Biblioteket framträder här som en alternativ arena (Pateman 1970) som kan möjliggöra för såväl politiskt som socialt deltagande (jfr Carpentier 2016) på olika nivåer.

Bibliotekens förmåga att ställa om och anpassa verksamheten efter rådande behov, så som under hösten 2015, visar också att de är en del av

samhällets sociala infrastruktur och kan utgöra en viktig funktion i utvecklandet av socialt hållbara och resilienta, motståndskraftiga städer (Dudley 2013). I min avhandling har jag visat att biblioteken kan bidra till struktur för både samhällelig- och informationsmässig resiliens genom att vara öppna tillgängliga rum i staden, som även tillhandahåller internet och kommunikationsmedel. Genom att ta ställning i ord och handling för att bistå de människor som sökte skydd i Sverige under hösten 2015 (och som fortfarande söker skydd i Sverige, även om antalet har minskat avsevärt på grund av åtstramningar i asylpolitiken) arbetar biblioteken aktivt med det demokratifrämjande uppdraget i olika former av göranden, i en snabbt föränderlig lokal miljö. Detta blev inte minst synligt på Storköpings bibliotek där biblioteken som en del i ett nätverk av olika kommunala aktörer och frivilligorganisationer tillsammans fann vägar och arbetsmetoder för att på olika sätt underlätta för de nyanlända stadsinvånarna. Sådana metoder bestod bland annat i öppna föreläsningar om exempelvis situationen i Syrien, rekrytering till frivilligorganisationer och olika former av verksamhet som direkt riktade sig till de nyanlända. På samhällsnivå kan detta förstås som demokratifrämjande handlingar där biblioteket genom sin öppenhet och sitt agerande bidrar till att utveckla ett inkluderande samhälle. På individnivå kan bibliotekens wifi eller datorer innebära en möjlighet för människor att hålla kontakten med familj och vänner, få information och nyheter eller en stunds tillflykt i en annars osäker tillvaro. Min studie visar också att delaktighet kan göras när bibliotekarierna lämnar biblioteket och ger sig ut i staden för att arbeta med uppsökande verksamhet för grupper som är i behov av hjälp och stöd i användningen av internet och digitala resurser.

Konflikter och gränsdragningar

Avhandlingen visar att bibliotekets demokratifrämjande roll är starkt förankrad hos samtliga bibliotekarier och övrig bibliotekspersonal som jag samtalat med och intervjuat under tiden för mitt fältarbete. Att bibliotekarierna och biblioteksmedarbetarna drivs av ett demokratiskt och socialt rättvisepatos i sitt arbete framträdde tydligt i deras berättelser om motiven för att arbeta med olika former av lärande- och skapandesatsningar.

Skrivningen om demokratiuppdraget i bibliotekslagen verkar både bekräfta men också förstärka ett redan etablerat arbetssätt i professionen, vilket diskuterades i kapitel sju. Samtidigt har skrivningen om att biblioteket ska verka för det demokratiska samhällets utveckling öppnat för delvis svåra och komplexa frågor om gränsdragningar. Demokrati är ett begrepp som kan tolkas på flera sätt och så är även fallet med bibliotekets demokratifrämjande uppdrag. Det handlar om ett tolkningsutrymme som kräver såväl kunskap och dialog som reflektion för att kunna möta det omgivande samhällets snabba förändringstakt. En utmaning för personalen kan exempelvis vara att hantera besökares skiftande och ibland till och med motstridiga åsikter och krav på att få tillgång till platsen och olika informationsresurser, något som kan komma att påverka arbetsmiljön på biblioteket om inte personalen är tillräckligt utrustad för att möta den typen av konflikter. Det kan uppstå dilemman kring biblioteket som ett öppet rum där människor fritt kan uttrycka sina åsikter, om dessa kolliderar med bibliotekets uppdrag att verka för det demokratiska samhällets utveckling. Platsens öppenhet medför per se att konflikter kan uppstå som måste hanteras i bibliotekariernas dagliga arbete. Dessa inneboende spänningar gör att Klinenberg (2018, s. 46) kallar det vardagliga arbetet på ett bibliotek för ett ”demokratiskt experiment” (*min översättning*). Att likna det vardagliga arbetet på folkbibliotek för ett demokratiskt experiment ska emellertid inte förstås i negativ bemärkelse, utan som en nödvändig del av demokratis livsluft.

Demokratiuppdragets inneboende spänningar och konfliktytor kräver en ständig dialog och reflektion bland bibliotekarier och övrig bibliotekspersonal eftersom det inte handlar om ett statiskt uppdrag. Snarare är det en uppgift som behöver tolkas mot bakgrund av det omgivande lokala samhällets behov, men med utgångspunkt i den värdegrund som även IFLA framhåller i sina etiska riktlinjer för bibliotekarieprofessionen, det vill säga FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna (IFLA 2012). En sådan diskussion bör således kretsa kring frågan om hur dessa rättigheter på olika sätt kan skapas och återskapas i praktisk biblioteksverksamhet. Hansson (2018, s. 305f) pekar på att större vikt borde läggas vid att diskutera professionsetik redan på utbildningsnivå. Jag delar Hanssons syn, och anser därutöver att diskussionen även behöver fortsätta

och hållas levande i biblioteksverksamheterna. Det finns annars en risk att bibliotekarier och biblioteksanställda enbart *antar* att de delar en gemensam syn på hur demokratiuppdraget ska tolkas. De snabba anpassningar som krävdes på biblioteken under hösten 2015 visar på vikten av att upprätthålla en kontinuerlig dialog om både bibliotekets samhällsroll och om hur demokratiuppdraget ska tolkas.

När demokrati förstås som en process som sker i vardagen krävs en ständig diskussion om hur det demokratiska uppdraget kan införlivas – skapas och återskapas – på olika sätt. Det handlar således om att inta ett reflekterande förhållningssätt, inte att komma fram till en lösning en gång för alla. Genom dialog och reflektion kan ett pluralistiskt, dialoginriktat demokratiarbete ta sin början bland bibliotekspersonalen; inte i syfte att komma fram till ett gemensamt bästa, utan för att diskutera hur man på bästa sätt kan möjliggöra för olika gruppers behov och möjligheter att göra sina röster hörda. Därigenom öppnas för möjligheten att låta flera kommunikativa utrymmen eller sfärer samexistera i både det fysiska rummet och den digitala sfären parallellt och i växelverkan med tillgängliggörandet av en gemensam plats i staden. Biblioteket kan på så sätt förstås som att det möjliggör för en mångfald av överlappande offentligheter i ett diversifierat samhälle (jfr Fraser 1990), inte bara som en offentlighet eller en offentlig sfär i sig. Med utgångspunkt i en form av differentierad universalism kan biblioteken sträva mot en verksamhet som är inriktad på både gemenskap och olikhet (jfr Lister 2007; Fraser 1990). I praktiken kan detta göras genom att det skapas inkluderande utrymmen för alla, så som skedde på många bibliotek under hösten 2015. Min studie visar att detta även är ett sätt för biblioteken att arbeta med mänskliga rättigheter och för social jämlikhet i praktiken, men det är samtidigt ett arbete som kräver diskussion om maktaspekter kring vilka som ges tillträde till rummet och vilka som tillerkänns ett diskursivt utrymme.

Samtal och dialog kring demokratiuppdraget, såväl mellan bibliotekarier och bibliotekspersonal som mellan personal och användare, kan också fungera som en form av *civic talk* (Dahlgren 2009, s. 89), det vill säga som en form av samtal som sker i vardagen som också kan ha en politisk och förändringsmässig potential. Min studie visar att det finns goda möjligheter för biblioteken att i sina lärsatsningar initiera den typen av samtal kring

demokratiaspekter av informationsrelaterade frågor, men att det också kräver att bibliotekspersonalen är villiga att ta sig an det folkbildande uppdraget med utgångspunkt i ett kritiskt informationskunnighetsperspektiv. Ett sådant uppdrag öppnar för frågan kring huruvida biblioteken bör ta sig an en mer problemformulerande roll i samhället (jfr Hall 2010). Det är en roll som i sin tur öppnar för frågor kring bibliotekens neutrala position i samhället och vad som händer med den om biblioteken i större utsträckning involverar sig i samhällsfrågor och intar rollen som förändringsagenter (Bertot, Sarin & Jaeger 2015; Caidi, Ghaddar, Allard 2017; Dali 2018). Denna avhandling gör inte anspråk på att redovisa några självklara svar på dessa komplexa frågor, däremot framkommer i studien att utrymmet för att arbeta med social förändring genom biblioteken är tämligen stort.

Sammanfattningsvis innebär görandet av delaktighet, som en del av bibliotekens demokratifrämjande arbete, ett stort mått av dialog och kommunikativa praktiker på olika nivåer och i olika former. Biblioteket kan underlätta för individers dialog med det omgivande samhället genom stöd i användningen av digitala kommunikationsresurser och i samtal med företrädare för biblioteket kan även tilliten till samhället stärkas (jfr Wihlborg 2018). Görandet av delaktighet kan också innebära att bibliotekens användare görs till medskapare av verksamheten. Medskapande i form av att användarna i större utsträckning ges makt att bestämma över verksamheternas utformning öppnar emellertid för frågor om vad som händer med bibliotekariens professionella roll och expertis. I min studie framträder att delaktighet kan ske genom medskapande på olika nivåer och i olika grader. I *Lärforums* och *Skapandeverkstadens* verksamheter är det lärande som äger rum i många fall baserat på användarnas önskemål och behov, vilket kan förstås som en form av delaktighet med en tydlig folkbildande prägel. Det som deltagarna vill lära sig är inte påtvingat eller ovanifrån styrt, utan grundar sig i deras egna behov, även om bibliotekarierna och bibliotekspersonalen många gånger sätter ramarna för verksamhetens utformning. I samhällsorienteringens verksamhet framträder inte de medskapande aspekterna i samma utsträckning. Istället kommer görandet av delaktighet tydligast till uttryck genom biblioteket som plats och rum i staden.

Hur kan verksamheternas arbete med digital delaktighet förstås och problematiseras?

Utifrån ett institutionellt perspektiv formas de olika lärande- och skapandeverksamheterna som sker på biblioteken – liksom det vardagliga arbetet med att bistå användare med hjälp och handledning i olika digitala ärenden – i skärningspunkten mellan det regulativa, det normativa och det kognitiva (jfr Scott 2014). De mål som finns uppsatta i olika styrdokument liksom i demokratiuppdraget i bibliotekslagen sätter riktning för arbetet, även om regelsystemen inte alltid upplevs som synliga i det vardagliga arbetet. Likaså bidrar det normativa, det vill säga det som upplevs vara värdemässigt och moraliskt rätt, till hur verksamheterna utformas. Det normativa inslaget blev under mitt fältarbete allra mest synligt i arbetet med att upprätta en *Skapandeverkstad* på Lillköpings bibliotek, men också i det vardagliga agerandet och arbetet på de andra biblioteken när det gällde att ge användarna stöd i digitala ärenden. Till exempel visade det normativa sig genom hur bibliotekarierna och bibliotekspersonalen många gånger valde att bistå användare med hjälp i ärenden som kan uppfattas ligga utanför bibliotekens ansvarsområden. Vid vissa bibliotek har begränsningar införts genom att det gått ut direktiv om att inte bistå med hjälp vid till exempel bankärenden. Icke desto mindre menade flera av bibliotekarierna som jag samtalade med att de trots detta hjälper till om de uppfattar att personen i fråga är i behov av hjälp, därför att de anser det vara rätt sak att göra. Normativa system anses ofta påverka vårt sociala beteende på ett begränsande sätt (Scott 2014, s. 64). Samtidigt visar exemplen som de ovan nämnda att de också kan verka stärkande och möjliggöra för sociala handlingar, vilket är fallet när bibliotekarier väljer att bistå med hjälp och handledning för att de anser att de bör göra det, bland annat för att det tillför en känsla av meningsfullhet till arbetet.

Den kognitiva aspekten, som understryker betydelsen av delade uppfattningar kring den sociala verklighet som vi lever i och för hur vi förstår och tolkar den (Scott 2014), är ytterligare en konstituerande beståndsdel som påverkar formandet av en folkbildningspraktik på bibliotek. Av de bibliotekarier och biblioteksanställda som jag samtalade med under min tid på de olika biblioteken var det ingen som ställde sig direkt negativ till

att biblioteken skulle arbeta med digitalt lärande och med att ge användarna stöd i användningen av digitala resurser, även om det fanns skilda meningar kring hur stor del av bibliotekets verksamhet som ska ägnas åt detta samt om vad som egentligen ingår i ett sådant arbete. I fråga om arbetet med digitalt lärande och handledning, är detta således något som väcker frågor och som till viss del även ifrågasätts när det gäller omfattning och innehåll. Den digitala utvecklingen i samhället överlag, problematiserades emellertid ytterst lite bland de bibliotekarier, övrig bibliotekspersonal och användare som jag samtalade med. Det är en utveckling som mer verkar tas för given och som något man behöver anpassa sig till på biblioteken.

Den digitala utvecklingen sker inte i ett vakuum utan samspelar med det omgivande samhället och sociala, ekonomiska och kulturella faktorer. Ny teknologi utvecklas för vissa syften och med vissa praktiker i åtanke. Sådana syften kan vara att åstadkomma förändring av något slag och tekniken blir då ett redskap för att uppnå en viss typ av omställning eller utveckling. Tekniken blir därigenom en möjliggörare för att kunna lösa en viss typ av problem, för en viss framtidsvision eller för att skapa någon form av vinning (Miller 2011, s. 5). Samtliga dessa orsaker till utvecklingen av nya tekniska- och digitala lösningar kan förstås som sammanhängande och motiverande faktorer som har sin bas i en viss social kontext (jfr Miller 2011). I relation till den nyliberala och marknadsorienterade samhällsutvecklingen under de senaste decennierna kan den digitala utvecklingen bland annat förstås som syftande till en ökad effektivisering och rationalisering, till exempel när det gäller digitaliseringen av kommunikationsvägar mellan myndigheter och medborgare. Som jag tidigare diskuterat i kapitel två kan det idag vara svårt att komma i kontakt med myndigheter eller andra offentliga institutioner och med kommersiella aktörer på annat sätt än genom digitala kanaler.

Att nätbaserade kommunikationskanaler utgör det dominerande forumet för kontakter mellan medborgare och offentliga institutioner, liksom mellan medborgare och flertalet kommersiella aktörer (till exempel banker), är idag en del av de flesta människors vardag. Det är en utveckling som beskrivs kunna underlätta för medborgare att utöva delaktighet och självbestämmande utifrån sina egna förutsättningar och som till och med kan göra demokratin tillgänglig "från köksbordet" om tekniken används

rätt (Näringsdepartementet 2011, s. 6ff). Samtidigt är det en utveckling som försvårar för dem som inte har redskapen och kunskapen att använda den digitala tekniken eller som saknar en personlig kontakt som kan ge den hjälp de är i behov av. Den digitala utvecklingen får då inte den demokratiska effekt som beskrivs i den *Digitala agendan* ovan, utan blir snarare ett hinder – en barriär – mellan människa och offentliga institutioner, som Mattias på Mellanköpings bibliotek beskriver det (se sidan 191). Den digitala handledning, och det stöd som människor får på biblioteket, kan därmed få en medierande funktion mellan individ och samhälle där biblioteket och dess personal blir ett hjälpmedel för att överkomma och avkoda teknologiskt uppsatta hinder. Samtidigt kan biblioteket, genom att fortsätta vara en offentlig institution som människor kan vända sig till för att få stöd, hjälp och vägledning i informationsrelaterade ärenden, också förstås som ett alternativ, eller till och med som ett motstånd, mot en samhällsutveckling där det personliga mötet med företrädare från offentliga institutioner blir allt mer sällsynt till följd av demonteringen av andra samhälls- och välfärdsfunktioner.

Rivano Eckerdal och Carlsson (2018, s. 75) menar att den digitala samhällsutvecklingen gör biblioteket som fysisk institution än viktigare, vilket även resultatet från min undersökning visar. Liksom Stigendal (2008, s. 74) skriver är det emellertid inte enbart det fysiska biblioteket, dess lokaler och resurser som representerar det offentliga samhället, utan också bibliotekarierna. Det är således inte bara det fysiska biblioteket som utgör en möjlig gränsinstitution, utan lika mycket bibliotekarierna som tillgängliggör information och visar på vägar till kunskap. Bibliotekarierna och bibliotekspersonalen kan därmed få en *gränsöverskridande* betydelse i bemärkelsen att de bidrar till att överbrygga gränser; gränser mellan individ och det omgivande samhället och mellan det analoga och det digitala. Bibliotekets personal, i egenskap av företrädare för en öppen, offentlig och tillgänglig institution som bistår med hjälp i digitala ärenden och med digital information, kan också understödja tilliten till offentligheten i stort, vilket kan bidra till upprätthållandet av dess legitimitet (Wihlborg 2018, s. 62). Samtidigt finns det också hindrande omständigheter i arbetet med digitalt lärande som kan påverka möjligheten för tillit att uppstå. En sådan hindrande omständighet kan vara bristande ekonomiska resurser.

Samtidens ökade krav på effektivisering och besparingar går inte obemärkt förbi biblioteken, vilket innebär att prioriteringar och avvägningar kan behöva göras kring arbetsuppgifter och verksamheter. Till exempel beskriver bibliotekschefen Margareta den bristande ekonomin som den största utmaningen för verksamheten på Mellanköpings bibliotek. I min studie har jag också identifierat olika attityder bland bibliotekspersonalen till frågor som handlar om att bistå med handledning kring digitala tjänster på biblioteken och som kan påverka användarnas möjligheter till hjälp och stöd. Som tidigare har diskuterats upplevde även flera bibliotekarier som jag samtalade med att det kan vara svårt att göra gränsdragningar kring vad som egentligen är bibliotekens uppgift att hjälpa till med. Stundtals upplevdes det även som svårt att hinna med, något som också bekräftas i Pilerot och Hultgrens (2017) och Rivano Eckerdal och Carlssons (2018) studier. Min avhandling visar att arbetet med digitalt lärande och digital bildning inte är något lätt uppdrag för biblioteken. Även om viljan finnas är det inte alltid resurserna är tillräckliga för att bedriva den typ av verksamhet som bibliotekarierna i studien uttrycker att de själva skulle vilja. Det är heller inte säkert att bibliotekarierna i alla situationer själva besitter tillräcklig kunskap eller kompetens som behövs för att kunna ge hjälp och stöd. Och även om viljan finns bland dem som har deltagit i studien att lära sig mer, är det inte säkert att den finns eller är lika stark hos alla.

Ett folkbildande uppdrag för vår tid?

Ur ett rättighetsperspektiv får biblioteket i ett allt mer digitaliserat samhälle en väsentlig folkbildande och utjämnande funktion, genom att individer som saknar digitala kommunikationsresurser eller tillräcklig kunskap om hur dessa ska användas ges möjlighet till tillgång, hjälp och stöd i användningen (jfr Warschauer 2002). I arbetet med verksamheter som knyter an till digitalt lärande och skapande har biblioteken också möjlighet att bidra till förutsättningar för en form av digital bildning, genom att främja såväl informationskunnighet som delaktighet i kulturlivet, till exempel genom aktiviteter i en *Skapandeverkstad*. I paragraf sju i bibliotekslagen, som uttrycker att folkbiblioteken ska verka för att öka

kunskapen om hur informationsteknik kan användas för kunskapsinhämtning, lärande och delaktighet i kulturlivet (2013:801, § 7), synliggörs biblioteket som både utbildnings- och kulturinstitution; en plats för lärande och en plats för kulturell delaktighet. Genom arbetet med medie- och informationskunnighet förs dessa sfärer samman. Min studie visar att arbetet med *Skapandeverkstaden* på Lillköpings bibliotek är ett uttryck för hur detta görs i praktiken.

I arbetet med *Skapandeverkstaden* står det fria lärandet och individens egna kunskapssökande i fokus. *Skapandeverkstaden* är också en verksamhet som fokuserar på hantverkande och kulturutövande i bred bemärkelse. Av samtliga verksamheter i studien framträder den skapande- och kreativa aspekten av bildning som tydligast i *Skapandeverkstaden*, vilket för tankarna till en form av självbildningsideal och studiecirkelverksamhet, men under friare former. I studien framträder även *Lärforum* på Storköpings bibliotek som en verksamhet som präglas av ett självbildningsideal. Genom *Lärforum* är förhoppningen att människor ska söka sig till biblioteket i ett specifikt syfte, men att detta i sin tur också kan leda till nya oväntade kunskaper och insikter. I samhällsorienteringens verksamhet på Mellanköpings bibliotek blir en form av lärande synligt som mer präglas av en instrumentell och nyttobetonad kunskapssyn. Samtidigt är nyttan med lärandet något som i olika utsträckning framhålls och framkommer i samtliga verksamheter som jag har studerat. Det vill säga, deltagarna i min studie ser att det finns en relation mellan arbetet med olika former av digitalt lärande, demokratifrämjande och delaktighet i samhället; en relation som de framhåller som central för denna typ av verksamhet och som jag kopplar till ett medborgarbildningsideal.

Medborgarbildning kan förstås på olika sätt i relation till bibliotekens arbete med att främja digital delaktighet. Medborgarbildning kan handla om att främja en digital delaktighet som i allt större utsträckning utgör ett krav i ett samhälle som präglas av en nyliberal, självförvaltande diskurs i ett samhälle där medborgare förväntas vara aktiva och ansvarstagande för sina egna liv (jfr Dahlstedt 2009). Medborgarbildning kan emellertid också handla om att främja delaktighet som en möjlighet där fokus ligger på att ge individer ökade kunskaper för att kunna agera och kritiskt använda eller inte använda sig av digitala verktyg och resurser. Genom det

sistnämnda synsättet omfattar delaktighet ett kritiskt och reflekterande förhållningssätt till såväl den digitala samhällsutveckling som till den information vi möts av på internet, men också möjligheten att genom kunskap tillägna sig färdigheter som gör det möjligt att delta på egna villkor. Det handlar således om en form av *civic literacy* som utgår från ett kritiskt perspektiv av informationskunnighet. I ett sammanhang av digital delaktighet och digitalt lärande kan det sistnämnda exempelvis handla om att tillägna sig kunskap om integritetsfrågor, säkerhet på nätet och om hur algoritmer påverkar våra digitala informationsflöden. Vidare kan det också handla om att själv kunna skapa innehåll på digitala plattformar och ha möjlighet att delta eller välja bort att delta i det sociala livet eller i samhällsdebatten på olika digitala plattformar. Därigenom kan *civic literacy* förstås som en del av en demokratisk medborgarbildning (oavsett juridiskt medborgarskap) som tar sin utgångspunkt i vikten av reflektion och att kritiskt kunna tolka sin samtid för att kunna agera i den. Härtill skulle jag också vilja lägga förmågan att sätta sig in i andra människors levnadssituation (jfr Nussbaum 1997, 2010), vilken även innefattar en förståelse och acceptans för det som uppfattas som annorlunda (Åberg 2014). I en samtid som präglas av globalisering och transnationalism, men också ökade ekonomiska och sociala klyftor torde det sistnämnda bli allt viktigare utifrån demokratifrämjande aspekter.

Det behöver dock inte finnas en motsättning i kunskap som är nyttofokuserad och ger människor redskap att hantera sin vardag och en kunskap som ligger till grund för ett kritiskt, reflekterande förhållningssätt och individens möjlighet att tillägna sig egenmakt. Liksom Gustavsson (2017) skriver är bildning något som sker i en dynamisk process mellan det fria och målsättningen. Frågan är således vilken målsättningen är för biblioteken i arbetet med att främja digital bildning, det vill säga huruvida det lärande och den digitala bildning som biblioteken kan understödja syftar till att uppfostra aktiva, ansvarstagande individer i en nyliberal diskurs; individens förmåga till kritiskt tänkande, reflektion och ifrågasättande; eller ett mer jämlikt samhälle där alla ges möjlighet att delta efter sin egen förmåga. I min analys av verksamheterna som på olika sätt arbetar med digital delaktighet ser jag hur samtliga dessa aspekter samspelar i olika utsträckning, men att målsättningen också är

något som framförhandlas i mötet med användaren eller med dem som deltar i den specifika verksamheten. Vilken typ av delaktighet som ska främjas utgår både från deltagarnas behov och samhällets ökade krav på delaktighet.

Folkbibliotek i Sverige har än så länge inte ålagts någon formell medborgarservicefunktion i bemärkelsen att handleda medborgarna i användningen av ”de digitala självbetjäningslösningarna” på samma sätt som på många bibliotek i Danmark (se Gottrum & Møller 2016). Samtidigt är det en realitet för biblioteken att en stor mängd människor vänder sig till dem med frågor som kan uppfattas vara av medborgarservicekaraktär. Otydligheten kring vad som egentligen är och inte är bibliotekets uppdrag att hjälpa till med, för med sig att personalen själv kan behöva göra gränsdragningar som inte alltid är lätta. Samtidigt innebär avsaknaden av ett formellt statligt uppdrag att biblioteken i Sverige ges större möjlighet att själva utforma målsättningen för arbetet med digital delaktighet. Det kan innebära att biblioteken undviker att utveckla en så kallad ”myndighetsidentitet” och istället kan fortsätta att betraktas som kultur- och (ut)bildningsinstitutioner. Med en tydlig utgångspunkt i ett pedagogiskt och handledande förhållningssätt kan det också vara lättare för bibliotekspersonalen att hantera juridiska gränsdragningar och svåra avvägningar. Bibliotekets uppgift blir därmed inte att lösa problem åt användarna, utan att ge människor verktyg att själva kunna göra det (jfr Dali 2018, s. 114). Därigenom kan biblioteken stärka och bidra till individers egenmakt.

Det finns mycket som tyder på att handledar- och vägvisaraspekten blir en allt mer central del av bibliotekens uppdrag då de stora mängder digital information som vi dagligen möts av kan behöva tolkas och sättas i sammanhang för att bli till kunskap (jfr Gustavsson 2007, s. 15; Sundin 2012, s. 151f). Utifrån ett folkbildningsperspektiv är det av vikt att biblioteken utgår från användarnas och deltagarnas individuella behov av kunskap, men detta utesluter inte att biblioteken samtidigt kan visa på mångfalden av kunskapsvägar. Ett sådant förhållningssätt kan exempelvis innebära att visa på alternativ till de stora kommersiella digitala plattformarna om sådana finns, eller att synliggöra bibliotekens olika databaser, så som gjordes under den *Digitala veckan* på Småköpings bibliotek. Det är i mötet mellan det bekanta och det obekanta som

bildningsprocesser kan ta sin början (jfr Gustavsson 2017, s. 19). Att utkristallisera ett bildningsideal i folkbibliotekens samtida folkbildningsarbete torde vara svårt och kanske inte heller önskvärt. Desto viktigare är att biblioteken ställer sig frågan hur ett samtida medborgarbildningsideal kan ta sig uttryck som inte är baserat på ett patriarkaliskt ovanifrånperspektiv (Skoglund 1991, s. 93), utan som istället har en emancipatorisk, frigörande målsättning. Genom att fråga sig *varför* (jfr Hvenegaard-Rasmussen & Jochumsen 2007) biblioteket ska bidra till digital delaktighet blir det lättare att knyta an till en värdebaserad rationalitet där social rättvisa, utjämning av klyftor och arbetet med att utveckla människors kritiska förmågor genom medie- och informationskunnighet står i förgrunden. Därigenom kan också arbetet med digital delaktighet förstås som en del i bibliotekens uppdrag med att verka för det demokratiska samhällets utveckling.

Hur kan relationen mellan verksamheterna och bibliotekets institutionella identitetskonstruktion förstås?

Min studie visar att arbetet med *Skapandeverkstaden* på Lillköpings bibliotek, *Lärforum* på Storköpings bibliotek och samhällsorienteringen på Mellanköpings bibliotek – men också det vardagliga arbetet med att verka för att öka kunskapen om hur informationsteknik kan användas för kunskapsinhämtning, lärande och delaktighet i kulturlivet – påverkar och formar bibliotekets institutionella identiteter på olika sätt. Skapandeverksamheten har inslag av både lärande och kreativa uttryck och sammanbinder därmed bibliotekets identiteter som både lärande- och kulturinstitution på ett effektivt sätt. När kulturbegreppet vidgas kan Makerspace-liknande verksamheter vara ett sätt för kulturidentiteten och (ut)bildningsidentiteten att ytterligare stärkas, men också sammanföras på folkbibliotek. Den svenska bibliotekslagen ger förutsättningar för en sammanföring av dessa identiteter genom att uppdraget är tydligt formulerat på så sätt (2013:801, § 7). Som jag tidigare diskuterat kan verksamheterna som bedrivs på *Lärforum* och i samhällsorienteringen på flera vis också anses förstärka en utbildningsidentitet, samtidigt som

samtliga tre verksamheter stärker bibliotekets identitet som folkbildningsinstitution. Genom en förstärkt folkbildningsidentitet möjliggörs också för ett stärkande av en biblioteksidentitet som präglas av en "social agenda" (jfr Hansson 2010a; 2010b).

Ett bibliotek med en social agenda, det vill säga ett bibliotek som tar socialt ansvar, kan emellertid förstås på olika sätt beroende på vilket perspektiv som anläggs. I en nyliberal anda och i ett samhälle som präglas av ökad individualisering kan socialt ansvarstagande uppfattas som utbildandet av ansvarstagande individer. Det vill säga, det sociala ansvarstagandet kan för biblioteken innebära att uppfostra individer som, när staten allt mer drar sig tillbaka, förväntas styra sig själva, fatta välinformerade beslut och ta ansvar för sina egna liv. Utifrån ett sådant perspektiv får biblioteken en roll i att bidra till kunskap, stöd och hjälp för att individer ska kunna hantera ett allt mer självförvaltande liv, inte minst relation till den digitala utvecklingen. Med utgångspunkt i ett rättviseperspektiv kan den socialt ansvarstagande rollen för biblioteken i stället ta sin början i att alla individer ska ha lika möjligheter att delta i samhället. Det sociala ansvarstagandet ligger då i att utjämna klyftor, såväl resurs- som kunskapsmässiga. Återigen framträder biblioteket som en institution med flytande gränser mellan uppdrag som både kan förstås som bidragande till uppfostrandet av aktiva, digitalt delaktiga, medborgare, men också som en form av motstånd mot samhällets effektivisering där digital kommunikation premieras över mellanmänniska möten. I min studie framträder biblioteken som en plats där individer ges möjlighet att både samtala med bibliotekspersonal och få hjälp att överkomma eventuella kommunikationsmässiga hinder i det digitaliserade informations- och medielandskapet. Det handlar således om en form av fysiskt möte som blir allt mer sällsynt i takt med att många av samhällets övriga instanser effektiviseras och istället uppmuntrar till användande av de digitala kommunikationsvägarna.

Lisa Engström (2019, s. 40f, 83) beskriver i sin avhandling hur biblioteket påverkas av flera styrningsrationaliteter. Engström framhåller den nyliberala rationaliteten som styrande i samhället och biblioteket i stort, men hon anser att det också går att urskilja en social styrningsrationalitet, vilken kan relateras till målsättningar som rör demokrati och social sammanhållning. I sin analys av meröppna bibliotek

i Sverige och Danmark ser Engström hur både en nyliberal och social rationalitet sätts i spel. Även om min studie inte fokuserar på styrningsrationaliteter i biblioteksverksamhet, så som Engströms gör, går detta resonemang att överföra till sammanhang som har att göra med av bibliotekens arbete med digital delaktighet och de verksamheter som står i fokus för min egen studie. Det vill säga bibliotekens samtida folkbildningsarbete kan förstås som samspelande med den nyliberala samhällsutvecklingen där kraven ökar på att vara digitalt delaktig och där digitalt utanförskap kan förstås som ett tillväxthinder. Men det är också ett arbete som kan tolkas med utgångspunkt i ett underifrånperspektiv, där biblioteken tar ansvar för att utjämna kunskapsklyftor. Utifrån det sistnämnda får bibliotekariernas pedagogiska och handledande arbete en betydelsefull social funktion och kan även förstås som ett medierande mellan individ och samhälle som kan underlätta för individers delaktighet och handlingsutrymme i samhället. Bibliotekets relation till folkbildningen genom historien, med dess inneboende växelverkan mellan bildning för ett bestämt mål och bildning för frigörelse och jämlikhet gör sig här synlig, men överförd i en samtida kontext.

En institution med flytande gränser

När biblioteksinstitutionen förstås som ett assemblage (Deleuze & Guattaris (2013[1988])) är bibliotekets kulturförmedlaridentitet, utbildningsidentitet, folkbildningsidentitet och dess sociala identitet något som existerar och görs parallellt och som också kan anses vara utmärkande för biblioteket som en plats där dåtid, nutid och framtid existerar samtidigt. Biblioteket gestaltar sig därigenom som en plats och en institution med multipla identiteter och inte bara en historieskrivning, utan flera, och som en plats som konstant ingår och omformas i olika förhandlingar med omgivningen (jfr Massey 2005). Genom att samverka med andra aktörer och organisationer kan en eller flera av identiteterna komma att framträda tydligare eller mattas av. Att det kan vara svårt för biblioteket att bibehålla *en* identitet i ett samhälle som präglas av en ökad reflexivitet (Hvenegaard-Rasmussen & Jochumsen 2007, s. 54) behöver på det sättet inte vara problematiskt. En ökad komplexitet och pluralism leder till att biblioteket

kan ställa om sin verksamhet och anpassa den efter olika behov, dock med grunden fast förankrad i det demokratiska uppdraget.

Snarare än som en gränsinstitution framträder i min studie biblioteket som en *gränsöverskridande* institution. Pendelrörelsen mellan biblioteket som kulturinstitution och utbildningsinstitution (jfr Frenander & Johannisson 2012, s. 310) kan även tolkas som ett ständigt gränsöverskridande mellan olika politiska områden: det kulturpolitiska, det utbildningspolitiska och även det informationspolitiska. Att biblioteket som institution ständigt rör sig mellan dessa gränser bidrar till att forma dess olika identiteter (jfr Massey 2005). En identitet kan således under vissa perioder vara mer framträdande än under andra. I avhandlingen har jag visat hur identiteten är något som framförhandlas på olika nivåer: på individnivå, i lokalsamhället, i förhållande till staten och även transnationellt. Intersektioner mellan dessa nivåer har jag belyst genom att illustrera hur mänskliga rättigheter är något som kan göras på bibliotek på lokal nivå, men med hänvisning till regleringar på internationell nivå, som FN och IFLA. Det sker således en växelverkan mellan normer och regleringar på olika plan, vilka även de påverkar identitetskonstruktionen. Det handlar om regler, normer och värderingar som kommer till uttryck i internationella dokument, bibliotekslagen och i biblioteksplaner som översätts i olika göranden (eller icke-göranden) på biblioteken i enlighet med hur personalen uppfattar bibliotekets identitet, det vill säga hur de uppfattar bibliotekets roll i samhället.

Biblioteket framträder således om en institution med flytande gränser på flera nivåer: mellan den politiska och den praktiska (vad får göras och inte göras), mellan att verka för digital delaktighet som ett krav och delaktighet som en möjlighet, mellan utbildning och bildning, mellan det analoga och det digitala. Biblioteket är en plats som konstant ingår i olika relationer och förhandlingar mellan politik, människor och materialitet, mellan det globala och det lokala, mellan dåtid och nutid. Biblioteken som offentliga utrymmen och platser i staden präglas tydligt av den *throwntogetherness* som Massey (2005) beskriver och som också bidrar till att svaret på vad som är "en riktig biblioteksfråga" ständigt kommer att skifta. När biblioteket förstås som ett assemblage kan relationerna med andra aktörer i samhället också vara en möjlighet att på olika sätt verka för

social rättvisa, något som dock kan komma öppna för frågan om hur bibliotekets neutrala position ska hanteras. Min studie visar att betydelsen av det relationella och bibliotekets samhällsbyggande roll inte ska ses som uteslutande kategorier, utan snarare bör förstås som samspelande. Sådana verksamheter som stått i fokus för avhandlingen kan bidra till att sätta igång sociala processer som också bör förstås utifrån ett samhälleligt perspektiv.

Avslutningsvis visar min analys att det är betydelsefullt att se biblioteket som en del av en kunskapsmässig, kulturförmedlande- och social infrastruktur. Samtliga delar samspelar, men i tider av ökande sociala klyftor och polarisering kan den sociala rollen och biblioteket som en del av social infrastruktur behöva framhävas ytterligare. Liksom Shannon Mattern (2014) framhåller är det av vikt att bibliotekets anställda ser sig själva och biblioteket som en social, teknisk och kunskapsmässig infrastruktur där alla delar utgör en gemensam helhet. Om bibliotekarier och biblioteksmedarbetare känner att samtliga dessa delar är en del av bibliotekets institutionella identitet torde det också bli lättare att under vissa perioder och omständigheter låta en eller ett par av delarna vara mer framträdande i verksamheterna, utan att det skapar osäkerhet kring om det "egentligen är bibliotekets uppdrag". Mattern (2014, s. 15) menar att så länge det finns ett sammanhållet narrativ, ett epistemologiskt ramverk för biblioteken att förhålla sig till som förklarar hur biblioteket på olika sätt kan ge stöd åt lärande, kunskapsinhämtning och kulturupplevelser, kan samtliga delar – den sociala, den tekniska och den kunskapsmässiga – ges utrymme och samverka för ett gemensamt mål. Biblioteket kan på så sätt vara både en plats för litteraturförmedling, skönlitteratur och avkoppling, en skapandeverkstad med symaskiner och 3D-skrivare och en plats som hjälper människor att navigera på internet och som främjar digital bildning. Ett sådant sammanhållet narrativ kan vara det folkbildande uppdraget. Biblioteket behöver därigenom inte en ny identitet eller berättelse, utan snarare förstärka och vidga en gammal, det vill säga den folkbildande identiteteten anpassad till dagens globala, mångkulturella och allt mer digitaliserade samhälle.

En framåtblick

Det har blivit dags att sätta punkt, men först vill jag göra några reflektioner kring avhandlingens teoretiska och empiriska bidrag. Genom min användning av teorier om demokrati som en kommunikativ process, medborgarskap, bildning och delaktighet tillför avhandlingen en fördjupad kunskap om hur demokrati och delaktighet kan studeras som ett görande på bibliotek. I avhandlingen har jag visat hur delaktighet genom bibliotek är något som konstrueras och framförhandlas i mötet mellan samhällets krav, lokalsamhällets förväntningar och människors individuella behov. Delaktighet i relation till biblioteket som plats och funktion kan därmed förstås utifrån både ett sociologiskt och politiskt perspektiv; på individnivå och samhällsnivå. Studiens praktikteoretiska och nyinstitutionella perspektiv har bidragit till att synliggöra hur plats, människor, teknik, normer, värderingar och historia tillsammans utgör komponenter i en samtida folkbildningspraktik på bibliotek, liksom hur dessa olika komponenter bidrar till att forma och omforma bibliotekets institutionella identiteter.

I avhandlingen har jag vidare visat hur mänskliga rättigheter är något som uppkommer i en lokal kontext när en institution som biblioteket är lyhörd inför de behov som plötsligt kan komma att uppstå bland stadens invånare. Detta menar jag tillför viktiga perspektiv på bibliotekets förhållande till mänskliga rättigheter. I avhandlingen uppmärksammas mänskliga rättigheter som göranden. Det vill säga, det tillför ett perspektiv på hur mänskliga rättigheter kan förstås som uppkomsten av politiska handlingar av inkludering i en lokal kontext. Likaså bidrar min undersökning till att synliggöra hur bibliotekets roll i samhället kan studeras utifrån ett rättighetsperspektiv.

Ytterligare ett bidrag är studiens etnografiska karaktär. Det finns sedan tidigare få större vetenskapliga arbeten som fokuserar på vardagsnära biblioteksarbete utifrån ett folkbildningsperspektiv. Min förhoppning är att denna avhandling nu utgör ett sådant bidrag och därigenom ger fördjupad kunskap om hur folkbildning kan förstås som ett görande som sker både i avgränsade lärverksamheter och i det vardagliga biblioteksarbetet. Jag ser främst avhandlingens resultat som ett bidrag till den biblioteks- och

informationsvetenskapliga forskningen med fokus på bibliotekets roll i samhället, liksom till verksamma inom bibliotekssektorn. Det är dock inte bara biblioteken som behöver förhålla sig till demokratiuppdraget i en komplex samtid, det gäller även andra demokrati- och välfärdsbärande institutioner, som exempelvis skolor. Förhoppningsvis kan studiens resultat också kan utgöra ett bidrag till andra sektorer där diskussioner förs kring hur det demokratiska uppdraget kan omsättas i handling.

Under arbetet med avhandlingen har en mängd nya frågor tillkommit, samtidigt som andra har besvarats. Att utforska bibliotekets demokratiska uppdrag kan göras på många sätt och med olika teoretiska infallsvinklar. Jag valde att studera verksamheter med en direkt koppling till arbetet med att främja digital delaktighet. Flera av bibliotekarierna och biblioteksmedarbetarna som har deltagit i studien har aktivt sökt sig till dessa verksamheter för att de har ett intresse för frågorna. Om jag valt att studera andra verksamheter, eller göra intervjuer med bibliotekarier som inte var involverade i den här typen av arbete, hade jag möjligtvis kommit fram till andra resultat och slutsatser.

En av frågorna som jag ser som betydelsefull för den framtida biblioteksforskningen att ta sig an handlar om hur skrivningen i bibliotekslagen om bibliotekets demokratiska uppgift kan komma att påverka bibliotekarierollen på olika sätt. Min avhandling har haft fokus på biblioteket som institution, men studien visar att formuleringen om det demokratifrämjande uppdraget i bibliotekslagen kan innebära att bibliotekarierna ställs inför svåra beslut och gränsdragningar där det inte finns några enkla svar. Här finns det skäl att vidare undersöka vad biblioteket som demokratisk arena innebär för såväl bibliotekschefens som bibliotekariernas professionella roll. Det finns också anledning att fortsätta utforska demokratiuppdraget i relation till biblioteket som en neutral samhällsaktör. När jag skriver dessa avslutande rader har den nationella biblioteksstrategin *Demokratins skattkammare* (Fichtelius, Persson & Enarson 2019) just presenterats efter flera års förarbete. I strategin understryks betydelsen av att biblioteken intar en neutral hållning till den information som tillhandahålls liksom att biblioteken i övrig verksamhet står bakom ett fritt meningsutbyte. Samtidigt poängteras att verksamheten ska ta sin utgångspunkt i Regeringsformen som fastslår att målet ska vara

att värna demokrati och mänskliga fri- och rättigheter, något som bland annat innefattar icke-diskriminering. Bibliotekets neutrala hållning i relation till demokratiuppdraget väcker en rad frågor då demokrati i sig inte är något neutralt, utan normativt. Hur biblioteken ska förhålla sig till denna komplicerade relation finns det all anledning att fortsätta utforska, inte bara i relation till medieurval utan också när det gäller verksamheten i övrigt.

Summary

Popular Education for Participation. A study of the Public Library's Democratic role in a Digital Society

This study sets out to explore the public library's democratic and popular educational role in a time when knowledge- and cultural institutions are affected by changes related to digitalization. The study takes its starting point in a society that is characterized by rapid information technology development, migration and globalization, as well as increasing social and economic divides.

In the preamble of the Swedish Library Act, that came into effect in 2014, it is stated that the primary aim for public libraries is to promote the development of a democratic society (SFS 2013:801)[2]. It is further declared that the public libraries should work to increase knowledge about how information technology can be used for knowledge acquisition, learning and participation in cultural life (SFS 2013:801)[7]. These formulations are rather new, but the connections between the public library, democracy and informal education have deep roots. From a Swedish perspective, these roots can be traced back to the popular education movement in the beginning of the last century and to the establishment of the public library as part of a civic educational project. These events came to characterize the emerging Swedish welfare society throughout the 20th century (c.f. Carlsson 2013; Hansson 2010b; 2015). From a historical perspective, the democratic role of the library is closely linked to its position as a welfare and social institution.

The purpose of the study is to examine how library activities, which in various ways are indented to increase individuals' digital skills, information

literacy and participation in society, can be understood and problematized from theoretical perspectives on participation, democracy and citizenship. The initiatives in focus of the study are a *Learning forum* with different kinds of digital learning activities focusing on adults; civic orientation at libraries for newly arrived refugees and immigrants with a focus on internet, e-services and library information, and the start up of a so-called makerspace or a *Creative space* focusing on, among other things, informal learning, handicraft and new technology. The study investigates how these activities are carried out in practice as well as how librarians, library staff and other actors involved in the activities, give meaning to the work. Furthermore, the relationship between the activities and the construction of the public library's institutional identity is analysed, as well as how this relationship is expressed in three local contexts.

The study is guided by the following research questions:

- How can the public libraries' work to create conditions for participation be understood and problematized through their mission of promoting the development of democratic society?
- How can the public libraries' work to promote conditions for digital participation be understood and problematized in relation to the activities being studied?
- What relationships exist between the studied activities and the institutional identity of the public library and how can these relations be understood?

In the thesis I am interested in how contextual, historical, social and material factors create prerequisites for the libraries' digital learning activities. Since the study explores how the public library's democratic work is put in to action and attributed meaning, in relation to the library's educational assignment to increase people's digital skills, information literacy and participation in society, the way the work is actually performed, as well as the institutional prerequisites, are significant analysis units in the study. The theoretical framework is therefore influenced by practice theory (Nicolini 2012; Gherardi 2012), as well as concepts from institutional

theory (Scott 2014), with particular focus on institutional identity constructions (Glynn 2008; Røvik 2004). The activities in focus for the study is analysed as a contemporary popular education practice. I argue that the empirical examples can, and should, be understood and problematized in light of the public library's popular educational role through history and can thus be seen as repeated activities, that are taking new forms. The library has, throughout history, been a central place for popular education, which is something that characterizes the public library as an institution. Based on an understanding of popular education as a mobilizing and social practice, I examine the public libraries' undertaking to increase individuals' media and information literacy from a critical information literacy perspective.

The study's explorative character led me to work with ethnographic methods including interviews, conversations, observations and document analysis. The empirical material consists of fieldnotes from participant observations, seventeen transcribed interviews and regulatory documents, such as library- and project plans. The fieldwork was conducted at public libraries in three different cities, Småköping, Mellanköping and Storköping for a period of approximately two years, starting in 2014 and ending in 2016.

The results show that from a democratic and participatory perspective, the libraries' work with media and information literacy, as well as by making digital resources and internet available to all, can be understood as a way of broadening and facilitating a communicative space of action, both on an individual and a community level. At a community level, this can involve communication with representatives from the various societal instances, something that can be considered necessary to be able to act and participate in society. At the individual level, this can mean increased opportunities for education and knowledge, but also new opportunities for social interaction and cultural experiences.

The libraries' work with media- and information literacy can also be understood from a human rights perspective. By making information and material resources available, the library contributes to fulfilling the right to information and culture for individuals and groups in society, who for various reasons do not have access to digital resources or who need support in their use (cf. Hall 2010; Hoyer 2013; Samek 2007). Parts of this study

took place during the autumn of 2015 – a period that can be described as extraordinary in such a way that an unusually large number of refugees sought protection in Sweden. The study shows how the libraries in Storköping and Mellanköping enabled people's communicative space of action through making space, digital communication resources and library staff available. Based on an understanding of citizenship as a performative practice, this communicative space of action can be understood as a way of enabling people to act as political subjects and participate in social life (cf. Leurs 2017). When people are given the opportunity to participate in the city and in community life through the libraries as a place and through its digital infrastructure, the libraries enable citizenship as a social practice and rights exercise translated into everyday information-related activities and situations (cf. Lundberg & Dahlquist 2018). The libraries' ability to adapt their organization and activities to current needs also shows that libraries as part of society's social infrastructure can play an important role in the development of socially sustainable and resilient cities (Dudley 2013).

The library's democratic role is recognised among the librarians and library staff in the study. However, the study shows that the democratic assignment also raises difficult questions about demarcations, such as the question of if everyone should be allowed to use the library as a platform for all causes. This complexity emphasizes the importance of an ongoing dialogue among the librarians on how the democratic role of the library should be interpreted, not least since it is an assignment with an inherent area of conflict and tensions. Through dialogue and reflection, a pluralistic, dialogue-oriented democracy work can begin among the library staff; not with the aim to arrive at one common good, but to discuss how to meet the needs of different groups and how to enable for more voices to be heard in the public sphere, among other things through co-creation in the libraries' activities. Thereby the libraries have the possibility to enable a multitude of overlapping public spheres in a diversified society (cf. Fraser 1990).

The analysis show that participation can be understood in different ways in relation to the libraries' work to support digital participation. It can be seen as a requirement in a society characterized by a neoliberal, self-governing discourse, where citizens are expected to be active and responsible for their own lives (cf. Dahlstedt 2009). Participation can also be seen as

an opportunity where the focus is on giving individuals increased knowledge, in order to be able to act and critically use, or choose not to use, digital tools and resources. Through the latter, participation involves a critical and reflective approach to both the digital societal development at large and the information we meet on the internet, but also the possibility of acquiring skills that make it possible to participate on everyone's own terms. It is thus a form of civic literacy that is based on a critical perspective of information literacy. In the context of digital participation and digital learning, it may for example be about acquiring knowledge about integrity issues, online security and about how algorithms affect our digital information flows. In the analysis of the three digital learning activities, I find participation to be negotiated in the intersection between societal demands of participation and individual needs.

Lastly, my study points to that the work with the *Creative space* at Lillköping's library, the *Learning Forum* at Storköping's library and the civic orientation at Mellanköping's library, as well as the everyday work at the libraries, influence and shape the library's institutional identities in different ways. The creative activities have elements of both learning and creative expression and thus link the library's identities as both an educational and cultural institution in an effective way. When the concept of culture is broadened, Makerspace-activities can be a way for the cultural identity and educational identity to be further strengthened and to merge. The activities undertaken at the *Learning forum* and in the civic orientation can also be considered to strengthen an educational identity, while all three activities strengthen the library's identity as a popular education institution. An enhanced popular education identity can also be used to reinforce a library identity that is characterized by a "social agenda" (c.f. Hansson 2010). When the library is understood as an assemblage, relations with other actors in society can also be an opportunity to work for social justice in various ways, which, however, can open up to the question of how the library's neutral position should be managed.

Through cooperation with other organizations and actors in the local community, one or several of the identities may also appear enhanced or diminish. That it may be difficult for the library to maintain one identity in a late modern society characterized by increased reflexivity (Hvenegaard-

Rasmussen & Jochumsen 2007, p. 54) does not need to be something problematic. Instead, increased complexity, pluralism and diversity leads to a library that is able to adapt to both change and different needs. Rather than as a 'border institution' [gränsinstitution], the library appears as a cross-border institution in my study. There is a constant cross-bordering between different political and policy areas: cultural policy, educational policy and information policy. One identity can thus be more prominent during certain periods than in others. In the dissertation I have shown how identity is something that is negotiated at different levels: at the individual level, in the local community, in relation to the state and also transnationally. Intersections between these levels have been highlighted by illustrating how human rights are something that can be done at libraries at local level, but with reference to regulations at international *level*, such as to the UN and IFLA. Thus, there is an interaction between norms and regulations on different levels, which also affect the identity construction.

In conclusion, the thesis shows that it is important to view the library as part of a knowledge-, cultural-mediating and social infrastructure that constitutes a whole. All parts interact, but in times of increased social and economic gaps and polarization, the social role and the library as part of the social infrastructure may need to be further emphasized. As long as there is a cohesive narrative, an epistemological framework for the libraries to relate to, which explains how the library, in various ways, can provide support for learning, knowledge gathering and cultural experiences, all parts can coexist and be given space. Hence, such a cohesive narrative can be the library's popular educational role adapted to today's global, multicultural and increasingly digitalized society.

Tack!

Poeten Ingrid Sjöstrand skriver:

På stigar
går man aldrig
riktigt ensam
Fötterna har sällskap med
alla steg som
stigit
stigen fram

Jag är väldigt tacksam gentemot alla som trampat upp stigen före mig och som därigenom gjort den här avhandlingen möjlig att skriva. Jag är också oerhört tacksam för att jag ofta har haft sällskap på vägen av en hel massa kloka, kunniga människor som på olika sätt hjälpt mig att hitta rätt. Ni är många som bidragit till den här avhandlingens tillblivelse och innehåll och jag har er alla att tacka för mycket. Utan att nämna alla vid namn, vill jag särskilt tacka följande personer.

Först och främst, tack till er som deltagit i den här studien, för att ni så generöst har delat med er av tid och tankar om delaktighet, demokrati och biblioteksarbete. Utan er hade den här avhandlingen inte varit möjlig.

Ett varmt tack vill jag rikta till mina handledare Johanna Rivano Eckerdal och Olof Sundin. Johanna, din hjälp och ditt stöd i slutfasen av avhандlingsarbetet har varit ovärderligt. Du är en fantastisk läsare och med hjälp av dina kloka synpunkter och din skarpsynta blick har du både lärt mig att uttrycka mig mer precist och bidragit till att jag kunnat skriva den

TACK!

avhandling som jag ville skriva. Olof, tack för att du uppmuntrade mig att söka till forskarutbildningen och för att du därefter ideligen fortsatt att uppmuntra. Tack för dina goda och kloka råd längs vägen och för att din dörr alltid står öppen.

Jag har haft privilegiet av att ha en tredje handledare från Uppsala universitet, Kerstin Rydbeck. Tack Kerstin för all din hjälp och för att du bidragit till att göra texten bättre både språkligt och innehållsmässigt. Ett stort tack vill jag också rikta till Sunniva Evjen för värdefulla kommentarer och din insats som opponent på mitt slutseminarium. Tack också till er andra som deltog vid slutseminariet och som deltagit vid b&ci-seminariet under åren. Era kommentarer och värdefulla råd har varit oerhört betydelsefulla. Jag vill också tacka kollegorna vid Institutionen för ABM i Uppsala som har kommit med synpunkter på texter inom ramen för vårt forskarutbildningssamarbete. Jag är även glad att jag fick möjlighet att sitta och skriva hos er under hösten 2018.

Till mina kära doktorandkollegor på avdelningen för ABM och digitala kulturer vid Lunds universitet, nuvarande och före detta, Fredrik Hanell, Nora Schmidt, Carin Graminius och Karolina Lindh: tack för att ni gjort denna tid så roligt och givande. Ett särskilt tack till Cecilia Andersson för stöd och många skratt under de här åren. Tack för att jag alltid har kunnat fråga dig: Kan man skriva så här? Till övriga doktorandkollegor på Institutionen för Kulturvetenskaper (nuvarande och före detta): Tack! Särskilt tack till Ragni Svensson (vilken tur att vi fann varandra på Josephson!) och till Lila Lee Morrisson för nödvändiga Kallis-avbrott.

Alla andra fina kollegor på Institutionen för Kulturvetenskaper och på Avdelningen för ABM och digitala kulturer vill jag också tacka, i synnerhet Charlotte Hagström, Karin Salomonsson och Moa Petersén. Extra tack till Jutta Haider och Robert Willim för våra roliga samarbeten i undervisningen på Digitala kulturer under åren. Jag har lärt mig mycket av dig, Jutta! Och tack Robert för dina kommentarer på mitt slutseminarium, de kom att spela stor roll för avhandlingens slutliga utformning.

Till Hanna Carlsson och Björn Magnusson Staaf: Tusen tack för att ni läste avhandlingen i slutfasen och kom med kloka synpunkter och goda råd. Och tack Hanna för klokskap och vänskap!

Tack också till Gabriella Nilsson och redaktionsgruppen för skriftserien Lund Studies in Arts and Cultural Sciences som accepterade mitt manus.

Under hösten 2017 hade jag förmånen att tillbringa två månader på dåvarande IVA i Köpenhamn. Där bidrog bland andra Nanna Kann Rasmussen och Trine Schreiber till att göra vistelsen extra givande och synnerligen trevlig. Tack för det! I Köpenhamn hade jag även turen att lära känna Lisa Engström och Martin Persson. Tack Martin för att du alltid stöttar och tack Lisa för vänskap, samtal om stort och smått och för att du alltid får mig att tänka ett varv till.

Ett särskilt tack vill jag rikta till Anna Lundberg. Anna, du en förebild och en inspirationskälla som lärare, forskare och medmänniska. I ord och handling visar du att vi genom forskning inte bara bättre kan förstå världen, utan också förhoppningsvis påverka och förändra den. Tack för allt.

Tack också till familj och vänner som har följt det här avhandlingsarbetet på mer eller mindre nära håll för att ni har stöttat och uppmuntrat. Ett särskilt tack till dig Frida, för all din hjälp och för att du är den finaste och klokaste vän man kan ha.

Sist, men ändå alltid först: Tack John, Kajsa-Lo och Sonja för att ni outtröttligt har hejat på, för att ni gett mig utrymme att skriva, men också anledning till att vilja bli färdig. Tack för glädjen, kärleken och för allt det fina som är vårt.

Referenser

- Aabø, S. (2005). The role and value of public libraries in the age of digital technologies. *Journal of Librarianship and Information Science*, 37(4), ss. 205–211.
- Aabø, S., Audunson, R. & Vårheim, A. (2010). How do public libraries function as meeting places? *Library & Information Science Research*, 32(1), ss. 16–26. doi: 10.1016/j.lisr.2009.07.008
- Aabø, S. & Audunson, R. (2012). Use of library space and the library as place. *Library & Information Science Research*, 34(2), ss. 138–149. doi: 10.1016/j.lisr.2011.06.002
- Abalo, E. (2010). Digital inkludering? Arbetslösas användning av arbetsförmedlingens webbplats. I Hjort, T., Lalander, P. & R. Nilsson (red), *Den ifrågasatte medborgaren: om utsatta gruppers relation till välfärdssystemet* Växjö: MiV, Linnéuniversitetet, ss. 69–86.
- Alvesson, M. & Sköldberg, K. (2008). *Tolkning och reflektion: vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. 2. [uppdaterade] uppl., Lund: Studentlitteratur.
- American Sociological Association. 2018. "Code of Ethics". American Sociological Association. <http://www.asanet.org/membership/code-ethics>.
- Andersen, J. (2006). The public sphere and discursive activities: information literacy as sociopolitical skills. *Journal of Documentation*, 62(2), ss. 213–228.
- Andersson, D. (2009). *Folkbibliotek makt och disciplinering: en genealogisk studie av folkbiblioteksområdet under den organiserade moderniteten*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Andersson Schwarz, J. (2016). Delningslogik och plattformisering. I Westlund, O. (red), *Människorna, medierna & marknaden: Medieutredningens forskningsantologi om en demokrati i förändring*. Stockholm: Wolters Kluwer, ss. 133–164.
- Angrosino, M. & Rosenberg, J. (2011). Observations on observation. I Denzin, Norman K. & Lincoln, Yvonna S. (red), *The SAGE handbook of qualitative research*. 4., [rewritten and enlarged] ed. Thousand Oaks: SAGE, ss. 467–477.
- Arendt, H. (1958). *The human condition*. Chicago, Ill.:
- Arendt, H. (2016)[1951]. *Totalitarismens ursprung*. Göteborg: Daidalos.
- Arnstein, S. (1969). A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), ss. 216–224. doi: 10.1080/01944366908977225
- Arvidson, L. (1987). *Folkbildning som forskningsområde: avgränsningar och forskningsbehov*. Linköpings universitet.
- Askheim, O. P. (2007). Empowerment: olika infallsvinklar. I Askheim, O. P. & Starrin, B. (red), *Empowerment i teori och praktik*. 1. uppl. Malmö: Gleerup, ss. 18–32.

- Audunson, R. (1996). *Change processes in public libraries: a comparative project within an institutionalist perspective*. Oslo: Høgskolen i Oslo.
- Audunson, R. (2005). The public library as a meeting-place in a multicultural and digital context: the necessity of low-intensive meeting-places. *Journal of Documentation*, 61(3), ss. 429-441. doi: 10.1108/00220410510598562
- Audunson, R., Essmat, S. & Aabø, S. (2011). Public libraries: A meeting place for immigrant women? *Library & Information Science Research*, 33(3), ss. 220-227. doi: 10.1016/j.lisr.2011.01.003
- Audunson, R. & Evjen, S. (2016). The public library: an arena for enlightened and rational public sphere? The case of Norway. *Information Research*, 22(1). <http://www.informationr.net/ir/22-1/colis/colist641.html>
- Bakardjieva, M. (2009). Subactivism: Lifeworld and Politics in the Age of the Internet. *The Information Society: An International Journal*, (25)2, ss. 91- 104. doi: 10.1080/01972240802701627
- Barker, V. (2018). *Nordic nationalism and penal order: walling the welfare state*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Barniskis, S. C. (2013). Embedded, participatory research: creating a grounded theory with teenagers. *Evidence Based Library and Information Practice*, 8(1), ss. 47-58. doi: 10.18438/B8HK6J
- Barniskis, S. C. (2016). Access and Express: Professional Perspectives on Public Library Makerspaces and Intellectual Freedom. *Public Library Quarterly*, 35(2), ss. 103-105.
- Bawden, David (2001). Information and Digital Literacies: A Review of Concepts. *Journal of Documentation*, 57(2), ss. 218-259. doi: 10.1108/EUM00000000007083
- Beer, D. & Burrows, R. (2010). Consumption, Prosumption and Participatory web cultures. An introduction. *Journal of consumer culture*, 10(1), ss. 3-12. doi: 10.1177/1469540509354009
- Bella, L. (2010). In *Sickness and in Health: Public and Private Responsibility for Health Care from Bismarck to Obama*. I Harris, R. Wathen N. & Wyatt S. (red), *Configuring health consumers: Health work and the imperative of personal responsibility*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, ss. 13-29.
- Bengtsson, T. T. (2014). What are data? Ethnographic experiences with young offenders. *Qualitative Research*, 14(6), ss. 729-744. doi: 10.1177/1468794113488125
- Bengtsson, S. & Johansson, B. (2016). Vi vantrivs i det kommersiella (ett litet tag till). I Westlund, O. (red), *Människorna, medierna & marknaden: Medieutredningens forskningsantologi om en demokrati i förändring*. Stockholm: Wolters Kluwer, ss. 189-208.
- Bertot, J. C., Jaeger, P. T., Langa, L. A., & McClure, C. R. (2006). Public access computing and Internet access in public libraries: The role of public libraries in e-government and emergency situations. *First Monday*, 11(9), ss. 1-17. <https://doi.org/10.5210/fm.v11i9.1392>
- Bertot, J. C., Sarin, L. & Jaeger, P. (2015). Re-envisioning the MLS: The future of librarian education. *Public Libraries*, 54(6), ss. 23-33.
- Black, A. (2001). The victorian information society: surveillance, bureaucracy, and public librarianship in 19th-century britain. *The Information Society*, 17, ss. 63-80.

- Black, A. & Muddiman, D. (1997). *Understanding community librarianship: the public library in post-modern Britain*. Aldershot: Avebury.
- Broomé, P. & Schölin, T. (2011). Integration och reellt medborgarskap. I Bevelander, P., Fernández C. & Hellström A. (red), *Vägar till medborgarskap*. Lund: Arkiv, ss. 59-70.
- Bruce, B. C. (1997). Literacy technologies: What stance should we take? *Journal of Literacy Research*, 29(2), ss. 218–259. doi: 10.1080/10862969709547959
- Bruns, A. (2008). *Blogs, wikipedia, second life, and beyond: from production to produsage*. New York: Peter Lang.
- Bucher, T. (2012). Want to be on top? Algorithmic power and the threat of invisibility on Facebook. *New Media and Society*, 14(7), ss. 1164–1180. doi: 10.1177/1461444812440159
- Burman, A. (2011). Svar på frågan: Vad är medborgerlig bildning? I Burman, A. (red), *Våga veta!: om bildningens möjligheter i massutbildningens tidevarv*. Huddinge: Södertörns högskola, ss. 9–31.
- Burman, A. (2014). Konsten att växa som människa. I Burman, A. (red), *Att växa som människa: Om bildningens traditioner och praktiker*. Huddinge: Södertörns högskola, ss. 5–18.
- Burman, A. & Sundgren, P. (2012). *Inledning*. I Bergdahl, L., Burman, A. & Sundgren, P. (red), *Svenska bildningstraditioner*. Göteborg: Daidalos, ss. 7–25.
- Buschman, J. E. (2003). *Dismantling the public sphere: situating and sustaining librarianship in the age of the new public philosophy*. Westport, Conn.: Libraries Unlimited.
- Buschman, J. E. (2009). Information Literacy, "New" Literacies, and Literacy. *Library Quarterly*, 79(1), ss. 95–118.
- Buschman, J. E. (2019). Good news, bad news, and fake news: Going beyond political literacy to democracy and libraries. *Journal of Documentation*, 75(1), ss. 213–228. doi: 10.1108/JD-05-2018-0074
- Caidi, N. (2006). Building "civilisational competence": a new role for libraries? *Journal of Documentation*, 62(2), ss. 194–212. <https://doi.org/10.1108/00220410610653299>
- Caidi, N. & Allard, D. (2005). Social inclusion of newcomers to Canada: An information problem? *Library & Information Science Research*, 27(3), ss. 302–324. doi: 10.1016/j.lisr.2005.04.003
- Caidi, N., Allard, D. & Quirke, L. (2010). Information practices of immigrants. *Annual Review of Information Science and Technology*, 44(1), ss. 491–531.
- Caidi, N., Ghaddar, J. J., & Allard, D. (2017). Negotiating Borders: Librarianship and Twenty-First-Century Politics. *Library Quarterly: Information, Community, Policy*, 87(4), ss. 391–409. doi: 10.1086/693493
- Carlsson, H. (2013). *Den nya stadens bibliotek: om teknik, förnuft och känsla i gestaltningen av kunskaps- och upplevelsestadens folkbibliotek*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Carlsson, H. & Rivano Eckerdal, J. (2018). Det osynliga arbetet: Konflikter och möjligheter för (folk)bibliotekariens kompetenser i en politiskt turbulent tid. I Hansson, J. & Wisselgren, P. (red), *Bibliotekarier i teori och praktik: utbildningsperspektiv på en unik profession*. Lund: BTJ förlag, ss. 191–208.

- Carlsson, U. (red.) (2014). *Medie- och informationskunnighet i Norden: en nyckel till demokrati och yttrandefrihet: rapport från nordiskt expertmöte i Stockholm den 2 oktober 2013*. Göteborg: NORDICOM.
- Carpentier, N. (2016). Beyond the Ladder of Participation: An Analytical Toolkit for the Critical Analysis of Participatory Media Processes. *Javnost: The Public*, 23(1), ss. 70–88. doi: 10.1080/13183222.2016.1149760
- Castells, M. (2002). *Internetgalaxen: reflektioner om Internet, ekonomi och samhälle*. Göteborg: Daidalos.
- Casey, M. E. & Savastinuk, L. C. (2007). *Library 2.0 – A Guide to Participatory Library Service*. New Jersey: Medford.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory [Elektronisk resurs]: a practical guide through qualitative analysis*. London: SAGE.
- Claesson, L., Grenholm, E. & Östman, A. (2015). *Skaparbibblan*. Lund: BTJ förlag.
- Czarniawska, B. & Sevón, G. (red.) (1996). *Translating Organizational Change*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Czarniawska, B. & Joerges, B. (1996). Travel of Ideas. I Czarniawska, B. & Sevón, G. (red), *Translating Organizational Change*. Berlin: Walter de Gruyter, ss. 13-48.
- Czarniawska, B. (2014). *Ute på fältet, inne vid skrivbordet*. Lund: Studentlitteratur.
- Dahl, G. & Smedler, A-C (red.) (1993). *Det respektfulla mötet: ett symposium om forskningsetik och antropologi [Stockholms universitet 25–27 november 1991]*. Stockholm: Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR).
- Dahlgren, P. (2009). *Media and political engagement: citizens, communication, and democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Dahlstedt, M. (2002). *Demokrati genom civilt samhälle?: reflektioner kring Demokratiutredningens sanningspolitik*. [E-book format] Linköping: ThemES.
- Dahlstedt, M. (2009). *Aktiveringens politik: demokrati och medborgarskap för ett nytt millenium*. Malmö: Liber.
- Dahlstedt, M. & Olson, M. (2013). *Utbildning, demokrati, medborgarskap*. Malmö: Gleerup.
- Dali, K. (2018). Integrating Social Work Perspectives into LIS Education: Blended Professionals as Change Agents. I Percell, J., Sarin, L. C., Jaeger, P. T. & Bertot, J. C. (red), *Re-Envisioning the MLS: Perspectives on the Future of Library and Information Science Education*, Bingley, U.K.: Emerald Publishing Limited, ss. 83–121.
- Davidsson, P. & Findahl, O. (2016). *Svenskarna och internet 2016: undersökning om svenskarnas internetvanor*. Stockholm: IIS, Internetstiftelsen i Sverige.
- Davidsson, P. & Thoreson, A. (2017). *Svenskarna och internet 2017: undersökning om svenskarnas internetvanor*. Stockholm: IIS, Internetstiftelsen i Sverige.
- Davidsson, P., Palm, M. & Melin Mandre, Å. (2018). *Svenskarna och internet 2018*. Stockholm: IIS, Internetstiftelsen i Sverige.
- Davies, C. A. (2008). *Reflexive ethnography: a guide to researching selves and others*. 2. uppl., London: Routledge.

- De Genova N. P. & Peutz N. (red.) (2010). *The Deportation Regime: Sovereignty, Space, and the Freedom of Movement*. Durham, NC: Duke University Press.
- Deleuze, G. & Guattari, F. (2013[1988]). *A thousand plateaus: capitalism and schizophrenia*. London: Bloomsbury Academic.
- Demokratiutredningen (2016). *Låt fler forma framtiden!* (SOU 2016:5). Stockholm: Kulturdepartementet.
- Denscombe, M. (2000). *Forskningshandboken: för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur.
- Dewey, J. (2005) [1916]. *Demokrati och utbildning*, övers. Nils Sjärdén. Göteborg: Daidalos.
- Digidel (2018a). *Om kampanjen Digidel 2013*. <https://digidel.se/om-oss/om-kampanjen-digidel-2013/> [2019-01-20]
- Digidel (2018b). *DigidelCenter*. <https://digidel.se/digidelcenter/> [2019-04-09]
- Digitaliseringskommissionen (2016). *För digitalisering i tiden: slutbetänkande* (SOU 2016:89). Stockholm: Näringsdepartementet.
- Digitaliseringsstyrelsen (2011). Den digitale vej til fremtidens velfærd. Den fællesoffentlige digitaliseringsstrategi 2011–2015. https://digst.dk/media/12704/digitale_vej_til_fremtidens_velfaerd.pdf
- Digitaliseringsstyrelsen (2017). Handlingsplan om kommunikation og hjælp for borgere og virksomheder – initiativ 9.2.
- Dijk, J. van, Poell, T. & Waal, M. de (2018). *The platform society: public values in a connective world*. New York: Oxford University Press.
- Dijk, J. van (2013). *The culture of connectivity: a critical history of social media*. New York: Oxford University Press.
- Dijk, J. van (2012). The evolution of the digital divide: The digital divide turns to inequality of skills and usage. *Digital Enlightenment Yearbook 2012*. <http://www.utwente.nl/gw/vandijk/news/The%20Evolution%20of%20the%20Digital%20Divide/Evolution%20of%20the%20Digital%20Divide%20Digital%20Enlightment%20Yearbook%202012.pdf>
- Dijk, J. van & Hacker, K. (2003). The digital divide as a complex and dynamic phenomenon. *The Information Society*, 19(4), ss. 315–326
- DiMaggio, P. J. & Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, 48, april, ss. 147–160.
- Dudley, M. (2013). The library and the city. I Dudley, M. (red), *Public libraries and resilient cities [Elektronisk resurs]*. Chicago: American Library Association, ss. 14–45.
- Dunås, J. (2014). Medie- och informationskunnighet i de nordiska länderna. En översikt. I Carlsson, U. (red), *Medie- och informationskunnighet i Norden: en nyckel till demokrati och yttrandefrihet: rapport från nordiskt expertmöte i Stockholm den 2 oktober 2013*. Göteborg: NORDICOM, ss. 17–23.
- Edquist, S. (2015). Det pragmatiska folkbildningsbegreppet. I Rydbeck, K. & Nordvall, H. (red), *Perspektiv på folkbildning: Fyra forskares tankar om folkligt bildningsarbete*. Linköping: Mimer, Institutionen för beteendevetenskap och lärande, Linköpings universitet, ss. 17–42.

- Ekelin, A. & Eriksén, S. (2010). Aktiv på egna eller andras villkor: hur blir man delaktig. I Lindblad-Gidlund, K., Ekelin, A., Eriksén, S. & Ranerup, A. (red), *Förvaltning och medborgarskap i förändring*. Lund: Studentlitteratur, ss. 47–65.
- Elmborg, J. (2006). Critical information literacy: implications for instructional practice. *The Journal of Academic Librarianship*, 32(2), ss. 192–199.
- Elmborg, J. (2016). Tending the Garden of Learning: Lifelong Learning as Core Library Value. *Library Trends*, 64(3), ss. 533–55. doi: 10.1353/lib.2016.0009.
- Enarson, E., Fichtelius, E., Hansson, K., Klein, J. & Persson, C. (2017). Lever de svenska biblioteken upp till bibliotekslagen? I Fichtelius, E., Enarson, E., Hansson, K., Klein, J. & Persson, C. (red), *Den femte statsmakten: bibliotekens roll för demokrati, utbildning, tillgänglighet och digitalisering*. [Stockholm]: Kungliga biblioteket, Nationell biblioteksstrategi, ss. 415–463.
- Engström, L. [under tryckning] (2019). *Att skapa självstyrande individer; effektivitet och motrörelser. Styrningsrationalitet och icke-rationalitet i bibliotek med obemannade öppettider*. Institut for Informationsstudier, Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.
- Engström, L. & Olsson Dahlquist, L. (under granskning). The will to activate library users and the making of citizens: How different rationalities influence the notion of participation in a library context.
- Eriksson-Zetterquist, U. (2009). *Institutionell teori: idéer, moden och förändring*. Malmö: Liber.
- Ertstad, O. (2005). *Digital kompetense i skolen: en innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- European Commission (2006). *Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning* (2006/962/EC).
- Evjen, S. (2012). *Placing the public library: a comparative analysis of political perceptions*. København: Det informationsvidenskabelige akademi.
- Fangen, K. (2011). Deltagande observation. I Fangen, K. & Sellerberg, A-M. (red), *Många möjliga metoder*. Lund: Studentlitteratur, ss. 37–56.
- Fejes, A. (2017). Är du fullärd lille vän? I Fichtelius, E., Enarson, E., Hansson, K., Klein, J. & Persson, C. (red), *Den femte statsmakten: bibliotekens roll för demokrati, utbildning, tillgänglighet och digitalisering*. [Stockholm]: Kungliga biblioteket, Nationell biblioteksstrategi, ss. 291–315.
- Ferro, E., Helbig, N. C. & J. Ramon Gil-Garcia, J. (2011). The role of IT literacy in defining digital divide policy needs. *Government Information Quarterly*, 28(1), ss. 3–10. doi: 10.1016/j.giq.2010.05.007
- Fichtelius, E., Enarson, E., Hansson, K., Klein, J. & Persson, C. (red.) (2017). *Den femte statsmakten: bibliotekens roll för demokrati, utbildning, tillgänglighet och digitalisering*. [Stockholm]: Kungliga biblioteket, Nationell biblioteksstrategi.
- Fichtelius, E., Persson, C. & Enarson, E. (2018). *Från ord till handling: på väg mot en nationell biblioteksstrategi: utkast*. [Stockholm]: Kungliga biblioteket, Nationell biblioteksstrategi. http://nationellbiblioteksstrategi.blogg.kb.se/files/2018/05/Fra%CC%8An_ord_till_handling_WEBB.pdf

- Fichtelius, E., Persson, C. & Enarson, E. (2019). *Demokratis skattkammare: förslag till en nationell biblioteksstrategi*. [Stockholm]: Kungliga biblioteket, Nationell biblioteksstrategi.
- Fioretos, I. (2009). *Möten med motstånd: kultur, klass, kropp på vårdcentralen*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Fischer, F. (2012). Participatory Governance: From Theory To Practice. I Levi-Faur, D. (red), *Oxford handbook of governance [Elektronisk resurs]*. Oxford: Oxford University Press, ss. 1–16.
- Flyvbjerg, B. (2011). Case Study. I Norman K. Denzin, & Yvonna S. Lincoln, (red), *The SAGE handbook of qualitative research*. 4. [omarb. och utök.] uppl., Thousand Oaks: SAGE, ss. 301–316.
- Folkbibliotekssakkunniga (1949). *Folk- och skolbibliotek: betänkande och förslag* (SOU 1949:28). Stockholm.
- Folkbildningsrådet. *Fakta om folkbildning 2018*. https://www.folkbildningsradet.se/globalassets/fakta-om-folkbildning/fbr_fickfakta_2018.pdf
- Fors, V., Bäckström, Å. & Pink, S. (2013). Multisensory Emplaced Learning: Resituating Situated Learning in a Moving World. *Mind, Culture, and Activity*, 20:2, ss. 170–183. doi: 10.1080/10749039.2012.719991
- Francke, H., Söderlind, Å., Pilerot, O., Elf, G. & Limberg, L. (2016). Folkbiblioteken i medielandskapet. I *Människorna, medierna & marknaden: Medieutredningens forskningsantologi om en demokrati i förändring* (SOU 2016:30). Stockholm: Kulturdepartementet, ss. 515–537.
- Forsman, M. MIK it. (2014). I Carlsson, U. (red), *Medie- och informationskunnighet i Norden: en nyckel till demokrati och yttrandefrihet: rapport från nordiskt expertmöte i Stockholm den 2 oktober 2013*. Göteborg: NORDICOM, ss. 107–116.
- Fraser, N. (1990). Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. *Social text*, 25/26, ss. 56–80.
- Frenander A. (2012). Statens förhållande till folkbiblioteken, 1912–2012. I Frenander, A. & Lindberg, J. (red), *Styra eller stödja?: svensk folkbibliotekspolitik under hundra år*. Borås: Institutionen Biblioteks- och informationsvetenskap/Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås, ss. 15–88.
- Frenander, A. & Lindberg, J. (2012). Reflektioner och framåtblick. I Frenander, A. & Lindberg, J. (red), *Styra eller stödja?: svensk folkbibliotekspolitik under hundra år*. Borås: Institutionen Biblioteks- och informationsvetenskap/Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås, ss. 309–319.
- Frykman, J. & Gilje, N. (2009). Being there. I Frykman, J. & Gilje, N. (red), *Being there: new perspectives on phenomenology and the analysis of culture*. [Ny utg.]. Lund: Nordic Academic Press, ss. 7–51.
- Fägerborg, E. (2011). Intervjuer. I Kaijser, L. & Öhlander M. (red), *Etnologiskt fältarbete*. 2. [omarb. och utök.] uppl., Lund: Studentlitteratur, ss. 85–110.
- Gerolami, N. (2015). The library assemblage: creative institutions in an information society. *Journal of Documentation*, 71(1), ss. 165–174. doi: 10.1108/JD-09-2013-0120

- Gherardi, S. (2012). *How to conduct a practice-based study: problems and methods*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity press.
- Giritli Nygren, K. & Wiklund, H. G. (2010). En IT-styrd förvaltning – en fjärde förvaltningsdoktrin? I Lindblad-Gidlund, K., Ekelin, A., Eriksén, S. & Ranerup, A. (red), *Förvaltning och medborgarskap i förändring*. Lund: Studentlitteratur, ss. 215–226.
- Glynn, M. A. (2008). Beyond constraint: How institutions enable identities. I Greenwood, R. (red.) *The SAGE handbook of organizational institutionalism*. London: SAGE, ss. 413–430.
- Gottrup, R. & Møller, M. H. (2016). Borgerservice og offentlige digitale løsninger på bibliotekerne. Retlige og biblioteksfaglige udfordringer i vejledningen. *Nordisk Tidsskrift for Informationsvidenskab og Kulturformidling*, 5(3), ss. 21–38.
- Gregory, L. & Higgins, S. (red.) (2013). *Information literacy and social justice: radical professional praxis*. Sacramento, CA: Library Juice Press.
- Grönvall, K. & Hjalmarsson, J. (2014). Bildning för vår tids bibliotek. I Burman, A. (red), *Att växa som människa: Om bildningens traditioner och praktiker*. Huddinge: Södertörns högskola, ss. 301–319.
- Gustavsson, B. (1991). *Bildningens väg: tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880–1930*. Diss. Göteborg: Univ.
- Gustavsson, B. (1992). *Folkbildningens idéhistoria*. Borgholm: Bildningsförl.
- Gustavsson, B. (1996). Att leva och lära livet ut – livslångt lärande ur ett integrativt perspektiv. I Gustavsson, B., Larsson, S. & Ellström, P-E. (red), *Livslångt lärande*. Lund: Studentlitteratur, ss. 48–72.
- Gustavsson, B. (2003) [1996]. *Bildning i vår tid: om bildningens möjligheter och villkor i det moderna samhället*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Gustavsson, B. (2007). Inledning: Bildningstankens aktualitet och historiska framväxt. I Gustavsson, B. (red), *Bildningens förvandlingar*. Göteborg: Daidalos, ss. 7–22.
- Gustavsson, B. (2007). Bildning som tolkning och förståelse. I Gustavsson, B. (red), *Bildningens förvandlingar*. Göteborg: Daidalos, ss. 71–86.
- Gustavsson, B. (2017). *Bildningens dynamik: framväxt, dimensioner, mening*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Gärdén, C. (2014). Vuxenstuderande och informationskompetens. I Rivano Eckerdal, J. & Sundin, O. (red), *Medie- och informationskunnighet i en biblioteks- och informationsvetenskaplig belysning*. Stockholm: Svensk biblioteksforening, ss. 63–75.
- Habermas, J. (översatt av Lennox, S. & Lennox F.) (1974)[1964]. The Public Sphere: An Encyclopedia Article, *New German Critique*, No. 3, s. 49–55. <https://www.jstor.org/stable/487737>
- Haider, J. (2008) *Open access and closed discourses: Constructing open access as a development issue*. City University: London, UK.
- Haider, J. (2012). Interrupting practices that want to matter: the making, shaping and reproduction of environmental information online. *Journal of Documentation*, 68(5), 639–658. doi: 10.1108/00220411211256012

- Haider, J. & Sundin, O. (2016). *Algoritmer i samhället*. Kansliet för strategi- och samtidsfrågor, Regeringskansliet.
- Haider, J. & Sundin, O. (2019). *Invisible search and online search engines: The ubiquity of search in everyday life*. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge.
- Hall, R. (2010). Public Praxis: A Vision for Critical Information Literacy in Public Libraries. *Public Library Quarterly*, 29(2), ss. 162–175. doi: 10.1080/01616841003776383
- Hanell, F. (2019). *Lärarstudenters digitala studievardag: informationslitteracitet vid en forskollärrutbildning*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Hansson, J., Hedemark, Å., Kjellman, U., Lindberg, J., Nolin, J., Sundin, O. & Wisselgren, P. (2018). *Profession, utbildning, forskning: biblioteks- och informationsvetenskap för en stärkt bibliotekarieprofession*. [Stockholm]: Kungliga Biblioteket, Nationell biblioteksstrategi.
- Hansson, J. (1998). *Om folkbibliotekens ideologiska identitet: en diskursstudie*. Lic.-avh. Göteborg: Univ.
- Hansson, J. (2002). Professionalism och folkbildande identitet i dagens folkbibliotek. I *Årsbok om folkbildning. 2002 forskning och utveckling*. Föreningen för folkbildningsforskning.
- Hansson, J. (2005). *Det lokala folkbiblioteket: förändringar under hundra år*. Linköping: Mimer småskrifter.
- Hansson, J. (2010a). Att vara där folket är: Om folkbibliotekens relation till folkbildningens ideal och en problematisk samtid. I Atlestam, I. & Forsén, U. (red), *Där människor och tankar möts: bibliotek som folkbildning*. Lund: BTJ förlag, ss. 11–28.
- Hansson, J. (2010b). *Libraries and Identity: The role of institutional self-image and identity in the emergence of new types of libraries*. Oxford: Chandos.
- Hansson, J. (2015). Documentality and legitimacy in future libraries – an analytical framework for initiated speculation. *New Library World*, 116(1/2), ss. 4–14. <https://doi.org/10.1108/NLW-05-2014-0046>
- Hansson, J. (2018). Att göra rätt och vilja väl – om lagstadgade värdegrunder och bibliotekariers professionsetik. I Hansson, J. & Wisselgren, P. (red), *Bibliotekarier i teori och praktik: utbildningsperspektiv på en unik profession*. [Lund]: BTJ förlag, ss. 291–309.
- Hargittai, E. & Walejko, G. (2008). The participation divide: Content creation and sharing in the digital age. *Information, Communication & Society*, 11(2), s. 239–256. doi: 10.1080/13691180801946150
- Harvey, D. (1990). *The Condition of Postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change*. Oxford: Blackwell.
- Hedemark, Å. (2009). *Det föreställda folkbiblioteket: en diskursanalytisk studie av biblioteksdebatter i svenska medier 1970–2006*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Hedemark, Å. (2012). A Study of Swedish Children's attitudes to Reading and Public Library Activities. *New Review of Children's Literature and Librarianship*, 18(2), ss. 116–127.
- Hedemark, Å. & Börjesson, L. (2014). Att använda en plan – fenomenet biblioteksplaner och begreppet användning problematiserat. *Nordisk kulturpolitisk tidskrift*, 17 (1), ss. 93–113.

- Held, D. (1997). *Demokratimodeller: från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*. Göteborg: Daidalos.
- Hellström, A., Fernández, C. & Bevelander, P. (2011). Vågar till medborgarskap. I Bevelander, P., Fernández, C. & Hellström, A. (red), *Vågar till medborgarskap*. Lund: Arkiv, ss. 9-28.
- Helsper, J. E. (2012). A corresponding Fields Model for the Links Between Social and Digital Exclusion. *Communication Theory*, 22, ss. 403-426. doi: 10.1111/j.1468-2885.2012.01416.x
- Helsper, J. E. & Reisdorf, B. C. (2017). The emergence of a "digital underclass" in Great Britain and Sweden: Changing reasons for digital exclusion. *New media & society*, 19(8), ss. 1253-1270. doi: 10.1177/1461444816634676
- Helsper, J. E. & Reisdorf, B. C. (2013). A quantitative examination of explanations for reasons for internet nonuse. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 16(2), ss. 94-99. doi: 10.1089/cyber.2012.0257
- Herder, M. (1986). *Arbetsplatsbibliotek i Sverige: studier av en uppsökande folkbiblioteksverksamhet och dess framväxt = Books at work: studies on public library extension services in Sweden and their development*. Diss. Uppsala: Univ.
- Hernwall, P. (2008). Utmaningar och betydelser. Reflektioner kring innebörden av digital kompetens. I Carlsson, U. (red), *Nordicom Information 2/2008. Den kompetenta gamern. En konferens om ny mediekompetens*. Göteborg: Nordicom, ss. 9-13.
- Hirschfeldt, J. (2017). Biblioteken - en femte funktion i den demokratiska rättsstaten. I Fichtelius, E., Enarson, E., Hansson, K., Klein, J. & Persson, C. (red), *Den femte statsmakten: bibliotekens roll för demokrati, utbildning, tillgänglighet och digitalisering*. [Stockholm]: Kungliga biblioteket, Nationell biblioteksstrategi.
- Hoffman, J. (2004). *Citizenship beyond the state*. London: SAGE.
- Holmström, F. & Jacobsson, M. (2017). Stad och land. Den demografiska utvecklingen och dess konsekvenser för biblioteken. I Fichtelius, E., Enarson, E., Hansson, K., Klein, J. & Persson, C. (red), *Den femte statsmakten: bibliotekens roll för demokrati, utbildning, tillgänglighet och digitalisering*. [Stockholm]: Kungliga biblioteket, Nationell biblioteksstrategi.
- Hoyer, J. (2013). Finding room for everyone. Libraries confront social exclusion. I Dudley, M. Q. (red), *Public libraries and resilient cities* [Elektronisk resurs]. Chicago: American Library Association, ss. 57-65.
- Hvenegaard Rasmussen, C. (2016). The participatory public library: the Nordic experience. *New Library World*, 117(9/10), ss. 546-556. doi: 10.1108/NLW-04-2016-0031
- Hvenegaard Rasmussen, C., Jochumsen, H. & Dorte Skot-Hansen, D. (2013). Biblioteket som mødested Sociologisk legitimitet og inspiration fra byplanlægningen. *Nordisk Tidsskrift for Informationsvidenskab og Kulturformidling*, 2 (1), ss. 51-59.
- Hvenegaard Rasmussen, C. & Jochumsen, H. (2007). Problems and possibilities: The public library in the borderline between modernity and late modernity. *Library Quarterly*, 77(1), ss. 45-59. doi: 10.1086/512955

- Höglund, (2012). Svenskarna och folkbiblioteken på 2000-talet. I Frenander, A. & Lindberg, J. (red), *Styra eller stödja? Svensk folkbibliotekspolitik under hundra år*. Borås: Institutionen Biblioteks- och informationsvetenskap/Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås, ss. 271–291.
- Hörfeldt, H. (2011). Fältarbete och skriftliga källor. I Kaijser, L. & Öhlander, M. (red), *Etnologiskt fältarbete*. 2. [omarb. och utök.] uppl., Lund: Studentlitteratur, ss. 235–261.
- IFLA:s etiska regler för bibliotekarier och andra informationsspecialister (2012). <https://www.ifla.org/files/assets/faife/codesofethics/swedishcodeofethicsfull.pdf>
- IFLA (2016). Access and opportunity for all. How libraries contribute to the United Nations 2030 Agenda. <https://www.ifla.org/files/assets/hq/topics/libraries-development/documents/access-and-opportunity-for-all.pdf>
- Ilshammar, L. (2013). Offentlighetens dimensioner. I Nygren, G. & Wadbring, I. (red), *På väg mot medievärlden 2020: journalistik, teknik, marknad*. 5. [omarb.] uppl., Lund: Studentlitteratur, ss. 351–377.
- Internetstiftelsen (2018). *Svenskarna och internet: valspecial 2018*. Stockholm: IIS, Internetstiftelsen i Sverige.
- Isin, E. F. & Ruppert, E. S. (2015). *Being digital citizens*. London: Rowman & Littlefield International.
- Jaeger, P. T., Langa, L. A., McClure, C. R., & Bertot, J. C. (2006). The 2004 and 2005 Gulf Coast Hurricanes: Evolving Roles and Lessons Learned for Public Libraries in Disaster Preparedness and Community Services. *Public Library Quarterly*, 25(3–4), ss. 199–214. doi: 10.1300/J118v25n03_17
- Jansson, G. (2013). *En legitim (elektronisk) förvaltning?: om IT-utveckling i kommunal förvaltning*. Diss. Linköping: Linköpings universitet.
- JO. Beslut 2017-06-28. Diarienummer 2654–2016. <http://www.jo.se/PageFiles/8781/2654-2016.pdf>
- JO. Beslut 2017-06-28. Diarienummer 4650–2016. <http://www.jo.se/PageFiles/8781/2654-2016.pdf>
- Jochumsen, H. & Hvenegaard Rasmussen, C. (2006a). *Folkebiblioteket under förändring: modernitet, felt og diskurs*. København: Danmarks biblioteksforening og Danmarks Biblioteksskole.
- Jochumsen, H. & Hvenegaard Rasmussen, C. (2006b). Oplysning i senmoderniteten. I Emerek, L., Hvenegaard Rasmussen, C. & Skot-Hansen, D. (red), *Folkebiblioteket som forvandlingsrum: perspektiver på folkebiblioteket i kultur- og medielandskabet*. [Köpenhamn]: Danmarks Biblioteksforening.
- Jochumsen, H., Hvenegaard-Rasmussen, C. & Skot-Hansen, D. (2012). The four spaces – a new model for the public library. *New Library World*, 113(11/12), ss. 586–597. doi: 10.1108/03074801211282948
- Johannisson, J. (2012). Från kulturpolitik till bibliotekspolitik? Folkbibliotek och Kultursamverkansmodellen. I Frenander, A. & Lindberg, J. (red), *Styra eller stödja? Svensk folkbibliotekspolitik under hundra år*. Borås: Institutionen Biblioteks- och informationsvetenskap/Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås, ss. 293–308.

- Johnson, C. A. (2010). Do public libraries contribute to social capital? A preliminary investigation into the relationship. *Library & Information Science Research*, 32(2), ss. 147–155. doi: 10.1016/j.lisr.2009.12.00
- Johnson, C. A. (2012). How do libraries create social capital? An analysis of interactions between library staff and patrons. *Library and Information Science Research*, 34(1), ss. 52–62. doi: 10.1016/j.lisr.2011.07.009
- Johnson, C. A. & Griffis, M. R. (2014). The effect of public library use on the social capital of rural communities. *Journal of Librarianship and Information Science*, 46(3), ss. 179–190. doi: 10.1177/0961000612470278
- Johnston, J. (2016). Conversation-based programming and newcomer integration: A case study of the Språkhörnan program at Malmö City Library. *Library and Information Science Research*, 38(1), ss. 10–17. doi: 10.1016/j.lisr.2016.02.001
- Johnston, J. (2018). The use of conversation-based programming in public libraries to support integration in increasingly multiethnic societies. *Journal of Librarianship and Information Science*, 50(2), ss. 130–140. doi: 10.1177/0961000616631613
- Johnston, J. & Audunson, R. (2019). Supporting immigrants' political integration through discussion and debate in public libraries. *Journal of Librarianship and Information Science*, 51(1), ss. 228–242. doi: 10.1177/0961000617709056
- Jonsson, B. (2003). *Medborgaren och marknaden: pedagogisk diskurs för folkbibliotek*. Diss. Linköping: Univ.
- Jordahl, A. (2018). Föraktet växer mellan land och stad. *Sydsvenskan*, 25 maj. <https://www.sydsvenskan.se/2018-05-25/foraktet-vaxer-mellan-land-och-stad?redirected=1>
- Kaiser, L. (2011). Fältarbete. I Kaijser, L. & Öhlander, M. (red), *Etnologiskt fältarbete*. 2. [omarb. och utök.] uppl., Lund: Studentlitteratur, ss. 37–62.
- Kann-Christensen, N. (2009). *Foreställningar om förändringar: Organisatoriske förändringar i to danske folkebiblioteker*. Köpenhamn: Danmarks biblioteksskole.
- Kann-Christensen, N. & Andersen, J. (2009). Developing the library: Between efficiency, accountability and forms of recognition. *Journal of Documentation*, 65(2), ss. 208–222. doi: 10.1108/00220410910937589
- Kann-Rasmussen, N. & Balling, G. (2015). Ikke-læsning som 'problem' i dansk kulturpolitik – En analyse af læsekampagnen Danmark læser. *Nordisk kulturpolitisk tidsskrift*, 18 (2), ss. 250–266.
- Kann-Rasmussen, N. & Tank, E. (2016). Strategi som legitimitetsarbejde. Strategiske svar på bibliotekernes udfordringer. *Nordisk Tidsskrift for Informationsvidenskab og Kulturformidling*, årg, 5(3), ss. 5–20.
- Kapitzke, C. (2003). Information literacy: a positivist epistemology and a politics of outformation. *Educational Theory*, 53(1), ss. 37–53. doi: 0.1111/j.1741-5446.2003.00037.x
- Klasson, M. (1997). Temat bibliotek, folkbildning och livslångt lärande. I Klasson, M. (red), *På spaning efter spår av folkbildning och livslångt lärande i biblioteksvärlden*. Borås: Valfrid, ss. 9–21.
- Klinenberg, E. (2018). *Palaces for the people. How social infrastructure can help fight inequality, polarization, and the decline of civic life*. New York: Crown.

- Kristensson Ugglå, B. (2012). *Gränspassager: bildning i tolkningens tid*. Stockholm: Santérus.
- Kronqvist-Berg, M. (2014). *Social media and public libraries: exploring information activities of library professionals and users*. Diss. Åbo: Åbo Akademi's förlag.
- Kulturdepartementet (2013). *Ny bibliotekslag* (Regeringens proposition 2012/13:147). Stockholm: Regeringskansliet.
- Kungl. Maj:ts prop. 1974:28. *Den statliga kulturpolitiken 1*. Stockholm: Riksdagen.
- Kutscher, N. & Kreß, L.-M. (2016). Internet is the same like food: An empirical study on the use of digital media by unaccompanied minor refugees in Germany. *Transnational Social Review*, 6(1–2), ss. 200–203. doi: 10.1080/21931674.2016.1184819
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2009). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. 2. uppl., Lund: Studentlitteratur.
- Lankes, R.D., Silverstein, J., Nicholson, S. & Marshall, T. (2007). Participatory networks: the library as conversation. *Information Technology and Libraries*, 26(4) ss. 17–33. doi: 10.6017/ital.v26i4.3267
- Lankshear, C. & Knobel, M. (2011). *New literacies*. 3. uppl., Maidenhead, England: Open University Press.
- Leckie, G. J. & Buschman J. E. (2007). Space, Place and Libraries: An Introduction. I Buschman, J. E. & Leckie, G. J. (red), *The Library as Place: History, Community and Culture*. Westport, Conn.: Libraries Unlimited, ss. 3–25.
- Liedman, S.-E. (2008). *Nycklar till ett framgångsrikt liv? Om EU:s nyckelkompetenser*. Stockholm: Skolverket.
- Lindh, K. (2015). *Breathing life into a standard: the configuration of resuscitation in practices of informing*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Lister, R. (2007) Inclusive Citizenship: realizing the potential. *Citizenship Studies*, 11(1), ss. 49–61. doi: 10.1080/13621020601099856
- Ljødal, H. (2005). Folkebiblioteket som offentlig mötesplats i en digital tid. *ABM- skrift* 18. Oslo: ABM-utvikling.
- Lloyd, A., 2007. Recasting information literacy as sociocultural practice: implications for library and information science researchers. *Information Research*, 12(4), ss. 1–13.
- Lloyd, A., 2009. Framing information literacy as information practice: site ontology and practice theory. *Journal of Documentation*, 66(2), ss. 245–258. doi: 10.1108/00220411011023643
- Lloyd, A. (2012). Information literacy as a socially enacted practice. Sensitising themes for an emerging perspective of people-in-practice. *Journal of Documentation*, 68(6), ss. 772–783. doi: 10.1108/00220411211277037
- Lloyd, A. (2017). Researching fractured (information)landscapes: implications for library and information science researchers undertaking research with refugees and forced migration studies. *Journal of Documentation*, 73(1), ss. 1–15. doi: 10.1108/JD-03-2016-0032
- Lloyd, A., Pilerot, O. & Hultgren, F. (2017). The remaking of fractured landscapes: Supporting refugees in transition (SpiRiT). *Information Research*, 22(3), paper 764. <http://InformationR.net/ir/21-1/paper764.html>

- Lorentz, H. (2016). *Svensk folkbildning: en introduktion: hur det var förr och vad den kan betyda idag*. 2. rev. uppl., Helsingborg: Interfutura.
- Lundberg, A. & Spång, M. (2016). Papperslösa och Hannah Arendts reflektion om rätten att ha rättigheter. I Sager, M., Holgersson, H. & Öberg, K. (red), *Irreguljär migration i Sverige: rättigheter, vardagserfarenheter, motstånd och statliga kategoriseringar*. Göteborg: Daidalos.
- Lundberg, A. & Dahlquist, L. (2018). Sanctuary practices in Scandinavian transnational cities: the case of public libraries. *Journal of human rights practice*, 10(1), ss. 142–158. doi: 10.1093/jhuman/huy009
- Lundgren, L. (2015). Resan till Amerikas förenta stater. I Lundgren, L., Myrstener, M. & Wallin, K. E. (red), *Böcker, bibliotek, bildning: Valfrid Palmgren Munch-Petersens liv och verk*. Stockholm: Stockholmia, ss. 93–114.
- Lundh, A. H. (2011). *Doing research in primary school: information activities in project-based learning*. Diss. Borås: Valfrid.
- Løvlie, L. (2007). Teknokulturell bildning. I Gustavsson, B. (red), *Bildningens förvandlingar*. Göteborg: Daidalos, ss. 153–184.
- Magis, K. (2010). Community Resilience: An Indicator of Social Sustainability. *Society and Natural Resources*, 23(5), ss. 401–416. doi: 10.1080/08941920903305674
- March, J. G. & Olsen, J. P. (1989). *Rediscovering Institutions: the organizational basis of politics*. New York: Free Press.
- Mark, E. (red). (2014). *Bildningens praktiker: om de bildande momenten i en akademisk undervisningsprocess*. Göteborg: Makadam.
- Massey, D. (1993). Power-geometry and a Progressive Sense of Place. I Bird, J., Curtis, B., Putnam, T., Robertson, G. & Tickner, L. (red), *Mapping the futures: local cultures, global change*. London: Routledge, ss. 59–69.
- Massey, D. (2005). *For space*. London: SAGE.
- Mattern, S. (2014). Library as Infrastructure. *Places Journal*, June 2014. doi: 10.22269/140609
- McCabe, R. B. (2001). *Civic librarianship: renewing the social mission of the public library*. Lanham, Md.: Scarecrow Press.
- Meyer, J. W. & Rowan, B. (1991). Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony. I Powell, W.W. & DiMaggio, P. J. (red), *The new institutionalism in organizational analysis*. Chicago: University of Chicago Press, ss. 41–62.
- Michnik, K. (2018). *Samhällets allt-i-allo?: om folkbibliotekens sociala legitimitet*. Diss. (sammanfattning) Borås: Högskolan i Borås.
- Migrationsverket (2018a). *Historik*. <https://www.migrationsverket.se/Om-Migrationsverket/Migration-till-Sverige/Historik.html> [2018-08-29].
- Migrationsverket (2018b). *Mitt i världen 2017*. <https://www.migrationsverket.se/Om-Migrationsverket/Migration-till-Sverige/Migrationsverket---mitt-i-varlden-2017.html> [2018-08-29].
- Miller, V. (2011). *Understanding digital culture*. Los Angeles: SAGE
- Milner, H. (2002). *Civic literacy: how informed citizens make democracy work*. Hanover, N.H.: University Press of New England.

- Mouffe, C. (2005). *On the political*. London: Verso.
- Muddiman, D., Durrani, S., Dutch, M., Linley, R., Patman, J. & Vincent, J. (2000). *Open to All?: the Public Library and Social Exclusion*. London: Council for Museums, Archives and Libraries. <http://eprints.rclis.org/6283/1/lico84.pdf>
- Munch-Petersen, Valfrid Palmgren (1909). *Bibliotek och folkuppfostran: anteckningar från en studieresa i Amerikas Förenta stater*. Stockholm: Norstedt.
- Myrstener, M. (2012). Biblioteksideologerna: Valfrid Palmgren och Fredrik Hjelmqvist. I Bergdahl, L., Burman, A. & Sundgren, P (red), *Svenska bildningstraditioner*. Göteborg: Daidalos, ss.169–188.
- Nagel Delica, K. & Elbeshausen, H. (2017). The social library in three contexts: Programmes and perspectives. *Journal of Librarianship and Information Science*, 49(3), ss. 237–245. doi: 10.1177/0961000615622680
- Nationalencyklopedin. Sfi. <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/sfi> [2019-02-16]
- Nguyen, L. C., Partridge, H. & Edwards, S. L (2012). Towards an understanding of the participatory library. *Library Hi Tech*, 30(2), ss. 335–346. doi: 10.1108/07378831211239997
- Nicolini, D. (2012). *Practice theory, work, and organization: an introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Nicolini, D. & Monteiro, P. (2016). The practice approach: For a praxeology of organizational and management studies. I Tsoukas, H. & Langley, A. (red), *The SAGE Handbook of Process Organization Studies*. London: SAGE, ss. 110-126.
- Nicoll, K. & Fejes, A. (red.) (2008). *Foucault and lifelong learning: governing the subject*. London: New York, NY: Routledge.
- Niklasson, L. (2002). *Medborgarbildning i lokalsamhället: en rapport från projektet Folkbildningen och de demokratiska utmaningarna*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Nordisk Tidsskrift for Informationsvidenskab og Kulturformidling* (2018). Makerspaces, makers, and maker movement, 7(2).
- Norris, P. (2001). *Digital divide?: civic engagement, information poverty, and the Internet worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nussbaum, M. C. (1997). *Cultivating humanity: a classical defense of reform in liberal education*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Nussbaum, M. C. (2010). *Not for profit: why democracy needs the humanities*. New ed. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Näringsdepartementet (2011). *IT i människans tjänst: en digital agenda för Sverige*. Stockholm: Näringsdepartementet.
- Ohlsson, P. T. (2018). I demokratins tjänst. *Sydsvenskan*, 20 maj. <https://www.sydsvenskan.se/2018-05-20/i-demokratins-tjanst>
- Osler, A. & Starkey, H. (2005). *Changing citizenship: democracy and inclusion in education*. Maidenhead: Open University Press.
- Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. New York: Penguin Press.
- Pateman, C. (1970). *Participation and democratic theory*. London: Cambridge University Press.

- Pateman, J. & Vincent, J. (2010). *Public libraries and social justice*. Farnham, Surrey, England: Ashgate.
- Persson, A. (2018). Måste man vara med på festen? *Biblioteksbladet*, nr 7, s. 2.
- Persson, A. (2019). Enkät: Bistrare tider för biblioteken. *Biblioteksbladet*, 5 mars. <http://biblioteksbladet.se/enkat-bistrare-tider-for-biblioteken/>
- Pilerot, O. (2018). Folkbibliotek i en tid av uppbrott och flykt: om forskningsanvändning i biblioteksarbete för nyanlända. I Hansson, J. & Wisselgren, P. (red), *Bibliotekarier i teori och praktik: utbildningsperspektiv på en unik profession*. Lund: BTJ förlag, ss. 233–252.
- Pilerot, O., Hammarfeldt, B. & Moring, C. (2017). The many faces of practice theory in library and information studies. *Information Research*, 22(1), ss. 1–16.
- Pilerot, O. & Hultgren, F. (2017). *Folkbibliotekens arbete för och med nyanlända: slutrapport*. Uppsala: Länsbibliotek Uppsala; Landstinget Dalarna.
- Pilerot, O. & Lindberg, J. (2018). *"Sen går jag hem när det stänger": En studie av nyanländas biblioteksanvändning*. Uppsala: Regionbibliotek Uppsala.
- Poster, M. (1995). *The Second Media Age*. Cambridge: Polity.
- Putnam, R. D. (2006). *Den ensamme bowlaren: den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse*. 2. uppl. Stockholm: SNS förlag.
- Regeringen (2016). *Stärkta bibliotek och tillgång till samhällsinformation värnar det öppna samhället*. <https://www.regeringen.se/artiklar/2016/04/starkta-bibliotek-och-tillgang-till-samhallsinformation-varnar-det-oppna-samhallet/> [2018-08-25]
- Regeringen (2017). *För ett hållbart digitaliserat Sverige: en digitaliseringsstrategi*. Regeringskansliet: Näringsdepartementet.
- Regeringskansliet (2016) *Agenda 2030 för hållbar utveckling*. <https://www.regeringen.se/regeringens-politik/globala-malen-och-agenda-2030/agenda-2030-for-hallbar-utveckling/> [2019-04-09]
- Reneland-Forsman, L. (2018). 'Borrowed access' – the struggle of older persons for digital participation. *International Journal of Lifelong Education*, 37(3), ss. 333–344. doi: 10.1080/02601370.2018.1473516
- Rennstam, J. & Wästerfors, D. (2015). *Från stoff till studie: om analysarbete i kvalitativ forskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Rheingold, H. (1993). *The virtual community: homestanding on the electronic frontier*. Reading, Mass.: Addison-Wesley.
- Rivano Eckerdal, J. (2012). *Information, identitet, medborgarskap: unga kvinnor berättar om val av preventivmedel*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Rivano Eckerdal, J. (2017). Libraries, democracy, information literacy, and citizenship: An agonistic reading of central library and information studies' concepts. *Journal of Documentation*, 73(5), ss.1010–1033. doi: 10.1108/JD-12-2016-0152
- Rivano Eckerdal, J. (2018). Equipped for resistance: An agonistic conceptualization of the public library as a verb. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 69(12), ss. 1405–1413. doi: 10.1002/asi.24069
- Rivano Eckerdal, J. & Carlsson, H. (2018). *Styrdokumentet i vardagen: En undersökning av kulturpolitiska styrdokuments strategiska och praktiska betydelse för folkbibliotek i fem skånska kommuner*. Lund: Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet.

- Ritzer, G & Jurgenson, N. (2010). Production, consumption, prosumption. The nature of capitalism in the age of the digital 'prosumer'. *Journal of Consumer Culture*, 10(1), ss. 13–36. doi: 10.1177/1469540509354673
- Rydbeck, K. (2001). Kvinnorna innanför och utanför ramarna. Om folkbildningsbegreppet och könsperspektivet. I Nordberg, K. & Rydbeck, K. (red), *Folkbildning och genus: det glömda perspektivet*. Linköping: Mimer, Institutionen för beteendevetenskap, ss. 9–47.
- Rydbeck, K. (2010). Anmeldelse. Folkbibliotek, makt och disciplinering. En genealogisk studie av folkbiblioteksområdet under den organiserade moderniteten. *Dansk Biblioteksforskning*, 6(1), ss. 49–52.
- Rydbeck, K. (2012). Folkbildningen – en heteronormativ historia eller...? Om kvinnors fria bildningsarbete under två sekler. I Bergdahl, L., Burman, A. & Sundgren, P (red), *Svenska bildningstraditioner*. Göteborg: Daidalos, ss. 189–214.
- Røvik, K. A. (2004). *Moderna organisationer: trender inom organisationstänkandet vid millennieskiftet*. 2. uppl., Malmö: Liber.
- Samek, T. (2007). *Librarianship and human rights: a twenty-first century guide*. Oxford: Chandos.
- Samuelsson, U. (2014). *Digital (o)jämlighet?: IKT-användning i skolan och elevers tekniska kapital*. Diss. (sammanfattning) Jönköping: Högskolan i Jönköping.
- Saurugger, S. (2010). The social construction of the participatory turn: The emergence of a norm in the European Union. *European Journal of Political Research*, 49(4), ss. 471–495. doi: 10.1111/j.1475-6765.2009.01905.x
- Schatzki, T. (2002). *The site of the Social: A philosophical account of the constitution of social life and change*. University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press.
- Schatzki, T.R., Knorr-Cetina, K. & Savigny, E.V. (red.) (2001). *The practice turn in contemporary theory*. London: Routledge.
- Scott, W. R. (2014). *Institutions and organizations: ideas, interests and identities*. 4. uppl., Thousand Oaks, Calif.: SAGE Publications, Inc.
- Schreiber, T. (2006). Biblioteksprofessionen siden 1960'erne. I Schreiber, T. & Elbeshausen, H. (red), *Bibliotekarerne: en profession I et felt af viden, kommunikation og teknologi*. København: Forlaget Samfundslitteratur, ss. 15–46.
- Selznick, Philip (1957). *Leadership in administration: a sociological interpretation*. New York: Harper & Row, publ.
- Selwyn, N. (2004). Reconsidering political and popular understanding of the digital divide. *New Media & Society*, 6(3), ss. 341–362. doi: 10.1177/1461444804042519
- Sennet, R (2000). Reflections on the public realm. I Bridge, G. & Watson, S. (red), *A Companion to the City*. Malden: Blackwell Publishers, ss. 380–387.
- Sevón, G. (1996). Organizational Imitation in Identity Transformation. I Czarniawska, B & Sevón, G. (red.), *Translating Organizational Change*. Berlin: de Gruyter, ss. 49–67.
- SFS (2010: 800). *Skollag*. Stockholm Utbildningsdepartementet.
- SFS (2010: 1138). *Förordning om samhällsorientering för vissa nyanlända invandrare*. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.
- SFS (2013: 156). *Lag om samhällsorientering för vissa nyanlända invandrare*. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.

- SFS (2013:801). *Bibliotekslag*. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Sjösten, N-Å. (1993). *Sockenbiblioteket - ett folkbildningsinstrument i 1870-talets Sverige: en studie av folkskoleinspektionens bildningssyn i relation till sockenbiblioteken och den tillgängliga litteraturen*. Diss. Linköping: Univ.
- Skoglund, C. (1991). *Vita mössor under röda fanor: vänsterstudenter, kulturradikalism och bildningsideal i Sverige 1880–1940*. Diss. Stockholm: Univ.
- Skot-Hansen, D. (2001). Folkebiblioteket i civilsamfundet – civilsamfundet i folkebiblioteket. I Audunson, R. A. & Windfeld Lund N. (red), *Det siviliserete informasjonsamfunn. Folkebibliotekenes rolle ved inngangen til en digital tid*. Bergen: Fagbokforlaget, ss. 45–63.
- Skouvig, L. (2005). Institution, Modernity and Discourse: Three Perspectives on Public Library History. I Johannsen, C. G & Kajberg, L. (red), *New Frontiers in Public Library Research*, Lanham, Md.: Scarecrow, ss. 249–268.
- Spång, M. (2005). *Det moderna demokratiidealet: folksuveränitet och rättigheter*. Lund: Studentlitteratur.
- Stenquist, B. (2018). *Kliv fram! Bibliotek, segregation och integration*. Stockholm: Kungliga biblioteket.
- Stevenson, D., Balling G. & Kann-Rasmussen, N. (2017). Cultural participation in Europe: shared problem or shared problematisation? *International Journal of Cultural Policy*, 23(1), ss. 89–106. doi: 10.1080/10286632.2015.1043290
- Stevenson, S. (2010). New labour in libraries: the post-Fordist public library. *Journal of Documentation*, 67(5), ss. 773–790. doi: 10.1108/0022041111164664
- Stigendal, M. (2008). *Biblioteket i samhället: en gränsöverskridande mötesplats?* Lund: BTJ
- Strömbäck, J. (2015). Framtidens medielandskap, demokratin och den sociala sammanhållningen. I *Om Sverige i framtiden: En antologi om digitaliseringens möjligheter. Delbetänkande av Digitaliseringskommissionen* (SOU 2015:65). Stockholm: Näringsdepartementet, ss. 341–367.
- Sundin, O. (2012). Att hantera kunskap och information i den digitala samtiden. I Carlsson, U. & Johannisson, J. (red), *Läsarnas marknad, marknadens läsare: en forskningsantologi*. Göteborg: Nordicom, ss. 141–154.
- Sundin, O. (2018). Den pedagogiska bibliotekarien: Från källkritik till källtillit. I Hansson, J. & Wisselgren, P. (red), *Bibliotekarier i teori och praktik: utbildningsperspektiv på en unik profession*. Lund: BTJ förlag, ss. 103–123.
- Sundin, O. & Francke, H. (2009). In search of credibility: Pupil's information practices in learning environments. *Information Research*, 14(4), ss. 1–19.
- Sundin, O., Francke, H. & Limberg, L. (2011). Practicing Information Literacy in the Classroom: Policies, Instructions, and Grading. *Dansk Biblioteksforskning*, 7(2/3), ss. 7–17.
- Sundin, O. & Rivano Eckerdal, J. (2014). Inledning: Från informationskompetens till medie- och informationskunnighet. I Rivano Eckerdal, J. & Sundin, O. (red), *Medie- och informationskunnighet i en biblioteks- och informationsvetenskaplig belysning*. Stockholm: Svensk biblioteksförning, ss. 9–25.

- Sundin, O. & Carlsson, H. (2016) Outsourcing trust to the information infrastructure in schools: how search engines order knowledge in education practices. *Journal of Documentation*, 72(6), ss. 990–1007. doi: 10.1108/JD-12-2015-0148
- Svensk biblioteksforening (2008). *Framgångsrikt men förbisett: om bibliotekets betydelse för integration*. Stockholm: Svensk biblioteksforening.
- Svensk biblioteksforening (2018) *Digital delaktighet en kärnuppgift för biblioteken*, 18 maj. <https://www.biblioteksforeningen.se/nyheter/digital-delaktighet-en-karnuppgift-for-biblioteken/>
- Svenska Uneskorådet (1995). *Unescos folkbiblioteksmanifest 1994*. Svenska Uneskorådets skriftserie 2/1995. Stockholm.
- Svensson, J. (2008). *Kommunikation, medborgarskap och deltagardemokrati: en studie av medborgarutskotten i Helsingborg*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Säljö, R. (2010). *Lärande i praktiken: Ett sociokulturellt perspektiv*. 2. uppl., Stockholm: Nordstedts.
- Söderholm, J. & Nolin, J. (2015). Collections Redux: The Public Library as a Place of Community Borrowing. *Library Quarterly: Information, Community, Policy*, 85(3), ss. 244–260. doi: 10.1086/681608
- Söderholm, J. (2018). *Borrowing and lending tools: the materiality of X-lending libraries*. Diss. (sammanfattning) Borås: Högskolan i Borås.
- Sørensen, A.S. (2016). "Participation" – The new cultural policy and communication agenda. *Nordisk Kulturpolitisk Tidsskrift*, 19(1), ss. 4–18.
- Thompson, K. M., Jaeger, P. T., Taylor, N., Subramaniam, M. & Bertot, J. C. (2014). *Digital literacy and digital inclusion: information policy and the public library*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Torstensson, M. (1996). *Att analysera genombrottet för de moderna folkbiblioteksideerna. Exemplet Sverige och några jämförelser med USA*. Lic.-avh. Göteborgs Universitet.
- Torstensson, M. (2001). *Att analysera folkbiblioteksutveckling: exemplet Sverige och några jämförelser med USA*. I Audunson, R. A. & Windfeldt N. L. (red), *Det siviliserade informationsamfunnet: folkbibliotekenes rolle ved inngangen til en digital tid*. Bergen: Fagbokforlaget, ss. 5–26.
- Unesco (1949). *The public library a living force of public education*. <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001474/147487eb.pdf>
- Valtysson, B. (2010). Access culture: Web 2.0 and cultural participation. *International Journal of Cultural Policy*, 16(2), ss. 200–214. doi: 10.1080/10286630902902954
- Veil, S. R. & Bishop, B. W. (2014). Opportunities and challenges for public libraries to enhance community resilience. *Risk Analysis*, 34(4), ss. 721–734. doi: 10.1111/risa.12130
- Vestheim, G. (1997). *Fornuft, kultur og velferd: ein historisk-sosiologisk studie av norsk folkebibliotekpolitikk*. Diss. Göteborg: Univ.
- Vestlund, G. (2010). *Folkuppföstran, folkupplysning, folkbildning: det svenska folkets bildningshistoria - en översikt*. [Ny utg.] Stockholm: Sober.
- Vetenskapsrådet (2002). *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm. https://www.gu.se/digitalAssets/1268/1268494_forskningsetiska_principer_2002.pdf

- Viale Pereira, G., Cunha, M. A., Lampoltshammer, T. J., Parycek, P. & Gregianin Testa, M. (2017). Increasing collaboration and participation in smart city governance: a cross-case analysis of smart city initiatives. *Information technology for development*, 23(3), ss. 526–553.
- Virolainen, J. (2016). Participatory turn in cultural policy? - An analysis of the concept of cultural participation in Finnish cultural policy. *Nordisk kulturpolitisk tidsskrift*, 19(1), ss. 59–77.
- Vårheim, A. (2007). Social capital and public libraries: the need for research. *Library & Information Science Research*, 29(3), ss. 416–428. doi: 10.1016/j.lisr.2007.04.009.
- Vårheim, A. (2009). Public libraries: places creating social capital? *Library High Tech*, 27(3), ss. 372–381. doi: 10.1108/07378830910988504
- Vårheim, A. (2011). Gracious space: Library programming strategies towards immigrants as tools in the creation of social capital. *Library & Information Science Research*, 33(1), ss. 12–18. doi: 10.1016/j.lisr.2010.04.005
- Vårheim, A. (2014). Trust and the role of the public library in the integration of refugees: the case of a northern norwegian city. *Journal of Librarianship & Information Science*, 46(1), ss. 62–69. doi: 10.1177/0961000614523636
- Vårheim, A. (2015). Public libraries worked in the Tohoku mega-disaster. *Proceedings from the Annual Meeting of the Document Academy*, 2(1), ss. 1–11. <https://ideaexchange.uakron.edu/docam/vol2/iss1/10/>
- Vårheim, A. (2017). Public libraries, community resilience, and social capital. *Information Research*, 22(1), CoLIS paper 1642. <http://www.informationr.net/ir/22-1/colis/colis1642.html>
- Warschauer, M. (2002). Reconceptualizing the Digital Divide. *First Monday*, 7(7). doi: 10.5210/fm.v7i7.967.
- Wihlborg, E. (2018). Tillit till staten i digitala relationer. I Gröning, L. & Wihlborg, E. (red), *Ett smartare samhälle? [Elektronisk resurs] sju perspektiv på digitaliseringen av vår vardag*. Linköping: Linköping University Electronic Press, ss. 52–70.
- Wilding, R. (2012). Mediating culture in transnational spaces: An example of young people from refugee backgrounds. *Continuum*, 26(3), ss. 501–511. doi: 10.1080/10304312.2012.665843
- Winther Jørgensen, M. & Phillips, L. (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Wolfinger, N. H. (2002). On writing fieldnotes: collection strategies and background expectancies. *Qualitative Research*, 2(1), ss. 85–95. doi: 10.1177/1468794102002001640
- Yin, R. K. (2014). *Case study research: design and methods*. 5. uppl., London: SAGE
- Young, I. M. (2000). *Inclusion and democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Zetterlund, A. (1997). Om folkbildningens roll i biblioteksvärlden. I Klasson, M. (red) *Folkbildning och bibliotek?: på spaning efter spår av folkbildning och livslångt lärande i biblioteksvärlden*. Borås: Valfrid, ss. 26–47.
- Zetterlund, A. (2004). *Att utvärdera i praktiken: en retrospektiv fallstudie av tre program för lokal folkbiblioteksurveckling*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet

- Zetterlund, A. (2013). *Om hur frivilliga initiativ arbetar för en ökad digital delaktighet*. Kalmar: Linnéuniversitetet. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lnu:diva-33824>
- Åberg, P. (2014). Medborgarskap och utbildningens instrumentalisering. I Burman, A. (red), *Att växa som människa: om bildningens traditioner och praktiker*. Huddinge: Södertörns högskola, ss. 231–250.
- Öhlander, M. (2011). Analys. I Kaijser, L. & Öhlander, M. (red), *Etnologiskt fältarbete*. 2. [omarb. och utök.] uppl., Lund: Studentlitteratur, ss. 265–295.

BILAGOR

Bilaga 1

Intervjuguide

(Intervjuguiden kommer delvis att anpassas till respektive verksamhet/intervjuperson)

Bakgrund

Berätta lite om dig själv, vilken är din profession, hur länge har du arbetat som X? Hur länge har du arbetat i den här organisationen? Hur ser du på din roll som X?

Tema 1: Verksamheten (sambällsorientering/lärforum/skapandeverkstad)

- Vems initiativ var X från början? Vilken är bakgrunden till verksamheten?
- Vilket är målet med verksamheten?
- Påverkar arbetet med X övrig verksamhet på biblioteket? Om så, på vilket sätt?
- Hur ställer sig kollegorna till verksamheten med X?
- Har verksamheten med X blivit som du har tänkt dig? Något som förvånat dig? Något som varit positivt/negativt?
- Hur följs verksamheten upp?
- Varför anser du att biblioteket ska arbeta med den här typen av verksamhet?

Tema 2: Biblioteket och den digitala utvecklingen

- Hur arbetar ni annars med digitala frågor/digital utveckling på biblioteket?
- Vilka är de främsta behoven ni möter hos användare och besökare?
- Går det att urskönja någon specifik grupp som vänder sig till biblioteket för att få hjälp?
- Finns det tankar om att utveckla den digitala verksamheten och i sådana fall i vilken riktning?
- Hur ser den tekniska/digitala infrastrukturen ut och hur skulle du önska att den såg ut?
- Vilka digitala utmaningar står biblioteket inför?
- Hur arbetar ni med kompetensutveckling?

Tema 3: Biblioteket i samhället

- Hur ser du på bibliotekets roll i samhället?
- Tror du att storleken på staden eller kommunen har någon betydelse för bibliotekets roll och i så fall på vilket sätt?
- I den nya bibliotekslagen betonas bibliotekets demokratiska uppdrag samt att biblioteket ska verka för att öka kunskapen om ny informationsteknik kan användas för kunskapsinhämtning, lärande och delaktighet i kulturlivet. Vilka är dina reflektioner kring det?
- Är det någon skillnad att arbeta med de här frågorna efter att nya bibliotekslagen trätt i kraft? Om så, på vilket sätt?
- Hur ser du på samverkan mellan biblioteket och det omgivande samhället? (Andra kommunala organisationer/institutioner, näringsliv, ideella föreningar etc.?)
- Vilka utmaningar anser du att biblioteket står inför, både på ett lokalt och institutionellt plan?

Tema 4: Delaktighet

- Vad innebär delaktighet för dig?
- Vad kan delaktighet innebära i relation till bibliotekets verksamhet?
- Vad ser du som viktigt att kunna och känna till för att ha möjlighet att vara delaktig i samhället?
- Vad innebär det för dig att vara digitalt delaktig?

Tema 5: De institutionella förutsättningarna

- Vilken är bibliotekets placering i kommunens förvaltningsorganisation?
- Hur påverkar styrdokument, lagtexter etc. dig i ditt arbete med verksamheten?

Avslutning

- Några andra reflektioner kring det vi har diskuterat?

Bilaga 2

LUNDS UNIVERSITET

Humanistiska och teologiska fakulteterna

Institutionen för kulturvetenskaper

Lund 2016

Information till besökare på biblioteket

Hej!

Jag heter Lisa Dahlquist och är doktorand i biblioteks- och informationsvetenskap vid Lunds universitet. Jag håller på att skriva en avhandling där jag bland annat undersöker hur man arbetar med digitalt lärande på bibliotek. Det innebär att jag är ute på ett antal bibliotek och tittar på hur man arbetar med detta på olika sätt. Jag pratar också med bibliotekarier och besökare om bibliotekets digitala aktiviteter och lärandeverksamhet. Därför kommer jag att vara med här på biblioteket idag och ta del av vad ni gör.

Jag kommer inte att använda någons namn i studien och deltagande är helt frivilligt.

Kontakta mig gärna om du har några frågor! Min e-postadress och telefonnummer finns nedan.

BILAGOR

Med vänlig hälsning,
Lisa

Lisa Dahlquist, doktorand i biblioteks- och informationsvetenskap vid
Lunds universitet
lisa.dahlquist@kultur.lu.se
046-222 30 22

Bilaga 3

LUNDS UNIVERSITET

Humanistiska och teologiska fakulteterna

Lund 2015

Forskning pågår!

Jag heter Lisa Dahlquist och är doktorand i biblioteks- och informationsvetenskap vid Lunds universitet. Jag skriver en avhandling om hur man arbetar med digitalt lärande på bibliotek. Det innebär att jag pratar med bibliotekarier om vad de tycker och tänker kring att arbeta med digitala aktiviteter samtidigt som jag följer dem i deras arbete. Därför kommer jag att vara här på biblioteket under en vecka.

Jag kommer inte att använda någons namn i studien och deltagande är helt frivilligt.

Kontakta gärna mig om du har några frågor! Min e-postadress och telefonnummer finns nedan.

Med vänlig hälsning,

Lisa

Bilaga 4

LUNDS UNIVERSITET

Humanistiska och teologiska fakulteterna

Lund 2016

Informationsbrev om avhandlingsprojekt

Hej!

Jag heter Lisa Dahlquist och är doktorand i biblioteks- och informationsvetenskap vid Lunds universitet. I mitt avhandlingsprojekt, som tog sin början hösten 2013, studerar jag folkbibliotekets pedagogiska och demokratiska funktion i ett digitalt och socialt hållbart samhälle. I ljuset av den nya bibliotekslagen intresserar jag mig bland annat för hur folkbibliotek arbetar med digital delaktighet och medie- och informationskunnighet.

I min studie gör jag nedslag i ett antal biblioteksrelaterade verksamheter för att studera hur man på olika sätt arbetar med lärande- och skapandeverksamhet. De huvudsakliga metoder som används i studien är observationer, intervjuer och dokumentstudier. Det insamlade materialet kommer att hanteras konfidentiellt och enligt gällande forskningsetiska

regler. Det innebär att varken namn på bibliotek eller berörda personer kommer att framgå i avhandlingen eller i någon annan publikation som projektet resulterar i. Deltagande i studien är frivilligt och kan avbrytas när som helst.

Kontakta gärna mig om du har några frågor kring studien. Min e-postadress och telefonnummer finns nedan.

Med vänlig hälsning,
Lisa

Lisa Dahlquist, doktorand i biblioteks- och informationsvetenskap vid
Lunds universitet
lisa.dahlquist@kultur.lu.se
046-222 30 22 alt. 0708-988 358

Handledare:
Olof Sundin, professor i biblioteks- och informationsvetenskap vid Lunds
universitet
olof.sundin@kultur.lu.se

Lund Studies in Arts and Cultural Sciences

Previously Published in the series:

22. Jönsson, Jimmy 2019. *Den biologiska vändningen. Biologi och skogsvård, 1900–1940.*
21. Wiszmeg, Andréa 2019. *Cells in Culture, Cells in Suspense. Practices of Cultural Production in Foetal Cell Research*
20. Hanell, Fredrik 2019. *Lärarstudenters digitala studieveckor. Informationslitteracitet vid en förskolläroverutbildning.*
19. Herd, Katarzyna 2018. "We can make new history here". *Rituals of producing history in Swedish football clubs.*
18. Ludwig Qvarnström (ed.) 2018. *Swedish Art History. A Selection of Introductory Texts.*
17. Karin Salomonsson (red.) 2018. *Mitt och ditt. Etnologiska perspektiv på ägandets kulturella betydelse.*
16. Bengtson, Peter, Liljefors, Max & Petersén, Moa (red.) 2018. *Bild och natur. Tio konstvetenskapliga betraktelser.*
15. Cridland, Meghan 2017. 'May contain traces of'. *An Ethnographic Study of Eating Communities and the Gluten Free Diet.*
14. Jönsson, Lars-Eric (red.) 2017. *Politiska projekt, osäkra kulturarv.*
13. Jönsson, Lars-Eric & Nilsson, Fredrik (red.) 2017. *Kulturbistoria. En etnologisk metodbok.*
12. Askander, Mikael 2017. *Poesier & kombinationer. Bruno K. Öijers intermediala poesi.*
11. Alftberg, Åsa, Apelmo, Elisabet & Hansson, Kristofer (red.) 2016. *Ljud tar plats. Funktionshinderperspektiv på ljudmiljöer.*
10. Arvidson, Mats 2016. *An Imaginary Musical Road Movie. Transmedial Semiotic Structures in Brad Mehldau's Concept Album Highway Rider.*
9. Brenthel, Adam 2016. *The Drowning World. The Visual Culture of Climate Change.*
8. Rekers, Josephine V. & Sandell, Kerstin (eds.) 2016. *New Big Science in Focus. Perspectives on ESS and MAX IV.*
7. Gunnarson, Martin 2016. *Please Be Patient. A Cultural Phenomenological Study of Haemodialysis and Kidney Transplantation Care.*

6. Lindh, Karolina 2015. *Breathing Life into a Standard. The configuration of resuscitation in practices of informing.*
5. Jönsson, Lars-Eric & Nilsson, Fredrik (red.) 2014. *Skratt som fastnar. Kulturella perspektiv på skratt och humor.*
4. Blaakilde, Anne Leonora & Nilsson, Gabriella (eds.) 2013. *Nordic Seniors on the Move. Mobility and Migration in Later Life.*
3. Carlsson, Hanna 2013. *Den nya stadens bibliotek. Om teknik, förnuft och känsla i gestaltningen av kunskaps- och upplevelsestadens folkbibliotek.*
2. Hagen, Niclas 2013. *Modern Genes. Body, Rationality and Ambivalence.*
1. Lysaght, Patricia (ed.) 2013. *The Return of Traditional Food. Proceedings of the 19th International Ethnological Food Research Conference.*

